

VIRGILE

ENEIDE (9896 vers)

E_1 v.1 Arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris
 2 Italiam fato profugus Laviniaque venit
 3 litora, multum ille et terris jactatus et alto
 4 vi superum saevae memorem Junonis ob iram,
 5 multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
 6 inferretque deos Latio, genus unde Latinum
 7 Albanique patres atque altae moenia Romae.
 8 Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
 9 quidve dolens regina deum tot volvere casus
 10 insignem pietate virum, tot adire labores
 11 impulerit. Tantaene animis caelestibus irae ?
 12 Urbs antiqua fuit (Tyrii tenuere coloni)
 13 Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
 14 ostia, dives opum studiisque asperrima belli ;
 15 quam Juno fertur terris magis omnibus unam
 16 posthabita coluisse Samo ; hic illius arma,
 17 hic currus fuit ; hoc regnum dea gentibus esse,
 18 si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
 19 Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
 20 audierat Tyrias olim quae verteret arces ;
 21 hinc populum, late regem belloque superbum
 22 venturum excidio Libyae : sic volvere Parcas.
 23 Id metuens veterisque memor Saturnia belli,
 24 prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis
 25 (necdum etiam causae irarum saevique dolores
 26 exciderant animo ; manet alta mente repostum
 27 judicium Paridis spretaeque injuria formae
 28 et genus invisum et rapti Ganymedis honores),
 29 his accensa super jactatos aequore toto
 30 Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli,
 31 arcebat longe Latio, multosque per annos
 32 errabant acti fati maria omnia circum.
 33 Tantaemolis erat Romanam condere gentem.
 34 Vix e conspectu Siculae telluris in altum
 35 vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant,
 36 cum Juno aeternum servans sub pectore volnus
 37 haec secum : "Mene incepto desistere victam
 38 nec posse Italia Teucrorum avertere regem ?
 39 quippe vetor fati. Pallasne exurere classem
 40 Argivom atque ipsos potuit submergere ponto
 41 unius ob noxam et furias Ajacis Oilei ?
 42 Ipsa Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem
 43 disjecitque rates evertitque aequora ventis,
 44 illum expirantem transfixo pectore flammam
 45 turbine corripuit scopuloque infixit acuto ;
 46 ast ego, quae divom incedo regina Jovisque
 47 et soror et conjux, una cum gente tot annos

48 bella gero. Et quisquam numen Junonis adorat
 49 praeterea aut supplex aris imponet honorem ? "
 50 Talia flammato secum dea corde volutans
 51 nimborum in patriam, loca feta furentibus Austris,
 52 Aeoliam venit. Hic vasto rex Aeolus antro
 53 luctantis ventos tempestatesque sonoras
 54 imperio premit ac vinclis et carcere frenat ;
 55 illi indignantes magno cum murmure montis
 56 circum claustra fremunt ; celsa sedet Aeolus arce
 57 sceptrata tenens mollitque animos et temperat iras ;
 58 ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
 59 quippe ferant rapidi secum verrantque per auras.
 60 Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris
 61 hoc metuens molemque et montis insuper altos
 62 imposuit, regemque dedit qui foedere certo
 63 et premere et laxas sciret dare jussus habenas.
 64 Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est :
 65 "Aeole, namque tibi divom pater atque hominum rex
 66 et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
 67 gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor
 68 Ilium in Italiam portans victosque Penatis :
 69 incute vim ventis submersasque obrue puppis,
 70 aut age diversos et disice corpora ponto.
 71 Sunt mihi bis septem praestanti corpore Nymphae,
 72 quarum quae forma pulcherrima, Deiopea,
 73 conubio jungam stabili propriamque dicabo,
 74 omnis ut tecum meritis pro talibus annos
 75 exigat et pulchra faciat te prole parentem."
 76 Aeolus haec contra : "Tuus, o regina, quid optes
 77 explorare labor ; mihi jussa capessere fas est.
 78 Tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptrata Jovemque
 79 concilias, tu das epulis accumbere divom
 80 nimborumque facis tempestatumque potentem."
 81 Haec ubi dicta, cavom conversa cuspidem montem
 82 impulit in latus : ac venti velut agmine facto,
 83 qua data porta, ruunt et terras turbine perflant.
 84 Incubere mari totumque a sedibus imis
 85 una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
 86 Africus et vastos volvunt ad litora fluctus ;
 87 insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
 88 Eripiunt subito nubes caelumque diemque
 89 Teucrorum ex oculis ; ponto nox incubat atra.
 90 Intonuere poli et crebris micat ignibus aether
 91 praesentemque viris intendunt omnia mortem.
 92 Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra ;
 93 ingemit et duplicis tendens ad sidera palmas
 94 talia voce refert : "O terque quaterque beati,
 95 quis ante ora patrum Trojae sub moenibus altis
 96 contigit oppetere ! o Danaum fortissime gentis
 97 Tydide ! mene Iliacis occumbere campis
 98 non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
 99 saevus ubi Aeacidae telo jacet Hector, ubi ingens
 100 Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis
 101 scuta virum galeasque et fortia corpora volvit ! "
 102 Talia jactanti stridens Aquilone procella
 103 velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
 104 Franguntur remi, tum prora avertit et undis
 105 dat latus, insequitur cumulo praeruptus aquae mons.

106 Hi summo in fluctu pendent ; his unda dehiscens
 107 terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis.
 108 Tris Notus abreptas in saxa latentia torquet
 109 (saxa vocant Itali mediis quae in fluctibus Aras,
 110 dorsum immane mari summo), tris Eurus ab alto
 111 in breviam et syrtis urget, miserabile visu,
 112 inliditque vadis atque aggere cingit harenae.
 113 Unam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
 114 ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
 115 in puppim ferit ; excutitur pronusque magister
 116 volvitur in caput ; ast illam ter fluctus ibidem
 117 torquet agens circum et rapidus vorat aequore vertex.
 118 Apparent rari nantes in gurgite vasto,
 119 arma virum tabulaeque et Troja gaza per undas.
 120 Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatae,
 121 et qua vectus Abas, et qua grandaevus Aletes,
 122 vicit hiems ; laxis laterum compagibus omnes
 123 accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.
 124 Interea magno misceri murmure pontum
 125 emissamque hiemem sensit Neptunus et imis
 126 stagna refusa vadis, graviter commotus ; et alto
 127 prospiciens summa placidum caput extulit unda.
 128 Disjectam Aeneae toto videt aequore classem,
 129 fluctibus oppressos Troas caelique ruina.
 130 Nec latuere doli fratrem Junonis et irae.
 131 Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur :
 132 "Tantane vos generis tenuit fiducia vestri ?
 133 Jam caelum terramque meo sine numine, venti,
 134 miscere et tantas audetis tollere moles ?
 135 Quos ego...! sed motos praestat componere fluctus.
 136 Post mihi non simili poena commissa luetis.
 137 Maturate fugam regique haec dicite vestro :
 138 non illi imperium pelagi saevomque tridentem,
 139 sed mihi sorte datum ; tenet ille immania saxa,
 140 vestras, Eure, domos ; illa se jactet in aula
 141 Aeolus et clauso ventorum carcere regnet."
 142 Sic ait et dicto citius tumida aequora placat
 143 collectasque fugat nubes solemque reducit.
 144 Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
 145 detrudunt navis scopulo ; levat ipse tridenti
 146 et vastas aperit syrtis et temperat aequor
 147 atque rotis summas levibus perlabitur undas.
 148 Ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
 149 seditio saevitque animis ignobile vulgus ;
 150 jamque faces et saxa volant, furor arma ministrat ;
 151 tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
 152 conspexere, silent arrectisque auribus astant ;
 153 ille regit dictis animos et pectora mulcet :
 154 sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
 155 prospiciens genitor caeloque investus aperto
 156 flectit equos curruque volans dat lora secundo.
 157 Defessi Aeneadae quae proxima litora cursu
 158 contendunt petere, et Libyae vertuntur ad oras.
 159 Est in secessu longo locus ; insula portum
 160 efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto
 161 frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
 162 Hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
 163 in caelum scopuli, quorum sub vertice late

164 aequora tuta silent ; tum silvis scaena coruscis
 165 desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra ;
 166 fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum,
 167 intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
 168 nympharum domus. Hic fessas non vincula navis
 169 ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.
 170 Huc septem Aeneas collectis navibus omni
 171 ex numero subit ; ac magno telluris amore
 172 egressi optata potiuntur Troes harena
 173 et sale tabentis artus in litore ponunt.
 174 Ac primum silici scintillam excudit Achates
 175 succeditque ignem foliis atque arida circum
 176 nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
 177 Tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
 178 expediunt fessi rerum, fruges que receptas
 179 et torrere parant flammis et frangere saxo.
 180 Aeneas scopulum interea conscendit, et omnem
 181 prospectum late pelago petit, Anthea si quem
 182 jactatum vento videat Phrygiasque biremis
 183 aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici.
 184 Navem in conspectu nullam, tris litore cervos
 185 prospicit errantis : hos tota armenta sequuntur
 186 a tergo et longum per vallis pascitur agmen.
 187 Constitit hic arcumque manu celerisque sagittas
 188 corripuit, fidus quae tela gerebat Achates,
 189 ductoresque ipsos primum capita alta ferentis
 190 cornibus arboreis sternit, tum volgus et omnem
 191 miscet agens telis nemora inter frondea turbam ;
 192 nec prius absistit quam septem ingentia victor
 193 corpora fundat humo et numerum cum navibus aequet.
 194 Hinc portum petit et socios partitur in omnis.
 195 Vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes
 196 litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros
 197 dividit, et dictis maerentia pectora mulcet :
 198 "O socii (neque enim ignari sumus ante malorum),
 199 o passi graviora, dabit deus his quoque finem.
 200 Vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis
 201 accessit scopulos, vos et Cyclopia saxa
 202 experti : revocate animos maestumque timorem
 203 mittite ; forsitan et haec olim meminisse juvabit.
 204 Per varios casus, per tot discrimina rerum
 205 tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
 206 ostendunt ; illic fas regna resurgere Trojae.
 207 Durate, et vosmet rebus servate secundis."
 208 Talia voce refert curisque ingentibus aeger
 209 spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
 210 Illi se praedae accingunt dapibusque futuris ;
 211 tergora diripiunt costis et viscera nudant ;
 212 pars in frustra secant veribusque trementia figunt,
 213 litore aena locant alii flammisque ministrant.
 214 Tum victu revocant viris, fusisque per herbam
 215 implentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.
 216 Postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
 217 amissos longo socios sermone requirunt,
 218 spemque metumque inter dubii, seu vivere credant
 219 sive extrema pati nec jam exaudire vocatos.
 220 Praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti,
 221 nunc Amyci casum gemit et crudelia secum

222 fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
 223 Et jam finis erat, cum Juppiter aethere summo
 224 dispiciens mare velivolum terrasque jacentis
 225 litoraue et latos populos, sic vertice caeli
 226 constitit et Libyae defixit lumina regnis.
 227 Atque illum talis jactantem pectore curas
 228 tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
 229 adloquitur Venus : " O qui res hominumque deumque
 230 aeternis regis imperiis et fulmine terres,
 231 quid meus Aeneas in te committere tantum,
 232 quid Troes potuere, quibus tot funera passis
 233 cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis ?
 234 Certe hinc Romanos olim volventibus annis,
 235 hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
 236 qui mare, qui terras omnis dicione tenerent,
 237 pollicitus : quae te, genitor, sententia vertit ?
 238 Hoc equidem occasum Trojae tristisque ruinas
 239 solabar fatis contraria fata rependens ;
 240 nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
 241 insequitur. Quem das finem, rex magne, laborum ?
 242 Antenor potuit mediis elapsus Achivis
 243 Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
 244 regna Liburnorum et fontem superare Timavi,
 245 unde per ora novem vasto cum murmure montis
 246 it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
 247 Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
 248 Teucrorum et genti nomen dedit armaque fixit
 249 Troja, nunc placida compostus pace quiescit :
 250 nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem,
 251 navibus (infandum !) amissis unius ob iram
 252 prodimur atque Italis longe disjungimur oris.
 253 Hic pietatis honos ? sic nos in sceptris reponis ? "
 254 Olli subridens hominum sator atque deorum
 255 voltu, quo caelum tempestatesque serenat,
 256 oscula libavit natae, dehinc talia fatur :
 257 "Parce metu, Cytherea, manent immota tuorum
 258 fata tibi ; cernes urbem et promissa Lavini
 259 moenia sublimemque feres ad sidera caeli
 260 magnanimum Aenean ; neque me sententia vertit.
 261 Hic tibi (fabor enim, quando haec te cura remordet,
 262 longius, et volvens fatorum arcana movebo)
 263 bellum ingens geret Italia populosque ferocis
 264 contundet moresque viris et moenia ponet,
 265 tertia dum Latio regnantem viderit aestas,
 266 ternaue transierint Rutulis hiberna subactis.
 267 At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
 268 additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno),
 269 triginta magnos volvendis mensibus orbis
 270 imperio explebit, regnumque ab sede Lavini
 271 transferet, et longam multa vi muniet Albam.
 272 Hic jam ter centum totos regnabitur annos
 273 gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
 274 Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
 275 Inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus
 276 Romulus excipiet gentem et Mavortia condet
 277 moenia Romanosque suo de nomine dicet.
 278 His ego nec metas rerum nec tempora pono :
 279 imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,

280 quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat,
 281 consilia in melius referet, mecumque fovebit
 282 Romanos, rerum dominos gentemque togatam.
 283 Sic placitum. Veniet lustris labentibus aetas
 284 cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenae
 285 servitio premet ac victis dominabitur Argis.
 286 Nascetur pulchra Trojanus origine Caesar,
 287 imperium Oceano, famam qui terminet astris,
 288 Julius, a magno demissum nomen Iulo.
 289 Hunc tu olim caelo spoliis Orientis onustum
 290 accipies securus ; vocabitur hic quoque votis.
 291 Aspera tum positis mitescent saecula bellis ;
 292 cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
 293 jura dabunt ; dirae ferro et compagibus artis
 294 claudentur Belli portae ; Furor impius intus
 295 saeva sedens super arma et centum vinctus aenis
 296 post tergum nodis fremet horridus ore cruento."
 297 Haec ait et Maia genitum demittit ab alto,
 298 ut terrae utque novae pateant Karthaginis arces
 299 hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
 300 finibus arceret. Volat ille per aera magnum
 301 remigio alarum ac Libyae citus astitit oris.
 302 Et jam jussa facit, ponuntque ferocia Poeni
 303 corda volente deo ; in primis regina quietum
 304 accipit in Teucros animum mentemque benignam.
 305 At pius Aeneas per noctem plurima volvens,
 306 ut primum lux alma data est, exire locosque
 307 explorare novos, quas vento accesserit oras,
 308 qui teneant (nam inculta videt), hominesne feraene,
 309 quaerere constituit sociisque exacta referre.
 310 Classem in convexo nemorum sub rupe cavata
 311 arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
 312 occulit ; ipse uno graditur comitatus Achate
 313 bina manu lato crispans hastilia ferro.
 314 Cui mater media sese tulit obvia silva
 315 virginis os habitumque gerens et virginis arma
 316 Spartanae, vel qualis equos Threissa fatigat
 317 Harpalyce volucremque fuga praevertitur Eurum.
 318 Namque umeris de moreabilem suspenderit arcum
 319 venatrix dederatque comam diffundere ventis,
 320 nuda genu nodoque sinus collecta fluentis.
 321 Ac prior "Heus" inquit "juvenes, monstrate, mearum
 322 vidistis si quam hic errantem forte sororum
 323 succinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis,
 324 aut spumantis apri cursum clamore prementem".
 325 Sic Venus ; et Veneris contra sic filius orsus :
 326 "Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
 327 o, quam te memorem ? virgo, namque haud tibi voltus
 328 mortalis, nec vox hominem sonat ; o, dea certe
 329 (an Phoebi soror ? an Nympharum sanguinis una ?),
 330 sis felix nostrumque leves, quaecumque, laborem
 331 et quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
 332 jactemur doceas ; ignari hominumque locorumque
 333 erramus vento huc vastis et fluctibus acti :
 334 multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra."
 335 Tum Venus : "Haud equidem tali me dignor honore ;
 336 virginibus Tyriis mos est gestare pharetram
 337 purpureoque alte suras vincire coturno.

338 Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem ;
 339 sed fines Libyci, genus intractabile bello.
 340 Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
 341 germanum fugiens. Longa est injuria, longae
 342 ambages ; sed summa sequar fastigia rerum.
 343 Huic conjunx Sychaeus erat, ditissimus auri
 344 Phoenicum, et magno miserae dilectus amore,
 345 cui pater intactam dederat primisque jugarat
 346 ominibus. Sed regna Tyri germanus habebat
 347 Pygmalion, scelere ante alios immanior omnis.
 348 Quos inter medius venit furor. Ille Sychaeum
 349 impius ante aras atque auri caecus amore
 350 clam ferro incautum superat, securus amorum
 351 germanae ; factumque diu celavit et aegram
 352 multa malus simulans vana spe lusit amantem.
 353 Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
 354 conjugis ora modis attollens pallida miris ;
 355 crudelis aras trajectaque pectora ferro
 356 nudavit, caecumque domus scelus omne retexit.
 357 Tum celerare fugam patriaque excedere suadet
 358 auxiliumque viae veteres tellure recludit
 359 thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
 360 His commota fugam Dido sociosque parabat.
 361 Conveniunt quibus aut odium crudele tyranni
 362 aut metus acer erat ; navis, quae forte paratae,
 363 corripunt onerantque auro. Portantur avari
 364 Pygmalionis opes pelago ; dux femina facti.
 365 Devenere locos ubi nunc ingentia cernes
 366 moenia surgentemque novae Karthaginis arcem,
 367 mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
 368 taurino quantum possent circumdare tergo.
 369 Sed vos qui tandem ? quibus aut venistis ab oris ?
 370 quove tenetis iter ? " Quaerenti talibus ille
 371 suspirans imoque trahens a pectore vocem :
 372 "O dea, si prima repetens ab origine pergam
 373 et vacet annalis nostrorum audire laborum,
 374 ante diem clauso componet Vesper Olympo.
 375 Nos Troja antiqua, si vestras forte per auris
 376 Trojae nomen iit, diversa per aequora vectos
 377 forte sua Libycis tempestas appulit oris.
 378 Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penatis
 379 classe veho mecum, fama super aethera notus.
 380 Italiam quaero patriam et genus ab Jove summo.
 381 Bis denis Phrygium conscendi navibus aequor,
 382 matre dea monstrante viam, data fata secutus ;
 383 vix septem convolsae undis Euroque supersunt.
 384 Ipse ignotus, egens, Libyae deserta peragro,
 385 Europa atque Asia pulsus." Nec plura querentem
 386 passa Venus medio sic interfata dolore est :
 387 "Quisquis es, haud, credo, invisus caelestibus auras
 388 vitalis carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
 389 Perge modo atque hinc te reginae ad limina perfer.
 390 Namque tibi reduces socios classemque relatum
 391 nuntio et in tutum versis Aquilonibus actam,
 392 ni frustra augurium vani docuere parentes.
 393 Aspice bis senos laetantis agmine cygnos,
 394 aethera quos lapsa plaga Jovis ales aperto
 395 turbabat caelo ; nunc terras ordine longo

396 aut capere aut captas jam despectare videntur :
 397 ut reduces illi ludunt stridentibus alis
 398 et coetu cinxere polum cantusque dedere,
 399 haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
 400 aut portum tenet aut pleno subit ostia velo.
 401 Perge modo et, qua te ducit via, derige gressum."
 402 Dixit et avertens rosea cervice refulsit,
 403 ambrosiaequae comae divinum vertice odorem
 404 spiravere ; pedes vestis defluxit ad imos ;
 405 et vera incessu patuit dea. Ille ubi matrem
 406 agnovit, tali fugientem est voce secutus :
 407 "Quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
 408 ludis imaginibus ? Cur dextrae jungere dextram
 409 non datur ac veras audire et reddere voces ? "
 410 Talibus incusat gressumque ad moenia tendit.
 411 At Venus obscuro gradientis aere saepsit,
 412 et multo nebulae circum dea fudit amictu,
 413 cernere ne quis eos neu quis contingere posset
 414 molirive moram aut veniendi poscere causas.
 415 Ipsa Paphum sublimis abit sedesque revisit
 416 laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
 417 ture calent arae sertisque recentibus halant.
 418 Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
 419 Jamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
 420 imminet adversasque aspectat desuper arces.
 421 Miratur molem Aeneas, magalia quondam,
 422 miratur portas strepitumque et strata viarum.
 423 Instant ardentes Tyrii : pars ducere muros
 424 molirique arcem et manibus subvolvere saxa,
 425 pars optare locum tecto et concludere sulco ;
 426 jura magistratusque legunt sanctumque senatum.
 427 Hic portus alii effodiunt ; hic alta theatri
 428 fundamenta locant alii, immanisque columnas
 429 rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris.
 430 Qualis apes aestate nova per florea rura
 431 exercet sub sole labor, cum gentis adultos
 432 educunt fetus, aut cum liquentia mella
 433 stipant et dulci distendunt nectare cellas,
 434 aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
 435 ignavom fucos pecus a praesepebus arcent ;
 436 fervet opus redolentque thymo fragrantia mella.
 437 "O fortunati, quorum jam moenia surgunt ! "
 438 Aeneas ait et fastigia suspicit urbis.
 439 Infert se saeptus nebula (mirabile dictu)
 440 per medios, miscetque viris neque cernitur ulli.
 441 Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
 442 quo primum jactati undis et turbine Poeni
 443 effodere loco signum, quod regia Juno
 444 monstrarat, caput acris equi ; sic nam fore bello
 445 egregiam et facilem victu per saecula gentem.
 446 Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
 447 condebat, donis opulentum et numine divae,
 448 aerea cui gradibus surgebant limina nexaeque
 449 aere trabes, foribus cardo stridebat aenis.
 450 Hoc primum in luco nova res oblata timorem
 451 leniit, hic primum Aeneas sperare salutem
 452 ausus et adflctis melius confidere rebus.
 453 Namque sub ingenti lustrat dum singula templo

454 reginam opperiens, dum quae fortuna sit urbi
 455 artificumque manus inter se operumque laborem
 456 miratur, videt Iliacas ex ordine pugnans
 457 bellaque jam fama totum volgata per orbem,
 458 Atridas Priamumque et saevom ambobus Achillem.
 459 Constitit et lacrimans "Quis jam locus" inquit " Achate,
 460 quae regio in terris nostri non plena laboris ?
 461 En Priamus. Sunt hic etiam sua praemia laudi ;
 462 sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.
 463 Solve metus ; feret haec aliquam tibi fama salutem."
 464 Sic ait atque animum pictura pascit inani
 465 multa gemens, largoque umectat flumine voltum.
 466 Namque videbat uti bellantes Pergama circum
 467 hac fugerent Grai, premeret Trojana juvenus,
 468 hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
 469 Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
 470 agnoscit lacrimans, primo quae prodita somno
 471 Tydides multa vastabat caede cruentus,
 472 ardentisque avertit equos in castra prius quam
 473 pabula gustassent Trojae Xanthumque bibissent.
 474 Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
 475 infelix puer atque impar congressus Achilli,
 476 fertur equis curruque haeret resupinus inani,
 477 lora tenens tamen ; huic cervixque comaeque trahuntur
 478 per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
 479 Interea ad templum non aequae Palladis ibant
 480 crinibus Iliades passis peplumque ferebant
 481 suppliciter, tristes et tunsae pectora palmis ;
 482 diva solo fixos oculos avera tenebat.
 483 Ter circum Iliacos raptaverat Hectors muros
 484 exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
 485 Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
 486 ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
 487 tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
 488 Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis,
 489 Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
 490 Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
 491 Penthesilea furens mediisque in milibus ardet,
 492 aurea subnectens exsertae cingula mammae
 493 bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
 494 Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur,
 495 dum stupet obtutuque haeret defixus in uno,
 496 regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
 497 incessit magna juvenum stipante caterva.
 498 Qualis in Eurotae ripis aut per juga Cynthi
 499 exercet Diana choros, quam mille secutae
 500 hinc atque hinc glomerantur Oreades ; illa pharetram
 501 fert umero gradiensque deas supereminet omnis
 502 (Latoniae tacitum pertemptant gaudia pectus) :
 503 talis erat Dido, talem se laeta ferebat
 504 per medios instans operi regnisque futuris.
 505 Tum foribus divae, media testudine templi,
 506 saepta armis solioque alte subnixa resedit.
 507 Jura dabat legesque viris, operumque laborem
 508 partibus aequabat justis aut sorte trahebat :
 509 cum subito Aeneas concursu accedere magno
 510 Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum
 511 Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo

512 dispulerat penitusque alias avexerat oras.
 513 Obstipuit simul ipse, simul percussus Achatēs
 514 laetitiaque metuque ; avidi conjungere dextrās
 515 ardebant ; sed res animos incognita turbat.
 516 Dissimulant et nube cava speculantur amicti
 517 quae fortuna viris, classem quo litore linquant,
 518 quid veniant ; cunctis nam lecti navibus ibant
 519 orantes veniam et templum clamore petebant.
 520 Postquam introgressi et coram data copia fandi,
 521 maximus Ilioneus placido sic pectore coepit :
 522 "O regina, novam cui condere Juppiter urbem
 523 justitiaque dedit gentis frenare superbas,
 524 Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
 525 oramus : prohibe infandos a navibus ignis,
 526 parce pio generi et propius res aspice nostras.
 527 Non nos aut ferro Libyco populare penatis
 528 venimus, aut raptas ad litora vertere praedas ;
 529 non ea vis animo nec tanta superbia victis.
 530 Est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
 531 terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae ;
 532 Oenotri coluere viri ; nunc fama minores
 533 Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
 534 Hic cursus fuit,
 535 cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
 536 in vada caeca tulit penitusque procacibus Austris
 537 perque undas superante salo perque invia saxa
 538 dispulit ; huc pauci vestris adnavimus oris.
 539 Quod genus hoc hominum ? quaeve hunc tam barbara morem
 540 permittit patria ? hospitio prohibemur harenae ;
 541 bella cient primaque vetant consistere terra.
 542 Si genus humanum et mortalia temnitis arma,
 543 at sperate deos memores fandi atque nefandi.
 544 Rex erat Aeneas nobis, quo justior alter
 545 nec pietate fuit, nec bello major et armis.
 546 Quem si fata virum servant, si vescitur aura
 547 aethera neque adhuc crudelibus occubat umbris,
 548 non metus, officio nec te certasse priorem
 549 paeniteat : sunt et Siculis regionibus urbes
 550 armaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes.
 551 Quassatam ventis liceat subducere classem
 552 et silvis aptare trabes et stringere remos,
 553 si datur Italiam sociis et rege recepto
 554 tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus ;
 555 sin absumpta salus, et te, pater optime Teucrum,
 556 pontus habet Libyae nec spes jam restat Iuli,
 557 at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
 558 unde huc advecti, regemque petamus Acesten."
 559 Talibus Ilioneus ; cuncti simul ore fremebant
 560 Dardanidae.
 561 Tum breviter Dido voltum demissa profatur :
 562 "Solvite corde metum, Teucrici, secludite curas.
 563 Res dura et regni novitas me talia cogunt
 564 moliri et late finis custode tueri.
 565 Quis genus Aeneadam, quis Trojae nesciat urbem,
 566 virtutesque virosque aut tanti incendia belli ?
 567 Non obtusa adeo gestamus pectora Poeni,
 568 nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe.
 569 Seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva

570 sive Erycis finis regemque optatis Acesten,
 571 auxilio tutos dimittam opibusque juvabo.
 572 Voltis et his mecum pariter considerare regnis ?
 573 urbem quam statuo, vestra est ; subducite navis ;
 574 Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
 575 Atque utinam rex ipse Noto compulsus eodem
 576 adforet Aeneas ! Equidem per litora certos
 577 dimittam et Libyae lustrare extrema jubebo,
 578 si quibus ejectus silvis aut urbibus errat."
 579 His animum arrecti dictis et fortis Achates
 580 et pater Aeneas jamdudum erumpere nubem
 581 ardebant. Prior Aenean compellat Achates :
 582 "Nate dea, quae nunc animo sententia surgit ?
 583 omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
 584 Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
 585 submersum ; dictis respondent cetera matris."
 586 Vix ea fatus erat cum circumfusa repente
 587 scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
 588 Restitit Aeneas claraque in luce refulsit
 589 os umerosque deo similis ; namque ipsa decoram
 590 caesariem nato genetrix lumenque juventae
 591 purpureum et laetos oculis adflarat honores :
 592 quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
 593 argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
 594 Tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
 595 improvisus ait : " Coram, quem quaeritis, adsum,
 596 Troius Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
 597 O sola infandos Trojae miserata labores,
 598 quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
 599 omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
 600 urbe, domo socias, grates persolvere dignas
 601 non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
 602 gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
 603 Di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
 604 usquam justitia est et mens sibi conscia recti,
 605 praemia digna ferant. Quae te tam laeta tulerunt
 606 saecula ? qui tanti talem genuere parentes ?
 607 In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
 608 lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet,
 609 semper honos nomenque tuom laudesque manebunt,
 610 quae me cumque vocant terrae." Sic fatus amicum
 611 Ilionea petit dextra laevaue Serestum,
 612 post alios, fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
 613 Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,
 614 casu deinde viri tanto, et sic ore locuta est :
 615 "Quis te, nate dea, per tanta pericula casus
 616 insequitur ? quae vis immanibus applicat oris ?
 617 Tune ille Aeneas quem Dardanio Anchisae
 618 alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam ?
 619 Atque equidem Teucrum memini Sidona venire
 620 finibus expulsum patriis, nova regna petentem
 621 auxilio Beli ; genitor tum Belus opimam
 622 vastabat Cyprum et victor ditione tenebat.
 623 Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
 624 Trojanae nomenque tuom regesque Pelasgi.
 625 Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat
 626 seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe volebat.
 627 Quare agite, o, tectis, juvenes, succedite nostris.

628 Me quoque per multos similis fortuna labores
 629 jactatam hac demum voluit consistere terra.
 630 Non ignara mali miseris succurrere disco."
 631 Sic memorat ; simul Aenean in regia ducit
 632 tecta, simul divom templis indicit honorem.
 633 Nec minus interea sociis ad litora mittit
 634 viginti tauros, magnorum horrentia centum
 635 terga suum, pinguis centum cum matribus agnos,
 636 munera laetitiamque dii.
 637 At domus interior regali splendida luxu
 638 instruitur, mediisque parant convivium tectis :
 639 arte laboratae vestes ostroque superbo,
 640 ingens argentum mensis, caelataque in auro
 641 fortia facta patrum, series longissima rerum
 642 per tot ducta viros antiquae ab origine gentis.
 643 Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
 644 passus amor) rapidum ad navis praemittit Achatem,
 645 Ascanio ferat haec ipsumque ad moenia ducat ;
 646 omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
 647 Munera praeterea Iliacis erepta ruinis
 648 ferre jubet, pallam signis auroque rigentem
 649 et circumtextum croceo velamen acantho,
 650 ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis,
 651 Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos,
 652 extulerat, matris Leda mirabile donum ;
 653 praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
 654 maxima natarum Priami, colloque monile
 655 bacatum, et duplicem gemmis auroque coronam.
 656 Haec celerans iter ad navis tendebat Achates.
 657 At Cytherea novas artis, nova pectore versat
 658 consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
 659 pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
 660 incendat reginam atque ossibus implicet ignem.
 661 Quippe domum timet ambiguum Tyriosque bilinguis,
 662 urit atrox Juno et sub noctem cura recursat.
 663 Ergo his aligerum dictis adfatur Amorem :
 664 "Nate, meae vires, mea magna potentia, solus,
 665 nate, patris summi qui tela Typhoea temnis,
 666 ad te confugio et supplex tua numina posco.
 667 Frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
 668 litora jactetur odiis Junonis acerbae,
 669 nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.
 670 Nunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur
 671 vocibus, et vereor quo se Junonia vertant
 672 hospitia : haud tanto cessabit cardine rerum.
 673 Quocirca capere ante dolis et cingere flamma
 674 reginam meditor, ne quo se numine mutet,
 675 sed magno Aeneae mecum teneatur amore.
 676 Qua facere id possis nostram nunc accipe mentem :
 677 regium accitu cari genitoris ad urbem
 678 Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
 679 dona ferens pelago et flammis restantia Trojae ;
 680 hunc ego sopitum somno super alta Cythera
 681 aut super Idalium sacrata sede recondam,
 682 ne qua scire dolos mediusve occurrere possit.
 683 Tu faciem illius noctem non amplius unam
 684 falle dolo et notos pueri puer indue voltus,
 685 ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido

686 regalis inter mensas laticemque Lyaeum,
687 cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
688 occultum inspiret ignem fallasque veneno."
689 Paret Amor dictis carae genetricis, et alas
690 exuit et gressu gaudens incedit Iuli.
691 At Venus Ascanio placidam per membra quietem
692 inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
693 Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
694 floribus et dulci aspirans complectitur umbra.
695 Jamque ibat dicto parens et dona Cupido
696 regia portabat Tyriis duce laetus Achate.
697 Cum venit, aulaeis jam se regina superbis
698 aurea composuit sponda mediamque locavit ;
699 jam pater Aeneas et jam Trojana juvenus
700 conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
701 Dant manibus famuli lymphas Cereremque canistris
702 expediunt tonsisque ferunt mantelia villis.
703 Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
704 cura penum struere et flammis adolere penatis ;
705 centum aliae totidemque pares aetate ministri,
706 qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
707 Nec non et Tyrrii per limina laeta frequentes
708 convenere, toris jussi discumbere pictis.
709 Mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum,
710 flagrantisque dei voltus simulataque verba,
711 pallamque et pictum croceo velamen acantho.
712 Praecipue infelix, pesti devota futurae,
713 expleri mentem nequit ardescitque tuendo
714 Phoenissa, et pariter puero donisque movetur.
715 Ille ubi complexu Aeneae colloque pependit
716 et magnum falsi implevit genitoris amorem,
717 reginam petit. Haec oculis, haec pectore toto
718 haeret et interdum gremio fovet inscia Dido
719 insidat quantus miserae deus. At memor ille
720 matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum
721 incipit et vivo temptat praevertere amore
722 jam pridem resides animos desuetaque corda.
723 Postquam prima quies epulis mansaeque remotae,
724 crateras magnos statuont et vina coronant.
725 Fit strepitus tectis vocemque per ampla volutant
726 atria ; dependent lychni laquearibus aureis
727 incensi et noctem flammis funalia vincunt.
728 Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
729 implevitque mero pateram, quam Belus et omnes
730 a Belo soliti ; tum facta silentia tectis :
731 "Juppiter, hospitibus nam te dare jura loquontur,
732 hunc laetum Tyriisque diem Trojaque profectis
733 esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
734 Adsit laetitiae Bacchus dator et bona Juno ;
735 et vos, o coetum, Tyrrii, celebrate faventes."
736 Dixit et in mensam laticum libavit honorem
737 primaque, libato, summo tenus attigit ore ;
738 tum Bitiae dedit increpitans ; ille impiger hausit
739 spumantem pateram et pleno se proluit auro ;
740 post alii proceres. Cithara crinitus Iopas
741 personat aurata, docuit quem maximus Atlas.
742 Hic canit errantem lunam solisque labores,
743 unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes,

744 Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones ;
 745 quid tantum Oceano properent se tingere soles
 746 hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
 747 Ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
 748 Nec non et vario noctem sermone trahebat
 749 infelix Dido longumque bibebat amorem,
 750 multa super Priamo rogitans, super Hectore multa ;
 751 nunc quibus Aurorae venisset filius armis,
 752 nunc quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.
 753 "Immo age et a prima dic, hospes, origine nobis
 754 insidias " inquit " Danaum casusque tuorum
 755 erroresque tuos ; nam te jam septima portat
 756 omnibus errantem terris et fluctibus aestas."

E_2 v.1 Conticuere omnes intentique ora tenebant.
 2 Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto :
 3 "Infandum, regina, jubes renovare dolorem,
 4 Trojanas ut opes et lamentabile regnum
 5 eruerint Danai, quaeque ipse miserrima vidi
 6 et quorum pars magna fuit. Quis talia fando
 7 Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
 8 temperet a lacrimis ? Et jam nox umida caelo
 9 praecipitat suadentque cadentia sidera somnos.
 10 Sed si tantus amor casus cognoscere nostros
 11 et breviter Trojae supremum audire laborem,
 12 quamquam animus meminisse horret luctuque refugit,
 13 incipiam. Fracti bello fatisque repulsi
 14 ductores Danaum tot jam labentibus annis
 15 instar montis equom divina Palladis arte
 16 aedificant, sectaque intexunt abiete costas ;
 17 votum pro reditu simulant ; ea fama vagatur.
 18 Huc delecta virum sortiti corpora furtim
 19 includunt caeco lateri penitusque cavernas
 20 ingentis uterumque armato milite complent.
 21 Est in conspectu Tenedos, notissima fama
 22 insula, dives opum Priami dum regna manebant,
 23 nunc tantum sinus et statio male fida carinis ;
 24 huc se provecti deserto in litore condunt.
 25 Nos abiisse rati et vento petiisse Mycenae.
 26 Ergo omnis longo solvit se Teucra luctu ;
 27 panduntur portae, juvat ire et Dorica castra
 28 desertosque videre locos litusque relictum :
 29 hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles ;
 30 classibus hic locus, hic acie certare solebant.
 31 Pars stupet innuptae donum exitiale Minervae
 32 et molem mirantur equi ; primusque Thymoetes
 33 duci intra muros hortatur et arce locari,
 34 sive dolo seu jam Trojae sic fata ferebant.
 35 At Capys, et quorum melior sententia menti,
 36 aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
 37 praecipitare jubent subjectisque urere flammis,
 38 aut terebrare cavas uteri et temptare latebras.
 39 Scinditur incertum studia in contraria volgus.
 40 Primus ibi ante omnis magna comitante caterva

41 Laocoon ardens summa decurrit ab arce,
 42 et procul "O miseri, quae tanta insania, cives ?
 43 creditis auctos hostis ? aut ulla putatis
 44 dona carere dolis Danaum ? sic notus Ulixes ?
 45 Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
 46 aut haec in nostros fabricata est machina muros,
 47 inspectura domos venturaque desuper urbi,
 48 aut aliquis latet error ; equo ne credite, Teucri.
 49 Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis."
 50 Sic fatus validis ingentem viribus hastam
 51 in latus inque feri curvam compagibus alvom
 52 contorsit. Stetit illa tremens, uteroque recusso
 53 insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.
 54 Et si fata deum, si mens non laeva fuisset,
 55 impulerat ferro Argolicas foedare latebras,
 56 Trojaque nunc staret, Priamique arx alta maneres.
 57 Ecce manus juvenem interea post terga revinctum
 58 pastores magno ad regem clamore trahebant
 59 Dardanidae, qui se ignotum venientibus ultro,
 60 hoc ipsum ut strueret Trojamque aperiret Achivis,
 61 obtulerat, fidens animi atque in utrumque paratus,
 62 seu versare dolos seu certae occumbere morti.
 63 Undique visendi studio Trojana juvenus
 64 circumfusa ruit certantque inludere capto.
 65 Accipe nunc Danaum insidias et crimine ab uno
 66 disce omnis.
 67 Namque ut conspectu in medio turbatus, inermis,
 68 constitit atque oculis Phrygia agmina circumspexit :
 69 "Heu, quae me tellus" inquit "quae me aequora possunt
 70 accipere ? aut quid jam misero mihi denique restat,
 71 cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi
 72 Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt ? "
 73 Quo gemitu conversi animi compressus et omnis
 74 impetus. Hortamur fari quo sanguine cretus,
 75 quidve ferat ; memoret quae sit fiducia capto.
 76 Ille haec deposita tandem formidine fatur :
 77 "Cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fatebor
 78 vera" inquit ; "neque me Argolica de gente negabo ;
 79 hoc primum ; nec, si miserum fortuna Sinonem
 80 finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.
 81 Fando aliquod si forte tuas pervenit ad auris
 82 Belidae nomen Palamedis et incluta fama
 83 gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
 84 insontem infando indicio, quia bella vetabat,
 85 demisere neci, nunc cassum lumine lugent :
 86 illi me comitem et consanguinitate propinquom
 87 pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
 88 Dum stabat regno incolumis regumque vigeat
 89 conciliis, et nos aliquod nomenque decusque
 90 gessimus. Invidia postquam pellacis Ulixi
 91 (haud ignota loquor) superis concessit ab oris,
 92 adflictus vitam in tenebris luctuque trahebam
 93 et casum insontis mecum indignabar amici.
 94 Nec tacui demens et me, fors si qua tulisset,
 95 si patrios umquam remeassem victor ad Argos,
 96 promissi ultorem et verbis odia aspera movi.
 97 Hinc mihi prima mali labes, hinc semper Ulixes
 98 criminibus terrere novis, hinc spargere voces

99 in volgum ambiguas et quaerere conscius arma.
 100 Nec requievit enim, donec Calchante ministro...
 101 sed quid ego haec autem nequiquam ingrata revolvo,
 102 quidve moror ? Si omnis uno ordine habetis Achivos,
 103 idque audire sat est, jamdudum sumite poenas :
 104 hoc Ithacus velit et magno mercentur Atridae."
 105 Tum vero ardemus scitari et quaerere causas,
 106 ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
 107 Prosequitur pavitans et ficto pectore fatur :
 108 "Saepe fugam Danai Troja cupiere relicta
 109 moliri et longo fessi discedere bello ;
 110 fecissentque utinam ! saepe illos aspera ponti
 111 interclusit hiems et terruit Auster euntis.
 112 Praecipue cum jam hic trabibus contextus acernis
 113 staret equos, toto sonuerunt aethere nimbi.
 114 Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phoebi
 115 mittimus, isque adytis haec tristia dicta reportat :
 116 "Sanguine placastis ventos et virgine caesa,
 117 cum primum Iliacas, Danai, venistis ad oras :
 118 sanguine quaerendi reditus animaque litandum
 119 Argolica." Volgi quae vox ut venit ad auris,
 120 obstipuere animi gelidusque per ima cucurrit
 121 ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.
 122 Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
 123 protrahit in medios ; quae sint ea numina divom
 124 flagitat. Et mihi jam multi crudele canebant
 125 artificis scelus, et taciti ventura videbant.
 126 Bis quinos silet ille dies tectusque recusat
 127 prodere voce sua quemquam aut opponere morti.
 128 Vix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
 129 composito rumpit vocem et me destinat arae.
 130 Adsensere omnes et, quae sibi quisque timebat,
 131 unius in miseri exitium conversa tulere.
 132 Jamque dies infanda aderat ; mihi sacra parari
 133 et salsae fruges et circum tempora vittae.
 134 Eripui, fateor, leto me et vincula rupi,
 135 limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
 136 delitui dum vela darent, si forte dedissent.
 137 Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
 138 nec dulcis natos exoptatumque parentem,
 139 quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
 140 effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
 141 Quod te per superos et conscia numina veri,
 142 per si qua est quae restet adhuc mortalibus usquam
 143 intemerata fides, oro, miserere laborum
 144 tantorum, miserere animi non digna ferentis."
 145 His lacrimis vitam damus et miserescimus ultro.
 146 Ipse viro primus manicas atque arta levare
 147 vincla jubet Priamus dictisque ita fatur amicis :
 148 "Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios,
 149 noster eris ; mihi haec edissere vera roganti :
 150 quo molem hanc immanis equi statuere ? quis auctor ?
 151 quidve petunt ? quae religio ? aut quae machina belli ? "
 152 Dixerat. Ille dolis instructus et arte Pelasga
 153 sustulit exutas vinclis ad sidera palmas :
 154 "Vos aeterni ignes, et non violabile vestrum
 155 testor numen" ait "vos arae ensesque nefandi,
 156 quos fugi, vittaeque deum, quas hostia gessi :

157 fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura,
 158 fas odisse viros atque omnia ferre sub auras,
 159 si qua tegunt ; teneor patriae nec legibus ullis.
 160 Tu modo promissis maneat servataque serves,
 161 Troja, fidem, si vera feram, si magna rependam.
 162 Omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
 163 Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
 164 Tydides sed enim scelerumque inventor Ulixes,
 165 fatale adgressi sacrato avellere templo
 166 Palladium, caesis summae custodibus arcis,
 167 corripuere sacram effigiem manibusque cruentis
 168 virgineas ausi divae contingere vittas,
 169 ex illo fluere ac retro sublapsa referri
 170 spes Danaum, fractae vires, aversa deae mens,
 171 nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
 172 Vix positum castris simulacrum, arsere coruscae
 173 luminibus flammae arrectis, salsusque per artus
 174 sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu)
 175 emicuit parmaque ferens hastamque trementem.
 176 Extemplo temptanda fuga canit aequora Calchas,
 177 nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
 178 omina ni repetant Argis numenque reducant
 179 quod pelago et curvis secum avexere carinis.
 180 Et nunc quod patrias vento petiere Mycenae,
 181 arma deosque parant comites pelagoque remenso
 182 improvisi aderunt. Ita digerit omina Calchas.
 183 Hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso
 184 effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
 185 Hanc tamen immensam Calchas attollere molem
 186 roboribus textis caeloque educere jussit,
 187 ne recipi portis aut duci in moenia posset,
 188 neu populum antiqua sub religione tueri.
 189 Nam si vestra manus violasset dona Minervae,
 190 tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum
 191 convertant !) Priami imperio Phrygibusque futurum ;
 192 sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
 193 ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
 194 venturam et nostros ea fata manere nepotes."
 195 Talibus insidiis perjurique arte Sinon
 196 credita res, captique dolis lacrimisque coactis
 197 quos neque Tydides nec Larisaeus Achilles,
 198 non anni domuere decem, non mille carinae.
 199 Hic aliud majus miseris multoque tremendum
 200 obicitur magis atque improvida pectora turbat.
 201 Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
 202 sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
 203 Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
 204 (horresco referens) immensis orbibus angues
 205 incumbunt pelago pariterque ad litora tendunt ;
 206 pectora quorum inter fluctus arrecta jubaeque
 207 sanguineae superant undas ; pars cetera pontum
 208 pone legit sinuatque immensa volumine terga.
 209 Fit sonitus spumante salo ; jamque arva tenebant
 210 ardentisque oculos suffecti sanguine et igni
 211 sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
 212 Diffugimus visu exsangues. Illi agmine certo
 213 Laocoonta petunt ; et primum parva duorum
 214 corpora natorum serpens amplexus uterque

215 implicat et miseros morsu depascitur artus ;
216 post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem
217 corripiunt spirisque ligant ingentibus ; et jam
218 bis medium amplexi, bis collo squamea circum
219 terga dati superant capite et cervicibus altis.
220 Ille simul manibus tendit divellere nodos
221 perfusus sanie vittas atroque veneno,
222 clamores simul horrendos ad sidera tollit :
223 qualis mugitus, fugit cum saucius aram
224 taurus et incertam excussit cervice securim.
225 At gemini lapsu delubra ad summa dracones
226 diffugiunt saevaeque petunt Tritonidis arcem,
227 sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.
228 Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
229 insinuat pavor, et scelus expendisse merentem
230 Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
231 laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam.
232 Ducendum ad sedes simulacrum orandaque divae
233 numina conclamant.
234 Dividimus muros et moenia pandimus urbis.
235 Accingunt omnes operi pedibusque rotarum
236 subiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
237 intendunt ; scandit fatalis machina muros
238 feta armis. Pueri circum innuptaeque puellae
239 sacra canunt funemque manu contingere gaudent ;
240 illa subit mediaeque minans inlabitur urbi.
241 O patria, o divom domus Ilium et incluta bello
242 moenia Dardanidum ! quater ipso in limine portae
243 substitit atque utero sonitum quater arma dedere ;
244 instamus tamen immemores caecique furore
245 et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
246 Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
247 ora dei jussu non umquam credita Teucris.
248 Nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
249 ille dies, festa velamus fronde per urbem.
250 Vertitur interea caelum et ruit Oceano nox
251 involvens umbra magna terramque polumque
252 Myrmidonumque dolos ; fusi per moenia Teucris
253 conticuere ; sopor fessos complectitur artus.
254 Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
255 a Tenedo tacitae per amica silentia lunae
256 litora nota petens, flammam cym regiam puppis
257 extulerat, fatisque deum defensum iniquis
258 inclusos utero Danaos et pinea furtim
259 laxat claustra Sinon. Illos patefactus ad auras
260 reddit equus, laetique cavo se robore promunt
261 Thessandrus Sthenelusque duces et dirus Ulixes,
262 demissum lapsi per funem, Acamasque Thoasque
263 Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon
264 et Menelaus et ipse doli fabricator Epeos.
265 Invadunt urbem somno vinoque sepultam ;
266 caeduntur vigiles, portisque patentibus omnis
267 accipiunt socios atque agmina conscia jungunt.
268 Tempus erat quo prima quies mortalibus aegris
269 incipit et dono divom gratissima serpit.
270 In somnis ecce ante oculos maestissimus Hector
271 visus adesse mihi largosque effundere fletus,
272 raptatus bigis ut quondam, aterque cruento

273 pulvere perque pedes trajectus lora tumentis.
 274 Ei mihi, qualis erat, quantum mutatus ab illo
 275 Hectore qui redit exuvias indutus Achilli,
 276 vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignis ;
 277 squalentem barbam et concretos sanguine crinis
 278 volneraque illa gerens, quae circum plurima muros
 279 accepit patrios. Ultro flens ipse videbar
 280 compellare virum et maestas expromere voces :
 281 "O lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
 282 quae tantae tenuere morae ? quibus Hector ab oris
 283 exspectate venis ? Ut te post multa tuorum
 284 funera, post varios hominumque urbisque labores
 285 defessi aspiciamus ! Quae causa indigna serenos
 286 foedavit vultus ? aut cur haec volnera cerno ? "
 287 Ille nihil, nec me quaerentem vana moratur,
 288 sed graviter gemitus imo de pectore ducens,
 289 "Heu fuge, nate dea, teque his" ait " eripe flammis.
 290 Hostis habet muros ; ruit alto a culmine Troja.
 291 Sat patriae Priamoque datum : si Pergama dextra
 292 defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
 293 Sacra suosque tibi commendat Troja penatis ;
 294 hos cape fatorum comites, his moenia quaere
 295 magna, pererrato statuas quae denique ponto."
 296 Sic ait et manibus vittas Vestamque potentem
 297 aeternumque adytis effert penetralibus ignem.
 298 Diverso interea miscentur moenia luctu,
 299 et magis atque magis, quamquam secreta parentis
 300 Anchisae domus arboribusque obtecta recessit,
 301 clarescunt sonitus armorumque ingruit horror.
 302 Excutior somno et summi fastigia tecti
 303 ascensu supero atque arrectis auribus asto ;
 304 in segetem veluti cum flamma furentibus Austris
 305 incidit, aut rapidus montano flumine torrens
 306 sternit agros, sternit sata laeta boumque labores
 307 praecipitisque trahit silvas : stupet inscius alto
 308 accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
 309 Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
 310 insidiae. Jam Deiphobi dedit ampla ruinam
 311 Volcano superante domus, jam proximus ardet
 312 Ucalegon ; Sigea igni freta lata relucent.
 313 Exoritur clamorque virum clangorque tubarum.
 314 Arma amens capio ; nec sat rationis in armis,
 315 sed glomerare manum bello et concurrere in arcem
 316 cum sociis ardent animi ; furor iraque mentem
 317 praecipitat, pulchrumque mori succurrit in armis.
 318 Ecce autem telis Panthus elapsus Achivom,
 319 Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
 320 sacra manu victosque deos parvomque nepotem
 321 ipse trahit cursuque amens ad limina tendit.
 322 "Quo res summa loco, Panthu ? quam prendimus arcem ? "
 323 Vix ea fatus eram gemitu cum talia reddit :
 324 "Venit summa dies et ineluctabile tempus
 325 Dardaniae. Fuimus Troes, fuit Ilium et ingens
 326 gloria Teucrorum ; feros omnia Juppiter Argos
 327 transtulit ; incensa Danai dominantur in urbe.
 328 Arduus armatos mediis in moenibus astans
 329 fundit equus victorque Sinon incendia miscet
 330 insultans. Portis alii bipotentibus adsunt,

331 milia quot magnis umquam venere Mycenis ;
332 obsedere alii telis angusta viarum
333 oppositi ; stat ferri acies mucrone corusco
334 stricta, parata neci ; vix primi proelia temptant
335 portarum vigiles et caeco Marte resistunt."
336 Talibus Othryadae dictis et numine divom
337 in flammis et in arma feror, quo tristis Erinys,
338 quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor.
339 Addunt se socios Rhipheus et maximus armis
340 Epytus, oblatis per lunam, Hypanisque Dymasque
341 et lateri adglomerant nostro, juvenisque Coroebus
342 Mygdonides - illis ad Trojam forte diebus
343 venerat insano Cassandrae incensus amore
344 et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,
345 infelix qui non sponsae praecepta furentis
346 audierit !
347 Quos ubi confertos audere in proelia vidi,
348 incipio super his : "Juvenes, fortissima frustra
349 pectora, si vobis audentem extrema cupido
350 certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis ;
351 excessere omnes adytis arisque relictis
352 di quibus imperium hoc steterat ; succurritis urbi
353 incensae : moriamur et in media arma ruamus.
354 Una salus victis nullam sperare salutem."
355 Sic animis juvenum furor additus. Inde, lupi ceu
356 raptores atra in nebula, quos improba ventris
357 exegit caecos rabies catulique relictis
358 faucibus expectant siccis, per tela, per hostis
359 vadimus haud dubiam in mortem mediaeque tenemus
360 urbis iter ; nox atra cava circumvolat umbra.
361 Quis cladem illius noctis, quis funera fando
362 explicet aut possit lacrimis aequare labores ?
363 Urbs antiqua ruit multos dominata per annos ;
364 plurima perque vias sternuntur inertia passim
365 corpora perque domos et religiosa deorum
366 limina. Nec soli poenas dant sanguine Teucris ;
367 quondam etiam victis redit in praecordia virtus
368 victoresque cadunt Danaei. Crudelis ubique
369 luctus, ubique pavor et plurima mortis imago.
370 Primus se Danaum magna comitante caterva
371 Androgeos offert nobis, socia agmina credens
372 inscius, atque ultro verbis compellat amicis :
373 "Festinate, viri ! nam quae tam sera moratur
374 segnitias ? Alii rapiunt incensa feruntque
375 Pergama : vos celsis nunc primum a navibus itis ? "
376 Dixit, et extemplo (neque enim responsa dabantur
377 fida satis) sensit medios delapsus in hostis.
378 Obstipuit retroque pedem cum voce repressit.
379 Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
380 pressit humi nitens trepidusque repente refugit
381 attollentem iras et caerulea colla tumentem,
382 haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
383 Inruimus densis et circumfundimur armis,
384 ignarosque loci passim et formidine captos
385 sternimus. Aspirat primo Fortuna labori.
386 Atque hic successu exsultans animisque Coroebus
387 "O socii, qua prima" inquit "fortuna salutis
388 monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur ;

389 mutemus clipeos Danaumque insignia nobis
 390 aptemus. Dolus an virtus, quis in hoste requirat ?
 391 Arma dabunt ipsi." Sic fatus deinde comantem
 392 Androgeo galeam clipeique insigne decorum
 393 induitur laterique Argivom accommodat ensem.
 394 Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas omnisque juvenus
 395 laeta facit : spoliis se quisque recentibus armat.
 396 Vadimus immixti Danais haud numine nostro
 397 multaque per caecam congressi proelia noctem
 398 conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
 399 Diffugiunt alii ad navis et litora cursu
 400 fida petunt ; pars ingentem formidine turpi
 401 scandunt rursus equom et nota conduntur in alvo.
 402 Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis !
 403 Ecce trahebatur passis Priameia virgo
 404 crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae
 405 ad caelum tendens ardentia lumina frustra,
 406 lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
 407 Non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus
 408 et sese medium iniecit periturus in agmen.
 409 Consequimur cuncti et densis incurrimus armis.
 410 Hic primum ex alto delubri culmine telis
 411 nostrorum obruimur oriturque miserrima caedes
 412 armorum facie et Graiarum errore jubarum.
 413 Dum Danai gemitu atque ereptae virginis ira
 414 undique collecti invadunt, acerrimus Ajax
 415 et gemini Atridae Dolopumque exercitus omnis ;
 416 adversi rupto ceu quondam turbine venti
 417 confligunt, Zephyrusque Notusque et laetus Eois
 418 Eurus equis ; stridunt silvae saevitque tridenti
 419 spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
 420 Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
 421 fudimus insidiis totaque agitavimus urbe,
 422 apparent , primi clipeos mentitaque tela
 423 agnoscunt atque ora sono discordia signant.
 424 Ilicet obruimur numero ; primusque Coroebus
 425 Penelei dextra divae armipotentis ad aram
 426 procumbit ; cadit et Rhipeus, justissimus unus
 427 qui fuit in Teucris et servantissimus aequi
 428 (dis aliter visum) ; pereunt Hypanisque Dymasque
 429 confixi a sociis ; nec te tua plurima, Panthu,
 430 labentem pietas nec Apollinis infula texit.
 431 Iliaci cineres et flamma extrema meorum,
 432 testor in occasu vestro nec tela nec ullas
 433 vitavisse vices, Danaum et, si fata fuissent
 434 ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde,
 435 Iphitus et Pelias mecum (quorum Iphitus aevo
 436 jam gravior, Pelias et volnere tardus Ulixi) ;
 437 protinus ad sedes Priami clamore vocati.
 438 Hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
 439 bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
 440 sic martem indomitum Danaosque ad tecta ruentis
 441 cernimus obsessumque acta testudine limen.
 442 Haerent parietibus scalae postisque sub ipsos
 443 nituntur gradibus clipeosque ad tela sinistris
 444 protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
 445 Dardanidae contra turris ac tota domorum
 446 culmina convellunt ; his se, quando ultima cernunt,

447 extrema jam in morte parant defendere telis :
 448 auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
 449 devolvont ; alii strictis mucronibus imas
 450 obsedere fores, has servant agmine denso.
 451 Instaurati animi regis succurrere tectis
 452 auxilioque levare viros vimque addere victis.
 453 Limen erat caecaeque fores et pervius usus
 454 tectorum inter se Priami, postesque relictis
 455 a tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
 456 saepius Andromache ferre incommitata solebat
 457 ad soceros et avo puerum Astyanacta trahebat.
 458 Evado ad summi fastigia culminis, unde
 459 tela manu miseri jactabant inrita Teucris.
 460 Turrim in praecipiti stantem summisque sub astra
 461 eductam tectis, unde omnis Troja videri
 462 et Danaum solitae naves et Achaica castra,
 463 adgressi ferro circum, qua summa labantis
 464 juncturas tabulata dabant, convellimus altis
 465 sedibus impulimusque ; ea lapsa repente ruinam
 466 cum sonitu trahit et Danaum super agmina late
 467 incidit. Ast alii subeunt, nec saxa nec ullum
 468 telorum interea cessat genus.
 469 Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
 470 exsultat telis et luce coruscus aena ;
 471 qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
 472 frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
 473 nunc, positus novus exuviis nitidusque juvena,
 474 lubrica convolvit sublato pectore terga
 475 arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
 476 Una ingens Periphas et equorum agitator Achillis,
 477 armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
 478 succedunt tecto et flammis ad culmina jactant.
 479 Ipse inter primos correpta dura bipenni
 480 limina perrumpit postisque a cardine vellit
 481 aeratos ; jamque excisa trabe firma cavavit
 482 robora et ingentem lato dedit ore fenestram.
 483 Apparet domus intus et atria longa patescunt :
 484 apparent Priami et veterum penetralia regum,
 485 armatosque vident stantis in limine primo.
 486 At domus interior gemitu miseroque tumultu
 487 miscetur, penitusque cavae plangoribus aedes
 488 femineis ululant ; ferit aurea sidera clamor.
 489 Tum pavida tectis matres ingentibus errant
 490 amplexaeque tenent postis atque oscula figunt.
 491 Instat vi patria Pyrrhus ; nec claustra nec ipsi
 492 custodes sufferre valent ; labat ariete crebro
 493 janua, et emoti procumbunt cardine postes.
 494 Fit via vi ; rumpunt aditus primosque trucidant
 495 immissi Danai et late loca milite complent.
 496 Non sic, aggeribus ruptis cum spumeis amnis
 497 exiit oppositasque evicit gurgite moles,
 498 fertur in arva furens cumulo camposque per omnis
 499 cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furem
 500 caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas,
 501 vidi Hecubam centumque nurus Priamumque per aras
 502 sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignis.
 503 Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
 504 barbarico postes auro spoliisque superbi

505 procubuere ; tenent Danaï qua deficit ignis.
 506 Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras.
 507 Urbis uti captae casum convolsaque vidit
 508 limina tectorum et medium in penetralibus hostem,
 509 arma diu senior desueta trementibus aevo
 510 circumdat nequiquam umeris et inutile ferrum
 511 cingitur, ac densos fertur moriturus in hostis.
 512 Aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe
 513 ingens ara fuit juxtaque veterrima laurus
 514 incumbens arae atque umbra complexa penatis.
 515 Hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum,
 516 praecipites atra ceu tempestate columbae,
 517 condensae et divom amplexae simulacra sedebant.
 518 Ipsum autem sumptis Priamum juvenalibus armis
 519 ut vidit, "Quae mens tam dira, miserrime conjunx,
 520 impulit his cingi telis ? aut quo ruis ? " inquit.
 521 "Non tali auxilio nec defensoribus istis
 522 tempus eget ; non ; si ipse meus nunc adforet Hector.
 523 Huc tandem concede ; haec ara tuebitur omnis,
 524 aut moriere simul." Sic ore effata recepit
 525 ad sese et sacra longaevum in sede locavit.
 526 Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
 527 unus natorum Priami, per tela, per hostis
 528 porticibus longis fugit et vacua atria lustrat
 529 saucius. Illum ardens infesto volnere Pyrrhus
 530 insequitur, jam jamque manu tenet et premit hasta.
 531 Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
 532 concidit ac multo vitam cum sanguine fudit.
 533 Hic Priamus, quamquam in media jam morte tenetur,
 534 non tamen abstinuit nec voci iraeque pepercit :
 535 "At tibi pro scelere" exclamat "pro talibus ausis,
 536 di, si qua est caelo pietas quae talia curet,
 537 persolvant grates dignas et praemia reddant
 538 debita, qui nati coram me cernere letum
 539 fecisti et patrios foedasti funere voltus.
 540 At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
 541 talis in hoste fuit Priamo ; sed jura fidemque
 542 supplicis erubuit corpusque exsanguie sepulcro
 543 reddidit Hectoreum meque in mea regna remisit."
 544 Sic fatus senior telumque imbelle sine ictu
 545 conjecit, rauco quod protinus aere repulsum,
 546 et summo clipei nequiquam umbone pependit.
 547 Cui Pyrrhus : "Referes ergo haec et nuntius ibis
 548 Pelidae genitori. Illi mea tristia facta
 549 degeneremque Neoptolemum narrare memento.
 550 Nunc morere." Hoc dicens altaria ad ipsa trementem
 551 traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
 552 implicuitque comam laeva, dextraque coruscum
 553 extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
 554 Haec finis Priami factorum, hic exitus illum
 555 sorte tulit Trojam incensam et prolapsa videntem
 556 Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
 557 regnatorem Asiae. Jacet ingens litore truncus,
 558 avolsumque umeris caput et sine nomine corpus.
 559 At me tum primum saevus circumstetit horror.
 560 Obstipui ; subiit cari genitoris imago,
 561 ut regem aequae vom crudeli volnere vidi
 562 vitam exhalantem ; subiit deserta Creusa

563 et direpta domus et parvi casus Iuli.
 564 Respicio et quae sit me circum copia lustro.
 565 Deseruere omnes defessi, et corpora saltu
 566 ad terram misere aut ignibus aegra dedere.
 567 Jamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
 568 servantem et tacitam secreta in sede latentem
 569 Tyndarida aspicio ; dant clara incendia lucem
 570 erranti passimque oculos per cuncta ferenti.
 571 Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros
 572 et poenas Danaum et deserti conjugis iras
 573 praemetuens, Trojae et patriae communis Erinys,
 574 abdiderat sese atque aris invisam sedebat.
 575 Exarsere ignes animo ; subit ira cadentem
 576 ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas.
 577 "Scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenae
 578 aspiciet, partoque ibit regina triumpho,
 579 conjugiumque domumque patris natosque videbit
 580 Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris ?
 581 Occiderit ferro Priamus ? Troja arserit igni ?
 582 Dardanum totiens sudarit sanguine litus ?
 583 Non ita. Namque etsi nullum memorabile nomen
 584 feminea in poena est nec habet victoria laudem,
 585 exstinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis
 586 laudabor poenas, animumque explesse juvabit
 587 ultricis flammae et cineres satiasse meorum."
 588 Talia jactabam et furiata mente ferebar,
 589 cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
 590 obtulit et pura per noctem in luce refulsit
 591 alma parens, confessa deam qualisque videri
 592 caelicolis et quanta solet, dextraque prehensum
 593 continuit roseoque haec insuper addidit ore :
 594 "Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras ?
 595 quid furis aut quonam nostri tibi cura recessit ?
 596 Non prius aspicias ubi fessum aetate parentem
 597 liqueris Anchisen, superet conjunxne Creusa
 598 Ascaniusque puer ? quos omnis undique Graiae
 599 circum errant acies et, ni mea cura resistat,
 600 jam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis.
 601 non tibi Tyndaridis facies invisam Lacaenae
 602 culpatusve Paris, divom inclementia, divom,
 603 has evertit opes sternitque a culmine Trojam.
 604 Aspice (namque omnem, quae nunc obducta tuenti
 605 mortalis hebetat visus tibi et umida circum
 606 caligat, nubem eripiat ; tu ne qua parentis
 607 jussa time neu praeceptis parere recusa) :
 608 hic, ubi disjectas moles avolsaque saxis
 609 saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
 610 Neptunus muros magnoque emota tridenti
 611 fundamenta quatit totamque a sedibus urbem
 612 eruit. Hic Juno Scaeas saevissima portas
 613 prima tenet sociumque furens a navibus agmen
 614 ferro accincta vocat.
 615 Jam summas arces Tritonia, respice Pallas
 616 insedit nimbo effulgens et Gorgone saeva.
 617 Ipse pater Danais animos virisque secundas
 618 sufficit, ipse deos in Dardana suscitatur arma.
 619 Eripe, nate, fugam finemque impone labori.
 620 Nusquam abero et tutum patrio te limine sistam."

621 Dixerat et spissis noctis se condidit umbris.
 622 Apparent dirae facies inimicaque Trojae
 623 numina magna deum.
 624 Tum vero omne mihi visum considerare in ignis
 625 Ilium et ex imo verti Neptunia Troja.
 626 Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
 627 cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
 628 eruere agricolae certatim : illa usque minatur
 629 et tremefacta comam concusso vertice nutat,
 630 volneribus donec paulatim evicta supremum
 631 congemuit traxitque jugis avolsa ruinam.
 632 Descendo ac ducente deo flammam inter et hostis
 633 expedior ; dant tela locum flammaeque recedunt.
 634 Atque ubi jam patriae perventum ad limina sedis
 635 antiquasque domos, genitor quem tollere in altos
 636 optabam primum montis primumque petebam,
 637 abnegat excisa vitam producere Troja
 638 exsiliumque pati. "Vos o, quibus integer aevi
 639 sanguis" ait "solidaeque suo stant robore vires,
 640 vos agitate fugam.
 641 Me si caelicolae voluissent ducere vitam,
 642 has mihi servassent sedes. Satis una superque
 643 vidimus excidia et captae superavimus urbi.
 644 Sic, o sic positum adfati discedite corpus.
 645 Ipse manus mortem inveniam ; miserebitur hostis
 646 exuviasque petet. Facilis jactura sepulcri.
 647 Jam pridem invisus divis et inutilis annos
 648 demoror, ex quo me divom pater atque hominum rex
 649 fulminis adflavit ventis et contigit igni."
 650 Talia perstabat memorans fixusque manebat.
 651 Nos contra effusi lacrimis conjunxque Creusa
 652 Ascaniusque omnisque domus, ne vertere secum
 653 cuncta pater fatoque urgenti incumbere vellet.
 654 Abnegat inceptoque et sedibus haeret in isdem.
 655 Rursus in arma feror mortemque miserrimus opto.
 656 Nam quod consilium aut quae jam fortuna dabatur ?
 657 "Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
 658 sperasti tantumque nefas patrio excidit ore ?
 659 Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
 660 et sedet hoc animo perituraeque addere Trojae
 661 teque tuosque juvat, patet isti janua leto,
 662 jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
 663 natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
 664 Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis
 665 eripis, ut mediis hostem in penetralibus utque
 666 Ascanium patremque meum juxtaque Creusam
 667 alterum in alterius mactatos sanguine cernam ?
 668 Arma, viri, ferte arma ; vocat lux ultima victos.
 669 Reddite me Danais ; sinite instaurata revisam
 670 proelia. Numquam omnes hodie moriemur inulti."
 671 Hinc ferro accingor rursus clipeoque sinistram
 672 insertabam aptans meque extra tecta ferebam.
 673 Ecce autem complexa pedes in limine conjunx
 674 haerebat, parvomque patri tendebat Iulum :
 675 "Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum ;
 676 sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
 677 hanc primum tutare domum. Cui parvus Iulus,
 678 cui pater et conjunx quondam tua dicta relinquo ? "

679 Talia vociferans gemitu tectum omne replebat,
 680 cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
 681 Namque manus inter maestorumque ora parentum
 682 ecce levis summo de vertice visus Iuli
 683 fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis
 684 lambere flamma comas et circum tempora pasci.
 685 Nos pavidi trepidare metu crinemque flagrantem
 686 excutere et sanctos restinguere fontibus ignis.
 687 At pater Anchises oculos ad sidera laetus
 688 extulit et caelo palmas cum voce tetendit :
 689 "Juppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
 690 aspice nos, hoc tantum, et, si pietate meremur,
 691 da deinde auxilium, pater, atque haec omina firma."
 692 Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
 693 intonuit laevom, et de caelo lapsa per umbras
 694 stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
 695 Illam summa super labentem culmina tecti
 696 cernimus Idaea claram se condere silva
 697 signatamque vias ; tum longo limite sulcus
 698 dat lucem et late circum loca sulfure fumant.
 699 Hic vero victus genitor se tollit ad auras
 700 adfaturque deos et sanctum sidus adorat.
 701 "Jam jam nulla mora est ; sequor et qua dicitis adsum,
 702 di patrii ; servate domum, servate nepotem.
 703 Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
 704 Cedo equidem nec, nate, tibi comes ire recuso."
 705 Dixerat ille, et jam per moenia clarior ignis
 706 auditur, propiusque aestus incendia volvunt.
 707 "Ergo age, care pater, cervici imponere nostrae ;
 708 ipse subibo umeris nec me labor iste gravabit ;
 709 quo res cumque cadent, unum et commune periculum,
 710 una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus
 711 sit comes, et longe servet vestigia conjunx.
 712 Vos, famuli, quae dicam animis advertite vestris.
 713 Est urbe egressis tumulus templumque vetustum
 714 desertae Cereris, juxtaque antiqua cupressus
 715 religione patrum multos servata per annos.
 716 Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
 717 Tu, genitor, cape sacra manu patriosque penatis ;
 718 me bello e tanto digressum et caede recenti
 719 attrectare nefas, donec me flumine vivo
 720 abluero."
 721 Haec fatus latos umeros subjectaque colla
 722 veste super fulvique insternor pelle leonis,
 723 succedoque oneri ; dextrae se parvus Iulus
 724 implicuit sequiturque patrem non passibus aequis ;
 725 pone subit conjunx. Ferimur per opaca locorum,
 726 et me, quem dudum non ulla injecta movebant
 727 tela neque adverso glomerati ex agmine Grai,
 728 nunc omnes terrent aerae, sonus excitat omnis
 729 suspensum et pariter comitique onerique timentem.
 730 Jamque propinquabam portis omnemque videbar
 731 evasisse viam, subito cum creber ad auris
 732 visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
 733 prospiciens "Nate" exclamat "fuge, nate : propinquant.
 734 Ardentis clipeos atque aera micantia cerno."
 735 Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
 736 confusam eripuit mentem. Namque avia cursu

737 dum sequor et nota excedo regione viarum,
 738 heu misero conjunx fatone erepta Creusa
 739 substitit, erravitne via seu lassa resedit,
 740 incertum ; nec post oculis est reddita nostris.
 741 Nec prius amissam respexi animumve reflexi
 742 quam tumultum antiquae Cereris sedemque sacratam
 743 venimus : hic demum collectis omnibus una
 744 defuit, et comites natumque virumque fefellit.
 745 Quem non incusavi amens hominumque deorumque,
 746 aut quid in eversa vidi crudelius urbe ?
 747 Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque penatis
 748 commendo sociis et curva valle recondo ;
 749 ipse urbem repeto et cingor fulgentibus armis.
 750 Stat casus renovare omnis omnemque reverti
 751 per Trojam et rursus caput objectare periclis.
 752 Principio muros obscuraque limina portae,
 753 quae gressum extuleram, repeto et vestigia retro
 754 observata sequor per noctem et lumine lustris ;
 755 horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent.
 756 Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
 757 me refero ; intruerant Danai et tectum omne tenebant.
 758 Illicet ignis edax summa ad fastigia vento
 759 volvitur ; exsuperant flammae, furit aestus ad auras.
 760 Procedo et Priami sedes arcemque reviso ;
 761 et jam porticibus vacuis Junonis asylo
 762 custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes
 763 praedam adservabant. Huc undique Troia gaza
 764 incensis erepta adytis, mensaeque deorum
 765 crateresque auro solidi, captivaeque vestis
 766 congeritur. Pueri et pavidae longo ordine matres
 767 stant circum.
 768 Ausus quin etiam voces jactare per umbram
 769 implevi clamore vias, maestusque Creusam
 770 nequiquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.
 771 Quaerenti et tectis urbis sine fine ruenti
 772 infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae
 773 visa mihi ante oculos et nota major imago.
 774 Obstipui, steteruntque comae et vox faucibus haesit.
 775 Tum sic adfari et curas his demere dictis :
 776 "Quid tantum insano juvat indulgere dolori,
 777 o dulcis conjunx ? Non haec sine numine divom
 778 eveniunt ; nec te hinc comitem asportare Creusam
 779 fas, aut ille sinit superi regnator Olympi.
 780 Longa tibi exsilia et vastum maris aequor arandum,
 781 et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
 782 inter opima virum leni fluit agmine Thybris :
 783 illic res laetae regnumque et regia conjunx
 784 parta tibi ; lacrimas dilectae pelle Creusae.
 785 Non ego Myrmidonum sedes Dolopumque superbas
 786 aspiciam aut Graiis servitum matribus ibo,
 787 Dardanis et divae Veneris nurus ;
 788 sed me magna deum genetrix his destinet oris.
 789 Jamque vale et nati serva communis amorem."
 790 Haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa volentem
 791 dicere deseruit, tenuisque recessit in auras.
 792 Ter conatus ibi collo dare bracchia circum ;
 793 ter frustra compressa manus effugit imago,
 794 par levibus ventis volucrique simillima somno.

795 Sic demum socios consumpta nocte reviso.
 796 Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
 797 invenio admirans numerum, matresque virosque,
 798 collectam exsilio pubem, miserabile vulgus.
 799 Undique convenere animis opibusque parati
 800 in quascumque velim pelago deducere terras.
 801 Jamque jugis summae surgebat Lucifer Idae
 802 ducebatque diem, Danaique obsessa tenebant
 803 limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
 804 Cessi et sublato montis genitore petivi.

E_3 v.1 Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
 2 immeritam visum superis, ceciditque superbum
 3 Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troja,
 4 diversa exsilia et desertas quaerere terras
 5 auguriis agimur divom, classemque sub ipsa
 6 Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae,
 7 incerti quo fata ferant, ubi sistere detur,
 8 contrahimusque viros. Vix prima inceperat aestas
 9 et pater Anchises dare fati vela jubebat,
 10 litora cum patriae lacrimans portusque relinquo
 11 et campos ubi Troja fuit. Feror exsul in altum
 12 cum sociis natoque penatibus et magnis dis.
 13 Terra procul vastis colitur Mavortia campis
 14 (Thracas arant) acri quondam regnata Lycurgo,
 15 hospitium antiquom Trojae sociique penates
 16 dum fortuna fuit. Feror huc et litore curvo
 17 moenia prima loco fati ingressus iniquis
 18 Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.
 19 Sacra Dionaeae matri divisque ferebam
 20 auspiciis coeptorum operum, superoque nitentem
 21 caelicolum regi mactabam in litore taurum.
 22 Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
 23 virgulta et densis hastilibus horrida myrtus.
 24 Accessi viridemque ab humo convellere silvam
 25 conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,
 26 horrendum et dictu video mirabile monstrum.
 27 Nam quae prima solo ruptis radicibus arbor
 28 vellitur, huic atro liquontur sanguine guttae
 29 et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
 30 membra quatit gelidusque coit formidine sanguis.
 31 Rursus et alterius lentum convellere vimen
 32 insequor et causas penitus temptare latentis :
 33 ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
 34 Multa movens animo Nymphas venerabar agrestis
 35 Gradivomque patrem, Geticis qui praesidet arvis,
 36 rite secundarent visus omenque levarent.
 37 Tertia sed postquam majore hastilia nisu
 38 adgredior genibusque adversae obluctor harenae,
 39 (eloquar an sileam ?) gemitus lacrimabilis imo
 40 auditur tumulo et vox reddita fertur ad auris :
 41 "Quid miserum, Aenea, laceras ? jam parce sepulto,
 42 parce pias scelerare manus. Non me tibi Troja
 43 externum tulit aut cruor hic de stipite manat.

44 Heu fuge crudelis terras, fuge litus avarum :
 45 nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit
 46 telorum seges et jaculis increvit acutis.
 47 Tum vero ancipiti mentem formidine pressus"
 48 obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit.
 49 Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
 50 infelix Priamus furtim mandarat alendum
 51 Threicio regi, cum jam diffideret armis
 52 Dardaniae cingique urbem obsidione videret.
 53 Ille, ut opes fractae Teucrum et Fortuna recessit,
 54 res Agamemnonias victricis arma secutus
 55 fas omne abrumpit ; Polydorum obtruncat, et auro
 56 vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
 57 auri sacra fames ? Postquam pavor ossa reliquit,
 58 delectos populi ad proceres primumque parentem
 59 monstra deum refero, et quae sit sententia posco.
 60 Omnibus idem animus, scelerata excedere terra,
 61 linq̄ui pollutum hospitium et dare classibus Austros.
 62 Ergo instauramus Polydoro funus : et ingens
 63 aggeritur tumulo tellus ; stant manibus arae,
 64 caeruleis maestae vittis atraque cupresso,
 65 et circum Iliades crinem de more solutae ;
 66 inferimus tepido spumantia cymbia lacte
 67 sanguinis et sacri pateras, animamque sepulcro
 68 condimus et magna supremum voce ciemus.
 69 Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
 70 dant maria et lenis crepitans vocat Auster in altum,
 71 deducunt socii navis et litora complent.
 72 Provehimur portu terraeque urbesque recedunt.
 73 Sacra mari colitur medio gratissima tellus
 74 Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
 75 quam pius arquitepens oras et litora circum
 76 errantem Mycono e celsa Gyaroque revinxit,
 77 immotamque coli dedit et contemnere ventos.
 78 Huc feror : haec fessos tuto placidissima portu
 79 accipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.
 80 Rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
 81 vittis et sacra redimitus tempora lauro
 82 occurrit ; veterem Anchisen agnoscit amicum.
 83 Jungimus hospitio dextras et tecta subimus.
 84 Templam dei saxo venerabar structa vetusto :
 85 "Da propriam, Thymbraee, domum ; da moenia fessis
 86 et genus et mansuram urbem ; serva altera Trojae
 87 Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli.
 88 Quem sequimur ? quove ire jubes ? ubi ponere sedes ?
 89 Da, pater, augurium atque animis inlabere nostris."
 90 Vix ea fatus eram : tremere omnia visa repente,
 91 liminaque laurusque dei, totusque moveri
 92 mons circum et mugire adytis cortina reclusis.
 93 Summissi petimus terram et vox fertur ad aures :
 94 "Dardanidae duri, quas vos a stirpe parentum
 95 prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto
 96 accipiet reduces. Antiquam exquirite latrem.
 97 Hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris
 98 et nati natorum et qui nascentur ab illis."
 99 Haec Phoebus ; mixtoque ingens exorta tumultu
 100 laetitia, et cuncti quae sint ea moenia quaerunt,
 101 quo Phoebus vocet errantis jubeatque reverti.

102 Tum genitor veterum volvens monimenta virorum
 103 "Audite, o proceres," ait " et spes discite vestras.
 104 Creta Jovis magni medio jacet insula ponto,
 105 mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae.
 106 Centum urbis habitant magnas, uberrima regna,
 107 maximus unde pater, si rite audita recordor,
 108 Teucrus Rhoeteas primum est advectus ad oras,
 109 optavitque locum regno. Nondum Ilium et arces
 110 Pergameae steterant ; habitabant vallibus imis.
 111 Hinc mater cultrix Cybeli Corybantiaque aera
 112 Idaeumque nemus, hinc fida silentia sacris,
 113 et juncti currum dominae subiere leones.
 114 Ergo agite et divom ducunt qua jussa sequamur ;
 115 placemus ventos et Gnosia regna petamus.
 116 Nec longo distant cursu ; modo Juppiter adsit,
 117 tertia lux classem Cretaeis sistet in oris."
 118 Sic fatus meritos aris mactavit honores,
 119 taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
 120 nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
 121 Fama volat pulsum regnis cessisse paternis
 122 Idomenea ducem, desertaque litora Cretae,
 123 hoste vacare domum sedesque astare relictas.
 124 Linquimus Ortygiae portus pelagoque volamus
 125 bacchatamque jugis Naxum viridemque Donusam,
 126 Olearum niveamque Parum sparsasque per aequor
 127 Cycladas, et crebris legimus freta consita terris.
 128 Nauticus exoritur vario certamine clamor :
 129 hortantur socii Cretam proavosque petamus.
 130 Prosequitur surgens a puppi ventus euntis,
 131 et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
 132 Ergo avidus muros optatae molior urbis
 133 Pergameamque voco, et laetam cognomine gentem
 134 hortor amare focos arcemque attollere tectis.
 135 Jamque fere sicco subductae litore puppes ;
 136 conubiis arvisque novis operata juvenus ;
 137 jura domosque dabam : subito cum tabida membris
 138 corrupto caeli tractu miserandaque venit
 139 arboribusque satisque lues et letifer annus.
 140 Linquebant dulcis animas aut aegra trahebant
 141 corpora ; tum sterilis exurere Sirius agros,
 142 arebant herbae et victum seges aegra negabat.
 143 Rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
 144 hortatur pater ire mari veniamque precari,
 145 quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
 146 temptare auxilium jubeat, quo vertere cursus.
 147 Nox erat et terris animalia somnus habebat ;
 148 effigies sacrae divom Phrygiique penates,
 149 quos mecum ab Troja mediisque ex ignibus urbis
 150 extuleram, visi ante oculos astare jacentis
 151 in somnis multo manifesti lumine, qua se
 152 plena per insertas fundebat luna fenestras ;
 153 tum sic adfari et curas his demere dictis :
 154 "Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
 155 hic canit et tua nos en ultro ad limina mittit.
 156 Nos te Dardania incensa tuaque arma secuti,
 157 nos tumidum sub te permensi classibus aequor,
 158 idem venturos tollemus in astra nepotes
 159 imperiumque urbi dabimus. Tu moenia magnis

160 magna para longumque fugae ne linque laborem.
 161 Mutandae sedes. Non haec tibi litora suasit
 162 Delius aut Cretae jussit considerare Apollo.
 163 Est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
 164 terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae ;
 165 Oenotri coluere viri ; nunc fama minores
 166 Italiam dixisse ducis de nomine gentem :
 167 hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus
 168 Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
 169 Surge age et haec laetus longaevo dicta parenti
 170 haud dubitanda refer : Corythum terrasque requirat
 171 Ausonias ; Dictaea negat tibi Juppiter arva."
 172 Talibus attonitus visis et voce deorum
 173 (nec sopor illud erat, sed coram agnoscere voltus
 174 velatasque comas praesentiaque ora videbar ;
 175 tum gelidus toto manabat corpore sudor)
 176 corripio e stratis corpus tendoque supinas
 177 ad caelum cum voce manus et munera libo
 178 intemerata focis. Perfecto laetus honore
 179 Anchisen facio certum remque ordine pando.
 180 Agnovit prolem ambiguum geminosque parentis,
 181 seque novo veterum deceptum errore locorum.
 182 Tum memorat : "Nate, Iliacis exercite fati,
 183 sola mihi talis casus Cassandra canebat.
 184 Nunc repeto haec generi protendere debita nostro
 185 et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare.
 186 Sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
 187 crederet ? aut quem tum vates Cassandra moveret ?
 188 Cedamus Phoebo et moniti meliora sequamur."
 189 Sic ait, et cuncti dicto paremus ovantes.
 190 Hanc quoque deserimus sedem paucisque relictis
 191 vela damus vastumque cava trabe currimus aequor.
 192 Postquam altum tenuere rates nec jam amplius ullae
 193 apparent terrae, caelum undique et undique pontus,
 194 tum mihi caeruleus supra caput astitit imber
 195 noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
 196 Continuo venti volvont mare magnaue surgunt
 197 aequora, dispersi jactamur gurgite vasto ;
 198 involvere diem nimbi et nox umida caelum
 199 abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.
 200 Excutimur cursu et caecis erramus in undis.
 201 Ipse diem noctemque negat discernere caelo
 202 nec meminisse viae media Palinurus in unda.
 203 Tris adeo incertos caeca caligine soles
 204 erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
 205 Quarto terra die primum se attollere tandem
 206 visa, aperire procul montis ac volvere fumum.
 207 Vela cadunt, remis insurgimus, haud mora, nautae
 208 adnixa torquent spumas et caerulea verrunt.
 209 Servatum ex undis Strophadum me litora primum
 210 excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae
 211 insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno
 212 Harpyiaequae colunt aliae, Phineia postquam
 213 clausa domus mensasque metu liquere priores.
 214 Tristius haud illis monstrum, nec saevior ulla
 215 pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis.
 216 Virginei volucrum voltus, foedissima ventris
 217 proluvies uncaeque manus et pallida semper

218 ora fame.
 219 Huc ubi delati portus intravimus, ecce
 220 laeta boum passim campis armenta videmus
 221 caprigenumque pecus nullo custode per herbas.
 222 Irruimus ferro et divos ipsumque vocamus
 223 in partem praedamque Jovem ; tum litore curvo
 224 extruimusque toros dapibusque epulamur opimis.
 225 At subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
 226 Harpyiae et magnis quatiunt clangoribus alas,
 227 diripiuntque dapes contactuque omnia foedant
 228 immundo ; tum vox taetrum dira inter odorem.
 229 Rursum in secessu longo sub rupe cavata
 230 arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
 231 instruimus mensas arisque reponimus ignem ;
 232 rursum ex diverso caeli caecisque latebris
 233 turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis,
 234 polluit ore dapes. Sociis tunc arma capessant
 235 edico, et dira bellum cum gente gerendum.
 236 Haud secus ac jussi faciunt tectosque per herbam
 237 disponunt ensis et scuta latentia condunt.
 238 Ergo ubi delapsae sonitum per curva dedere
 239 litora, dat signum specula Misenus ab alta
 240 aere cavo. Invadunt socii et nova proelia temptant,
 241 obscenas pelagi ferro foedare volucris.
 242 Sed neque vim plumis ullam nec volnera tergo
 243 accipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
 244 semesam praedam et vestigia foeda reliquont.
 245 Una in praecelsa consedit rupe Celaeno,
 246 infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem :
 247 "Bellum etiam pro caede boum stratisque juvencis,
 248 Laomedontiadae, bellumne inferre paratis
 249 et patrio Harpyias insontis pellere regno ?
 250 Accipite ergo animis atque haec mea figite dicta,
 251 quae Phoebus pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
 252 praedixit, vobis Furiarum ego maxima pando.
 253 Italiam cursu petitis ventisque vocatis :
 254 ibitis Italiam portusque intrare licebit.
 255 Sed non ante datam cingetis moenibus urbem
 256 quam vos dira fames nostraeque injuria caedis
 257 ambesas subigat malis absumere mensas."
 258 Dixit, et in silvam pennis ablata refugit.
 259 At sociis subita gelidus formidine sanguis
 260 deriguit ; cecidere animi, nec jam amplius armis,
 261 sed votis precibusque jubent exposcere pacem,
 262 sive deae seu sint dirae obscenaequae volucres.
 263 Et pater Anchises passis de litore palmis
 264 numina magna vocat meritosque indicit honores :
 265 "Di, prohibete minas ; di, talem avertite casum
 266 et placidi servate pios." Tum litore funem
 267 deripere excussosque jubet laxare rudentis.
 268 Tendunt vela Noti ; fugimus spumantibus undis
 269 qua cursum ventusque gubernatorque vocabat.
 270 Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos
 271 Dulichiumque Sameque et Neritos ardua saxis.
 272 Effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,
 273 et terram altricem saevi exsecramur Ulixi.
 274 Mox et Leucatae nimbose cacumina montis
 275 et formidatus nautis aperitur Apollo.

276 Hunc petimus fessi et parvae succedimus urbi ;
 277 ancora de prora jacitur, stant litore puppes.
 278 Ergo insperata tandem tellure potiti
 279 lustramurque Jovi votisque incedimus aras,
 280 Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
 281 Exercent patrias oleo labente palaestras
 282 nudati socii : juvat evasisse tot urbes
 283 Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis.
 284 Interea magnum sol circumvolvitur annum
 285 et glacialis hiems Aquilonibus asperat undas ;
 286 aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
 287 postibus adversis figo et rem carmine signo :
 288 "Aeneas haec de Danais victoribus arma."
 289 Linquere tum portus jubeo et considerare transtris.
 290 Certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
 291 Protinus aerias Phaeacum abscondimus arces
 292 litoraque Epiri legimus portuque subimus
 293 Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem.
 294 Hic incredibilis rerum fama occupat auris,
 295 Priamiden Helenum Graias regnare per urbis
 296 conjugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum,
 297 et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
 298 Obstipui miroque incensum pectus amore
 299 compellare virum et casus cognoscere tantos.
 300 Progredior portu classis et litora linquens,
 301 sollemnis cum forte dapes et tristia dona
 302 ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam
 303 libabat cineri Andromache manisque vocabat
 304 Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem
 305 et geminas, causam lacrimis, sacra verat aras.
 306 Ut me conspexit venientem et Troia circum
 307 arma amens vidit, magnis exterrita monstris
 308 deriguit visu in medio, calor ossa reliquit ;
 309 labitur et longo vix tandem tempore fatur :
 310 Verane te facies, verus mihi nuntius adfers,
 311 nate dea ? vivisne ? aut, si lux arma recessit,
 312 Hector ubi est ? " Dixit, lacrimasque effudit et omnem
 313 implevit clamore locum. Vix pauca furenti
 314 subicio et raris turbatus vocibus hisco :
 315 "Vivo equidem vitamque extrema per omnia duco ;
 316 ne dubita, nam vera vides.
 317 Heu ! quis te casus dejectam conjugem tanto
 318 excipit, aut quae digna satis fortuna revisit
 319 Hectoris Andromachen ? Pyrrhin conubia servas ? "
 320 Dejecit voltum et demissa voce locuta est :
 321 "O felix una ante alias Priameia virgo,
 322 hostilem ad tumulum Trojae sub moenibus altis
 323 jussa mori, quae sortitus non pertulit ullos
 324 nec victoris heri tetigit captiva cubile !
 325 Nos patria incensa diversa per aequora vectae
 326 stirpis Achilleae fastus juvenemque superbum
 327 servitio enixae tulimus ; qui deinde secutus
 328 Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos
 329 me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
 330 Ast illum ereptae magno flammatus amore
 331 conjugis et scelerum furiis agitatatus Orestes
 332 excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
 333 Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit

334 pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
 335 Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit,
 336 Pergamaque Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
 337 Sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere ?
 338 aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris ?
 339 quid puer Ascanius ? superatne et vescitur aura ?
 340 quem tibi jam Troja
 341 Ecqua tamen puero est amissae cura parentis ?
 342 ecquid in antiquam virtutem animosque virilis ?
 343 et pater Aeneas et avonculus excitat Hector ? "
 344 Talia fundebat lacrimans longosque ciebat
 345 incassum fletus, cum sese a moenibus heros
 346 Priamides multis Helenus comitantibus adfert,
 347 agnoscitque suos laetusque ad limina ducit,
 348 et multum lacrimas verba inter singula fundit.
 349 Procedo et parvam Trojam simulataque magnis
 350 Pergama et arentem Xanthi cognomine rivom
 351 agnosco, Scaeaeque amplector limina portae.
 352 Nec non et Teucri socia simul urbe fruontur.
 353 Illos porticibus rex accipiebat in amplis :
 354 aulai medio libabant pocula Bacchi
 355 impositis auro dapibus, paterasque tenebant.
 356 Jamque dies alterque dies processit, et aurae
 357 vela vocant tumidoque inflatur carbasus austro :
 358 his vatem adgredior dictis ac talia quaeso :
 359 "Trojugena, interpretres divom, qui numina Phoebi,
 360 qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis
 361 et volucrum linguas et praepetis omina pennae,
 362 fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
 363 religio, et cuncti suaserunt numine divi
 364 Italiam petere et terras temptare repostas ;
 365 sola novom dictuque nefas Harpyia Celaeno
 366 prodigium canit et tristis denuntiat iras
 367 obscenamque famem) quae prima pericula vito ?
 368 quidve sequens tantos possim superare labores ? "
 369 Hic Helenus caesis primum de more juvenicis
 370 exorat pacem divom vittasque resolvit
 371 sacrati capitis, meque ad tua limina, Phoebe,
 372 ipse manu multo suspensum numine ducit,
 373 atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos :
 374 "Nate, dea (nam te majoribus ire per altum
 375 auspiciis manifesta fides, sic fata deum rex
 376 sortitur voluitque vices, is vertitur ordo),
 377 pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
 378 aequora et Ausonio possis considerare portu,
 379 expediam dictis : prohibent nam cetera Parcae
 380 scire Helenum farique vetat Saturnia Juno.
 381 Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam
 382 vicinosque, ignare, paras invadere portus,
 383 longa procul longis via dividit invia terris.
 384 Ante et Trinacria lentandus remus in unda
 385 et salis Ausonii lustrandum navibus aequor
 386 infernique lacus Aeaeaeque insula Circae,
 387 quam tuta possis urbem componere terra.
 388 Signa tibi dicam, tu condita mente teneto :
 389 cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
 390 litoreis ingens inventa sub ilicibus sus
 391 triginta capitum fetus enixa jacebit,

392 alba, solo recubans, albi circum ubera nati,
 393 is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
 394 Nec tu mensarum morsus horresce futuros :
 395 fata viam invenient aderitque vocatus Apollo.
 396 Has autem terras Italiq̄ue hanc litoris oram,
 397 proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,
 398 effuge ; cuncta malis habitantur moenia Grais.
 399 Hic et Narycii posuerunt moenia Locri,
 400 et Sallentinos obsedit milite campos
 401 Lyctius Idomeneus ; hic illa ducis Meliboei
 402 parva Philoctetae subnixa Petelia muro.
 403 Quin ubi transmissae steterint trans aequora classes
 404 et positis aris jam vota in litora solves,
 405 purpureo velare comas adopertus amictu,
 406 ne qua inter sanctos ignis in honore deorum
 407 hostilis facies occurat et omina turbet.
 408 Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto ;
 409 hac casti maneant in religione nepotes.
 410 Ast ubi digressum Siculae te admoverit orae
 411 ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,
 412 laeva tibi tellus et longo laeva petantur
 413 aequora circuitu ; dextrum fuge litus et undas.
 414 Haec loca vi quodam et vasta convolsa ruina
 415 (tantum aevi longinqua valet mutare vetustas)
 416 dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
 417 una foret : venit medio vi pontus et undis
 418 Hesperium Siculo latus abscidit, arvaeque et urbes
 419 litore diductas angusto interluit aestu.
 420 Dextrum Scylla latus, laevom implacata Charybdis
 421 obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
 422 sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras
 423 erigit alternos, et sidera verberat unda.
 424 At Scyllam caecis cohibet spelunca latebris
 425 ora exsertantem et navis in saxa trahentem.
 426 Prima hominis facies et pulchro pectore virgo
 427 pube tenus, postrema immani corpore pistrinx
 428 delphinum caudas utero commissa luporum.
 429 Praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
 430 cessantem, longos et circumflectere cursus,
 431 quam semel informem vasto vidisse sub antro
 432 Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa.
 433 Praeterea, si qua est Heleno prudentia, vati
 434 si qua fides, animum si veris implet Apollo,
 435 unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum
 436 praedicam et repetens iterumque iterumque monebo :
 437 Junonis magnae primum prece numen adora,
 438 Junoni cane vota libens dominamque potentem
 439 supplicibus supera donis : sic denique victor
 440 Trinacria finis Italos mittere relicta.
 441 Huc ubi delatus Cumaeam accesseris urbem
 442 divinosque lacus et Averno sonantia silvis,
 443 insanam vatem aspicias, quae rupe sub ima
 444 fata canit foliisque notas et nomina mandat.
 445 Quaecumque in foliis descripsit carmina virgo
 446 digerit in numerum atque antro seclusa relinquit ;
 447 illa manent immota locis neque ab ordine cedunt.
 448 Verum eadem, verso tenuis cum cardine ventus
 449 impulit et teneras turbavit janua frondes,

450 numquam deinde cavo volitantia prendere saxo
 451 nec revocare situs aut jungere carmine curat.
 452 Inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.
 453 Hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti,
 454 quamvis increpitent socii et vi cursus in altum
 455 vela vocet, possisque sinus implere secundos,
 456 quin adeas vatem precibusque oracula poscas,
 457 ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat.
 458 Illa tibi Italiae populos venturaque bella
 459 et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem
 460 expediet, cursusque dabit venerata secundos.
 461 Haec sunt quae nostra liceat te voce moneri.
 462 Vade age et ingentem factis fer ad aethera Trojam."
 463 Quae postquam vates sic ore effatus amico est,
 464 dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
 465 imperat ad navis ferri, stipatque carinis
 466 ingens argentum Dodonaeosque lebetas,
 467 lorica consertam hamis auroque trilicem,
 468 et conum insignis galeae cristasque comantis,
 469 arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
 470 Addit equos, additque duces,
 471 remigium supplet, socios simul instruit armis.
 472 Interea classem velis aptare jubebat
 473 Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
 474 Quem Phoebi interpretes multo compellat honore :
 475 "Conjugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
 476 cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
 477 ecce tibi Ausoniae tellus : hanc arripe velis.
 478 Et tamen hanc pelago praeterlabare necesse est :
 479 Ausoniae pars illa procul quam pandit Apollo.
 480 Vade" ait "o felix nati pietate. Quid ultra
 481 provehor et fando surgentis demoror Austros ? "
 482 Nec minus Andromache digressu maesta supremo
 483 fert picturatas auri subtemine vestis
 484 et Phrygiam Ascanio chlamydem (nec cedit honori)
 485 textilibusque onerat donis, ac talia fatur :
 486 "Accipe et haec, manuum tibi quae monumenta mearum
 487 sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
 488 conjugis Hectoreae. Cape dona extrema tuorum,
 489 o mihi sola mei super Astyanactis imago.
 490 Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat ;
 491 et nunc aequali tecum pubesceret aevo."
 492 Hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis :
 493 "Vivite felices, quibus est fortuna peracta
 494 jam sua : nos alia ex aliis in fata vocamur.
 495 Vobis parta quies ; nullum maris aequor arandum,
 496 arva neque Ausoniae semper cedentia retro
 497 quaerenda. Effigiem Xanthi Trojamque videtis
 498 quam vestrae fecere manus, melioribus, opto,
 499 auspiciis, et quae fuerint minus obvia Grais.
 500 Si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva
 501 intraro gentique meae data moenia cernam,
 502 cognatas urbis olim populosque propinquos,
 503 Epiro Hesperiam (quibus idem Dardanus auctor
 504 atque idem casus), unam faciemus utramque
 505 Trojam animis : maneat nostros ea cura nepotes."
 506 Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta,
 507 unde iter Italiam cursusque brevissimus undis.

508 Sol ruit interea et montes umbrantur opaci.
 509 Sternimur optatae gremio telluris ad undam
 510 sortiti remos passimque in litore sicco
 511 corpora curamus ; fessos sopor inrigat artus.
 512 Necdum orbem medium nox Horis acta subibat :
 513 haud segnis strato surgit Palinurus et omnis
 514 explorat ventos atque auribus aera captat ;
 515 sidera cuncta notat tacito labentia caelo,
 516 Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones
 517 armatumque auro circumspicit Oriona.
 518 Postquam cuncta videt caelo constare sereno,
 519 dat clarum e puppi signum ; nos castra movemus
 520 temptamusque viam et velorum pandimus alas.
 521 Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis
 522 cum procul obscuros collis humilemque videmus
 523 Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
 524 Italiam laeto socii clamore salutant.
 525 Tum pater Anchises magnum cratera corona
 526 induit implevitque mero, divosque vocavit
 527 stans celsa in puppi :
 528 "Di maris et terrae tempestatumque potentes,
 529 ferte viam vento facilem et spirate secundi."
 530 Crebrescunt optatae aurae portusque patescit
 531 jam propior, templumque apparet in arce Minervae.
 532 Vela legunt socii et proras ad litora torquent.
 533 Portus ab euroo fluctu curvatus in arcum,
 534 objectae salsa spumant aspergine cautes,
 535 ipse latet : gemino dimittunt bracchia muro
 536 turriti scopuli refugitque ab litore templum.
 537 Quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
 538 tondentis campum late, candore nivali.
 539 Et pater Anchises "Bellum ; o terra hospita, portas ;
 540 bello armantur equi, bellum haec armenta minantur.
 541 Sed tamen idem olim curru succedere sueti
 542 quadrupes et frena jugo concordia ferre :
 543 spes et pacis" ait. Tum numina sancta precamur
 544 Palladis armisonae, quae prima accepit ovantis,
 545 et capita ante aras Phrygio velamur amictu,
 546 praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite
 547 Junoni Argivae jussos adolemus honores.
 548 Haud mora, continuo perfectis ordine votis,
 549 cornua velatarum obvertimus antemnarum,
 550 Graiugenumque domos suspectaque linqumus arva.
 551 Hinc sinus Herculei (si vera est fama) Tarenti
 552 cernitur, attollit se diva Lacinia contra,
 553 Caulonisque arces et navifragum Scylaceum.
 554 Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,
 555 et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
 556 audimus longe fractasque ad litora voces,
 557 exsultantque vada atque aestu miscentur harenae.
 558 Et pater Anchises "Nimirum hic illa Charybdis ;
 559 hos helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
 560 Eripite, o socii, pariterque insurgite remis."
 561 Haud minus ac jussi faciunt, primusque rudentem
 562 contorsit laevas proram Palinurus ad undas ;
 563 laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
 564 Tollimur in caelum curvato gurgite, et idem
 565 subducta ad manis imos descendimus unda.

566 Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere,
 567 ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
 568 Interea fesso ventus cum sole reliquit,
 569 ignarique viae Cyclopum adlabimur oris.
 570 Portus ab accessu ventorum immotus et ingens
 571 ipse ; sed horrificis juxta tonat Aetna ruinis,
 572 interdumque atram prorumpit ad aethera nubem
 573 turbine fumantem piceo et candente favilla,
 574 attollitque globos flammaram et sidera lambit,
 575 interdum scopulos avolsaque viscera montis
 576 erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
 577 cum gemitu glomerat fundoque exaestuat imo.
 578 Fama est Enceladi semustum fulmine corpus
 579 urgeri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
 580 impositam ruptis flammam exspirare caminis,
 581 et, fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
 582 murmure Trinacriam et caelum subtextere fumo.
 583 Noctem illam tecti silvis immania monstra
 584 perferimus, nec quae sonitum det causa videmus.
 585 Nam neque erant astrorum ignes nec lucidus aethra
 586 siderea polus, obscuro sed nubila caelo,
 587 et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
 588 Postera jamque dies primo surgebat Eoo
 589 umentemque Aurora polo dimoverat umbram,
 590 cum subito e silvis macie confecta suprema
 591 ignoti nova forma viri miserandaque cultu
 592 procedit supplexque manus ad litora tendit.
 593 respicimus : dira inluvies immissaque barba,
 594 consertum tegimen spinis ; at cetera Graius,
 595 et quondam patriis ad Trojam missus in armis.
 596 Isque ubi Dardanos habitus et Troia vidit
 597 arma procul, paulum aspectu conterritus haesit
 598 continuitque gradum ; mox sese ad litora praeceps
 599 cum fletu precibusque tulit : "Per sidera testor,
 600 per superos atque hoc caeli spirabile lumen,
 601 tollite me, Teucris ; quascumque abducite terras :
 602 hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum
 603 et bello Iliacos fateor petiisse penatis.
 604 Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
 605 spargite me in fluctus vastoque immergite ponto ;
 606 si pereo, hominum manibus periisse juvabit."
 607 Dixerat et genua amplexus genibusque volutans
 608 haerebat. Qui sit fari, quo sanguine cretus,
 609 hortamur, quae deinde agitet fortuna fateri.
 610 Ipse pater dextram Anchises haud multa moratus
 611 dat juveni atque animum praesenti pignore firmat.
 612 Ille haec deposita tandem formidine fatur :
 613 "Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
 614 nomine Achaemenides, Trojam genitore Adamasto
 615 paupere (mansissetque utinam fortuna !) profectus.
 616 Hic me, dum trepidi crudelia limina linquont,
 617 immemores socii vasto Cyclopi in antro
 618 deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
 619 intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
 620 sidera (di talem terris avertite pestem !)
 621 nec visu facilis nec dictu adfabilis ulli ;
 622 visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
 623 Vidi egomet duo de numero cum corpora nostro

624 prensa manu magna medio resupinus in antro
 625 frangeret ad saxum, sanieque aspersa natarent
 626 limina ; vidi atro cum membra fluentia tabo
 627 manderet et tepidi tremere sub dentibus artus -
 628 haud impune quidem, nec talia passus Ulixes
 629 oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
 630 Nam simul expletus dapibus vinoque sepultus
 631 cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
 632 immensus saniem eructans et frustra cruento
 633 per somnum commixta mero, nos magna precati
 634 numina sortitique vices una undique circum
 635 fundimur, et telo lumen terebramus acuto
 636 ingens quod torva solum sub fronte latebat,
 637 Argolici clipei aut Phoebae lampadis instar,
 638 et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
 639 Sed fugite, o miseri, fugite atque ab litore funem
 640 rumpite.
 641 Nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
 642 lanigeras claudit pecudes atque ubera pressat,
 643 centum alii curva haec habitant ad litora volgo
 644 infandi Cyclopes et altis montibus errant.
 645 Tertia jam Lunae se cornua lumina complent
 646 cum vitam in silvis inter deserta ferarum
 647 lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
 648 prospicio sonitumque pedum vocemque tremesco.
 649 Victum infelicem, bacas lapidosaque corna,
 650 dant rami, et volsis pascunt radicibus herbae.
 651 Omnia conlustrans hanc primum ad litora classem
 652 conspexi venientem. Huic me, quaecumque fuisset,
 653 addixi : satis est gentem effugisse nefandam.
 654 Vos animam hanc potius quocumque absumite leto."
 655 Vix ea fatus erat summo cum monte videmus
 656 ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
 657 pastorem Polyphemum et litora nota petentem,
 658 monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum.
 659 Trunca manum pinus regit et vestigia firmat ;
 660 lanigerae comitantur oves ; ea sola voluptas
 661 solamenque mali.
 662 Postquam altos tetigit fluctus et ad aequora venit,
 663 luminis effossi fluidum lavit inde cruorem
 664 dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor
 665 jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
 666 Nos procul inde fugam trepidi celerare recepto
 667 supplice sic merito tacitique incidere funem,
 668 vertimus et proni certantibus aequora remis.
 669 Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
 670 verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas
 671 nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
 672 clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
 673 contremuere undae, penitusque exterrita tellus
 674 Italiae curvisque immugiit Aetna cavernis.
 675 At genus e silvis Cycloperum et montibus altis
 676 excitum ruit ad portus et litora complent.
 677 Cernimus astantis nequiquam lumine torvo
 678 Aetnaeos fratres caelo capita alta ferentis,
 679 concilium horrendum ; quales cum vertice celso
 680 aerae quercus aut coniferae cyparissi
 681 constiterunt, silva alta Jovis lucusve Dianae.

682 Praecipitis metus acer agit quocumque rudentis
 683 excutere et ventis intendere vela secundis.
 684 Contra jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
 685 inter utramque viam leti discrimine parvo
 686 ni teneant cursus ; certum est dare lintea retro.
 687 Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
 688 missus adest : vivo praetervehor ostia saxo
 689 Pantagiae Megarosque sinus Thapsumque jacentem.
 690 Talia monstrabat relegens errata retrorsus
 691 litora Achaemenides, comes infelicis Ulixi.
 692 Sicanio praetenta sinu jacet insula contra
 693 Plemurium undosum, nomen dixere priores
 694 Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
 695 occultas egisse vias subter mare, qui nunc
 696 ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
 697 Jussi numina magna loci veneramur, et inde
 698 exsupero praepingue solum stagnantis Helori.
 699 Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
 700 radimus, et fatis numquam concessa moveri
 701 apparet Camerina procul campique Geloi,
 702 immanisque Gelà fluvii cognomine dicta.
 703 Arduus inde Acragas ostentat maxima longe
 704 moenia, magnanimum quondam generator equorum ;
 705 teque datis linquo ventis, palmosa Selinus,
 706 et vada dura lego saxis Lilybeia caecis.
 707 Hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
 708 accipit. Hic pelagi tot tempestatibus actus
 709 heu, genitorem, omnis curae casusque levamen,
 710 amitto Anchisen. Hic me, pater optime, fessum
 711 deseris, heu, tantis nequiquam erepte periclis !
 712 Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
 713 hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
 714 Hic labor extremus, longarum haec meta viarum.
 715 Hinc me digressum vestris deus appulit oris."
 716 Sic pater Aeneas intentis omnibus unus
 717 fata renarrabat divom cursusque docebat.
 718 Conticuit tandem factoque hic fine quievit.

E_4

v.1 At regina gravi jamdudum saucia cura
 2 volnus alit venis et caeco carpitur igni.
 3 Multa viri virtus animo multusque recursat
 4 gentis honos ; haerent infixi pectore voltus
 5 verbaque, nec placidam membris dat cura quietem.
 6 Postera Phoebæa lustrabat lampade terras
 7 umentemque Aurora polo dimoverat umbram,
 8 cum sic unaniam adloquitur male sana sororem :
 9 "Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent !
 10 quis novus hic nostris successit sedibus hospes,
 11 quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis !
 12 Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.
 13 Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
 14 jactatus fatis ! quae bella exhausta canebat !
 15 si mihi non animo fixum immotumque sederet
 16 ne cui me vinclo vellem sociare jugali,

17 postquam primus amor deceptam morte fefellit ;
 18 si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
 19 huic uni forsitan potui succumbere culpae.
 20 Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei
 21 conjugis et sparsos fraterna caede penatis,
 22 solus hic inflexit sensus animumque labantem
 23 impulit. Agnosco veteris vestigia flammae.
 24 Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat
 25 vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
 26 pallentis umbras Erebi noctemque profundam,
 27 ante, pudor, quam te violo aut tua jura resolvo.
 28 Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
 29 abstulit ; ille habeat secum servetque sepulcro."
 30 Sic effata sinum lacrimis implevit obortis.
 31 Anna refert : " O luce magis dilecta sororis,
 32 solane perpetua maerens carpere juvena,
 33 nec dulcis natos Veneris nec praemia noris ?
 34 Id cinerem aut manis credis curare sepultos ?
 35 Esto : aegram nulli quondam flexere mariti,
 36 non Libyae, non ante Tyro ; despectus Iarbas
 37 ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
 38 dives alit : placitone etiam pugnabis amori ?
 39 nec venit in mentem quorum consederis arvis ?
 40 Hinc Getulae urbes, genus insuperabile bello,
 41 et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis ;
 42 hinc deserta siti regio lateque furentes
 43 Barcaei. Quid bella Tyro surgentia dicam
 44 germanique minas ?
 45 Dis equidem auspiciibus reor et Junone secunda
 46 hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
 47 Quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere regna
 48 conjugio tali ! Teucrum comitantibus armis
 49 Punica se quantis attollet gloria rebus !
 50 Tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis
 51 indulge hospitio causasque innecte morandi,
 52 dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion,
 53 quassataeque rates, dum non tractabile caelum."
 54 His dictis impenso animum inflammavit amore
 55 spemque dedit dubiae menti solvitque pudorem.
 56 Principio delubra adeunt pacemque per aras
 57 exquirunt ; mactant lectas de more bidentis
 58 legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
 59 Junoni ante omnis, cui vincla jugalia curae.
 60 Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido
 61 candentis vaccae media inter cornua fundit,
 62 aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras,
 63 instauratque diem donis, pecudumque reclusis
 64 pectoribus inhians spirantia consulit exta.
 65 Heu, vaturn ignarae mentes ! quid vota furentem,
 66 quid delubra juvant ? est mollis flamma medullas
 67 interea et taciturn vivit sub pectore volnus.
 68 Uritur infelix Dido totaque vagatur
 69 urbe furens, qualis conjecta cerva sagitta,
 70 quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
 71 pastor agens telis liquitque volatile ferrum
 72 nescius ; illa fuga silvas saltusque peragrat
 73 Dictaeos ; haeret lateri letalis harundo.
 74 Nunc media Aenean secum per moenia ducit

75 Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam,
 76 incipit effari mediaque in voce resistit ;
 77 nunc eadem labente die convivia quaerit,
 78 Iliacosque iterum demens audire labores
 79 exposcit pendetque iterum narrantis ab ore.
 80 Post ubi digressi, lumenque obscura vicissim
 81 luna premit suadentque cadentia sidera somnos,
 82 sola domo maeret vacua stratisque relictis
 83 incubat. Illum absens absentem auditque videtque,
 84 aut gremio Ascanium genitoris imagine capta
 85 detinet, infandum si fallere possit amorem.
 86 Non coeptae adsurgunt turres, non arma juvenus
 87 exercet portusve aut propugnacula bello
 88 tuta parant ; pendent opera interrupta minaeque
 89 murorum ingentes aequataque machina caelo.
 90 Quam simul ac tali persensit peste teneri
 91 cara Jovis conjunx nec famam obstare furori,
 92 talibus adgreditur Venerem saturnia dictis :
 93 "Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
 94 tuque puerque tuus (magnum et memorabile numen),
 95 una dolo divom si femina victa duorum est.
 96 Nec me adeo fallit veritam te moenia nostra
 97 suspectas habuisse domos Karthaginis altae.
 98 Sed quis erit modus, aut quo nunc certamine tanto ?
 99 Quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
 100 exercemus ? Habes tota quod mente petisti :
 101 ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.
 102 Communem hunc ergo populum paribusque regamus
 103 auspiciis ; liceat Phrygio servire marito
 104 dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae."
 105 Olli (sensit enim simulata mente locutam,
 106 quo regnum Italiae Libycas averteret oras)
 107 sic contra est ingressa Venus : "Quis talia demens
 108 abnuat aut tecum malit contendere bello ?
 109 si modo quod memoras factum fortuna sequatur.
 110 Sed fatis incerta feror, si Juppiter unam
 111 esse velit Tyriis urbem Trojaque profectis,
 112 miscerive probet populos aut foedera jungi.
 113 Tu conjunx, tibi fas animum temptare precando.
 114 Perge, sequar." Tum sic exceptit regia Juno :
 115 "Mecum erit iste labor ; nunc qua ratione quod instat
 116 confieri possit, paucis (adverte) docebo.
 117 Venatum Aeneas unaque miserrima Dido
 118 in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
 119 extulerit Titan radiisque retexerit orbem.
 120 His ego nigrantem commixta grandine nimum,
 121 dum trepidant alae saltusque indagine cingunt,
 122 desuper infundam et tonitru caelum omne ciebo.
 123 Diffugient comites et nocte tegentur opaca :
 124 speluncam Dido dux et Trojanus eandem
 125 devenient. Adero et tua si mihi certa voluntas,
 126 conubio jungam stabili propriamque dicabo.
 127 Hic hymenaeus erit." Non adversata petenti
 128 adnuit atque dolis risit Cytherea repertis.
 129 Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
 130 It portis jubare exorto delecta juvenus,
 131 retia rara, plagae, lato venabula ferro,
 132 Massylique ruont equites et odora canum vis.

133 Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
 134 Poenorum exspectant, ostroque insignis et auro
 135 stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.
 136 Tandem progreditur magna stipante caterva
 137 Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo ;
 138 cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
 139 aurea purpuream subnectit fibula vestem.
 140 Nec non et Phrygii comites et laetus Iulus
 141 incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnis
 142 infert se socium Aeneas atque agmina jungit.
 143 Qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
 144 deserit ac Delum maternam invisit Apollo
 145 instauratque choros, mixtique altaria circum
 146 Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi :
 147 ipse jugis Cynthi graditur mollique fluentem
 148 fronde premit crinem fingens atque implicat auro,
 149 tela sonant umeris : haud illo segnior ibat
 150 Aeneas, tantum egregio decus enitet ore.
 151 Postquam altos ventum in montis atque invia lustra,
 152 ecce ferae saxi dejectae vertice caprae
 153 decurrere jugis ; alia de parte patentis
 154 transmittunt cursu campos atque agmina cervi
 155 pulverulenta fuga glomerant montisque reliquunt.
 156 At puer Ascanius mediis in vallibus acri
 157 gaudet equo jamque hos cursu, jam praeterit illos,
 158 spumantemque dari pecora inter inertia votis
 159 optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
 160 Interea magno misceri murmure caelum
 161 incipit, insequitur commixta grandine nimbus,
 162 et Tyrii comites passim et Trojana juvenus
 163 Dardaniusque nepos Veneris diversa per agros
 164 tecta metu petiere ; ruont de montibus amnes.
 165 Speluncam Dido dux et Trojanus eandem
 166 deveniunt. Prima et tellus et pronuba Juno
 167 dant signum ; fulsere ignes et conscius aether
 168 conubiis, summoque ulularunt vertice Nymphae.
 169 Ille dies primus leti primusque malorum
 170 causa fuit ; neque enim specie famave movetur
 171 nec jam furtivom Dido meditatatur amorem :
 172 conjugium vocat, hoc praetexit nomine culpam.
 173 Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
 174 Fama, malum qua non aliud velocius ullum :
 175 mobilitate viget virisque acquirit eundo,
 176 parva metu primo, mox sese attollit in auras
 177 ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
 178 Illam Terra parens ira inritata deorum
 179 extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
 180 progenuit pedibus celerem et pernicipibus alis
 181 monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae,
 182 tot vigiles oculi subter (mirabile dictu),
 183 tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
 184 Nocte volat caeli medio terraeque per umbram
 185 stridens, nec dulci declinat lumina somno ;
 186 luce sedet custos aut summi culmine tecti
 187 turribus aut altis, et magnas territat urbes,
 188 tam ficti pravique tenax quam nuntia veri.
 189 Haec tum multiplici populos sermone replebat
 190 gaudens, et pariter facta atque infecta canebat :

191 venisse Aenean Trojano sanguine cretum,
 192 cui se pulchra viro dignetur jungere Dido ;
 193 nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
 194 regnorum immemores turpique cupidine captos.
 195 Haec passim dea foeda virum diffundit in ora.
 196 Protinus ad regem cursus detorquet Iarban
 197 incenditque animum dictis atque aggerat iras.
 198 Hic Hammone satus rapta Garamantide nympha
 199 templa Jovi centum latis immania regnis,
 200 centum aras posuit vigilemque sacra verat ignem,
 201 excubias divom aeternas, pecudumque cruore
 202 pingue solum et variis florentia limina sertis.
 203 Isque amens animi et rumore accensus amaro
 204 dicitur ante aras media inter numina divom
 205 multa Jovem manibus supplex orasse supinis :
 206 Juppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
 207 gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
 208 aspicias haec ? an te, genitor, cum fulmina torques,
 209 nequiquam horremus, caecique in nubibus ignes
 210 terrificant animos et inania murmura miscent ?
 211 femina, quae nostris errans in finibus urbem
 212 exiguam pretio posuit, cui litus arandum
 213 cuique loci leges dedimus, conubia nostra
 214 reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.
 215 Et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,
 216 Maeonia mentum mitra crinemque madentem
 217 subnixus, raptu potitur : nos munera templis
 218 quippe tuis ferimus famamque fovemus inanem."
 219 Talibus orantem dictis arasque tenentem
 220 audiit Omnipotens, oculosque ad moenia torsit
 221 regia et oblitos famaem melioris amantis.
 222 Tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat :
 223 "Vade age, nate, voca Zephyros et labere pennis
 224 Dardaniumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc
 225 exspectat fatisque datas non respicit urbis,
 226 adloquere et celeris defer mea dicta per auras.
 227 Non illum nobis genetrix pulcherrima talem
 228 promisit Graiumque ideo bis vindicat armis ;
 229 sed fore qui gravidam imperiis belloque frementem
 230 Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucrici
 231 proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
 232 Si nulla accendit tantarum gloria rerum
 233 nec super ipse sua molitur laude laborem,
 234 Ascanione pater Romanas invidet arces ?
 235 Quid struit ? aut qua spe inimica in gente moratur
 236 nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva ?
 237 Naviget ! haec summa est, hic nostri nuntius esto."
 238 Dixerat. Ille patris magni parere parabat
 239 imperio ; et primum pedibus talaria nectit
 240 aurea, quae sublimem alis sive aequora supra
 241 seu terram rapido pariter cum flamine portant.
 242 Tum virgam capit : hac animas ille evocat Orco
 243 pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
 244 dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
 245 Illa fretus agit ventos et turbida tranat
 246 nubila. Jamque volans apicem et latera ardua cernit
 247 Atlantis duri caelum qui vertice fulcit
 248 Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris

249 piniferum caput et vento pulsatur et imbri,
 250 nix umeros infusa tegit, tum flumina mento
 251 praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
 252 Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
 253 constitit : hinc toto praeceps se corpore ad undas
 254 misit avi similis, quae circum litora, circum
 255 piscosos scopulos humilis volat aequora juxta.
 256 Haud aliter terras inter caelumque volabat
 257 litus harenosum ad Libyae, ventosque secabat
 258 materno veniens ab avo Cyllenia proles.
 259 Ut primum alatis tetigit magalia plantis,
 260 Aenean fundantem arces ac tecta novantem
 261 conspicit. Atque illi stellatus iaspide fulva
 262 ensis erat Tyrioque ardebat murice laena
 263 demissa ex umeris, dives quae munera Dido
 264 fecerat, et tenui telas discreverat auro.
 265 Continuo invadit : "Tu nunc Karthaginis altae
 266 fundamenta locas pulchramque uxorius urbem
 267 exstruis ? heu, regni rerumque oblite tuarum !
 268 Ipse deum tibi me claro demittit Olympo
 269 regnator, caelum ac terras qui numine torquet ;
 270 ipse haec ferre jubet celeris mandata per auras :
 271 quid struis ? aut qua spe Libycis teris otia terris ?
 272 Si te nulla movet tantarum gloria rerum
 273 nec super ipse tua moliris laude laborem,
 274 Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
 275 respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
 276 debetur." Tali Cyllenius ore locutus
 277 mortalis visus medio sermone reliquit
 278 et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
 279 At vero Aeneas aspectu obmutuit amens,
 280 arrectaeque horrore comae et vox faucibus haesit.
 281 Ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,
 282 attonitus tanto monitu imperioque deorum.
 283 Heu quid agat ? quo nunc reginam ambire furentem
 284 audeat adfatu ? quae prima exordia sumat ?
 285 Atque animum nunc huc celerem nunc dividit illuc
 286 in partisque rapit varias perque omnia versat.
 287 Haec alternanti potior sententia visa est :
 288 Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,
 289 classem aptent taciti sociosque ad litora cogant,
 290 arma parent et quae rebus sit causa novandis
 291 dissimulent ; sese interea, quando optima Dido
 292 nesciat et tantos rumpi non speret amores,
 293 temptaturum aditus et quae mollissima fandi
 294 tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
 295 imperio laeti parent et jussa facessunt.
 296 At regina dolos (quis fallere possit amantem ?)
 297 praesensit, motusque exceptit prima futuros
 298 omnia tuta timens. Eadem impia Fama furenti
 299 detulit armari classem cursumque parari.
 300 Saevit inops animi totamque incensa per urbem
 301 bacchatur, qualis commotis excita sacris
 302 Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
 303 orgia nocturnusque vocat clamore Cithaeron.
 304 Tandem his Aenean compellat vocibus ultro :
 305 "Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
 306 posse nefas tacitusque mea decedere terra ?

307 nec te noster amor nec te data dextera quondam
 308 nec moritura tenet crudeli funere Dido ?
 309 Quin etiam hiberno moliris sidere classem
 310 et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
 311 crudelis ? quid, si non arva aliena domosque
 312 ignotas peteres, et Troja antiqua maneret,
 313 Troja per undosum peteretur classibus aequor ?
 314 Mene fugis ? per ego has lacrimas dextramque tuam te
 315 (quando aliud mihi jam miserae nihil ipsa reliqui),
 316 per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,
 317 si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
 318 dulce meum, miserere domus labentis et istam,
 319 oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
 320 Te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni
 321 odere, infensi Tyrii ; te propter eundem
 322 extinctus pudor et, qua sola sidera adibam,
 323 fama prior. Cui me moribundam deseris, hospes
 324 (hoc solum nomen quoniam de conjugate restat) ?
 325 Quid moror ? an mea Pygmalion dum moenia frater
 326 destruat aut captam ducat Gaetulus Iarbas ?
 327 Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
 328 ante fugam suboles, si quis mihi parvolus aula
 329 luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
 330 non equidem omnino capta ac deserta viderer."
 331 Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
 332 lumina et obnixus curam sub corde premebat.
 333 Tandem pauca refert : "Ego te , quae plurima fando
 334 enumerare vales, numquam, regina, negabo
 335 promeritam, nec me meminisse pigebit Elissae,
 336 dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
 337 Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
 338 speravi (ne finge) fugam, nec conjugis umquam
 339 praetendi taedas aut haec in foedera veni.
 340 Me si fata meis paterentur ducere vitam
 341 auspiciis et sponte mea componere curas,
 342 urbem Trojanam primum dulcisque meorum
 343 reliquias colerem, Priami tecta alta manerent,
 344 et recidiva manu posuissem Pergama victis.
 345 Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
 346 Italiam Lyciae jussere capessere sortes ;
 347 hic amor, haec patria est. Si te Karthaginis arces
 348 Phoenissam Libycaeque aspectus detinet urbis,
 349 quae tandem Ausonia Teucros considerare terra
 350 invidia est ? Et nos fas extera quaerere regna.
 351 Me patris Anchisae, quotiens umentibus umbris
 352 nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,
 353 admonet in somnis et turbida terret imago ;
 354 me puer Ascanius capitisque injuria cari,
 355 quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis.
 356 Nunc etiam interpres divom Jove missus ab ipso
 357 (testor utrumque caput) celeris mandata per auras
 358 detulit ; ipse deum manifesto in lumine vidi
 359 intrantem muros vocemque his auribus hausit.
 360 Desine meque tuis incendere teque querelis ;
 361 Italiam non sponte sequor."
 362 Talia dicentem jamdudum aversa tuetur
 363 huc illuc volvens oculos totumque pererrat
 364 luminibus tacitis et sic accensa profatur :

365 "Nec tibi diva parens generis nec Dardanus auctor,
 366 perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
 367 Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.
 368 Nam quid dissimulo aut quae me ad majora reservo ?
 369 Num fletu ingemuit nostro ? num lumina flexit ?
 370 Num lacrimas victus dedit aut miseratus amantem est ?
 371 Quae quibus anteferam ? jam jam nec maxima Juno
 372 nec Saturnius haec oculis pater aspicit aequis.
 373 Nusquam tuta fides. Ejectum litore, egentem
 374 excepi et regni demens in parte locavi ;
 375 amissam classem, socios a morte reduxi
 376 (heu furiis incensa feror !) : nunc augur Apollo,
 377 nunc Lyciae sortes, nunc et Jove missus ab ipso
 378 interpretes divom fert horrida jussa per auras.
 379 Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
 380 sollicitat. Neque te teneo neque dicta refello :
 381 i, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
 382 Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
 383 supplicia hausurum scopulis et nomine Dido
 384 saepe vocaturum. Sequar atris ignibus absens
 385 et, cum frigida mors anima seduxerit artus,
 386 omnibus umbra locis adero. Dabis, improbe, poenas.
 387 Audiam et haec manis veniet mihi fama sub imos."
 388 His medium dictis sermonem abrumpit et auras
 389 aegra fugit seque ex oculis avertit et aufert,
 390 linquens multa metu cunctantem et multa parantem
 391 dicere. Suscipiunt famulae conlapsaque membra
 392 marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.
 393 At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
 394 solando cupit et dictis avertere curas,
 395 multa gemens magnoque animum labefactus amore
 396 jussa tamen divom exsequitur classemque revisit.
 397 Tum vero Teucri incumbunt et litore celsas
 398 deducunt toto navis. Natat uncta carina,
 399 frondentisque ferunt remos et robora silvis
 400 infabricata fugae studio.
 401 Migrantis cernas totaque ex urbe ruentis.
 402 Ac velut ingentem formicae farris acervom
 403 cum populant hiemis memores tectoque reponunt,
 404 it nigrum campis agmen praedamque per herbas
 405 convectant calle angusto ; pars grandia trudunt
 406 obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
 407 castigantque moras, opere omnis semita fervet.
 408 Quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus,
 409 quosve dabas gemitus, cum litora fervere late
 410 prospiceres arce ex summa, totumque videres
 411 misceri ante oculos tantis clamoribus aequor !
 412 Improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis !
 413 Ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando
 414 cogitur et supplex animos summittere amori,
 415 ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
 416 "Anna, vides toto properari litore circum ;
 417 undique convenere ; vocat jam carbasus auras,
 418 puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
 419 Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
 420 et perferre, soror, potero. Miserae hoc tamen unum
 421 exsequere, Anna, mihi ; solam nam perfidus ille
 422 te colere, arcanos etiam tibi credere sensus ;

423 sola viri mollis aditus et tempora noras :
 424 i, soror, atque hostem supplex adfare superbum ;
 425 non ego cum Danais Trojanam excindere gentem
 426 Aulide juravi classemve ad Pergama misi,
 427 nec patris Anchisae cineres manisve revelli :
 428 cur mea dicta negat duras demittere in auris ?
 429 Quo ruit ? extremum hoc miserae det munus amanti :
 430 exspectet facilemque fugam ventosque ferentis.
 431 Non jam conjugium antiquom, quod prodidit, oro,
 432 nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat :
 433 tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
 434 dum mea me victam doceat fortuna dolere.
 435 Extremam hanc oro veniam (miserere sororis),
 436 quam mihi cum dederit, cumulatam morte remittam."
 437 Talibus orabat, talisque miserrima fletus
 438 fertque refertque soror. Sed nullis ille movetur
 439 fletibus, aut voces ullas tractabilis audit ;
 440 fata obstant placidasque viri deus obstruit auris.
 441 Ac velut annoso validam cum robore quercum
 442 Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
 443 eruere inter se certant ; it stridor, et altae
 444 consternunt terram concusso stipite frondes ;
 445 ipsa haeret scopulis et quantum vertice ad auras
 446 aetherias, tantum radice in Tartara tendit :
 447 haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros
 448 tunditur, et magno persentit pectore curas ;
 449 mens immota manet, lacrimae volvontur inanes.
 450 Tum vero infelix fati exterrita Dido
 451 mortem orat ; taedet caeli convexa tueri.
 452 Quo magis inceptum peragat lucemque relinquat,
 453 vidit, turicremis cum dona imponeret aris,
 454 (horrendum dictu) latices nigrescere sacros
 455 fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
 456 Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
 457 Praeterea fuit in tectis de marmore templum
 458 conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
 459 velleribus niveis et festa fronde revinctum :
 460 hinc exaudiri voces et verba vocantis
 461 visa viri, nox cum terras obscura teneret,
 462 solaque culminibus ferali carmine bubo
 463 saepe queri et longas in fletum ducere voces ;
 464 multaque praeterea vatum praedicta priorum
 465 terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
 466 in somnis ferus Aeneas, semperque relinqui
 467 sola sibi, semper longam incommitata videtur
 468 ire viam et Tyrios deserta quaerere terra,
 469 Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus
 470 et solem geminum et duplices se ostendere Thebas,
 471 aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes,
 472 armatam facibus matrem et serpentibus atris
 473 cum fugit ultricesque sedent in limine Dirae.
 474 Ergo ubi concepit furias evicta dolore
 475 decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
 476 exigit, et maestam dictis adgressa sororem
 477 consilium voltu tegit ac spem fronte serenat :
 478 "Inveni, germana, viam (gratare sorori)
 479 quae mihi reddat eum vel eo me solvat amantem.
 480 Oceani finem juxta solemque cadentem

481 ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
 482 axem umero torquet stellis ardentibus aptum :
 483 hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
 484 Hesperidum templi custos, epulasque draconi
 485 quae dabat et sacros servabat in arbore ramos,
 486 spargens umida mella soporiferumque papaver.
 487 Haec se carminibus promittit solvere mentes
 488 quas velit, ast aliis duras immittere curas,
 489 sistere aquam fluviis et vertere sidera retro,
 490 nocturnosque movet manis : mugire videbis
 491 sub pedibus terram et descendere montibus ornos.
 492 Testor, cara, deos et te, germana, tuomque
 493 dulce caput, magicas invitam accingier artis.
 494 Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
 495 erige, et arma viri thalamo quae fixa reliquit
 496 impius exuviasque omnis lectumque jugalem,
 497 quo perii, superimponant : abolere nefandi
 498 cuncta viri monimenta juvat monstratque sacerdos."
 499 Haec effata silet, pallor simul occupat ora.
 500 Non tamen Anna novis praetexere funera sacris
 501 germanam credit, nec tantos mente furores
 502 concipit aut graviora timet quam morte Sychaei.
 503 Ergo jussa parat.
 504 At regina pyra penetrali in sede sub auras
 505 erecta ingenti taedis atque ilice secta,
 506 intenditque locum sertis et fronde coronat
 507 funerea ; super exuvias ensemque relictum
 508 effigiemque toro locat haud ignara futuri.
 509 Stant arae circum et crinis effusa sacerdos
 510 ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque
 511 tergemnamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
 512 Sparserat et latices simulatos fontis Averni,
 513 falcibus et messae ad lunam quaeruntur aenis
 514 pubentes herbae nigri cum lacte veneni ;
 515 quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus
 516 et matri praereptus amor.
 517 Ipsa mola manibusque piis altaria juxta
 518 unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
 519 testatur moritura deos et conscia fati
 520 sidera ; tum, si quod non aequo foedere amantis
 521 curae numen habet justumque memorque, precatur.
 522 Nox erat et placidum carpebat fessa soporem
 523 corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
 524 aequora, cum medio volvontur sidera lapsu,
 525 cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres,
 526 quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis
 527 rura tenent, somno positae sub nocte silenti.
 528 Lenibant curas et corda oblita laborum.
 529 At non infelix animi Phoenissa neque umquam
 530 solvitur in somnos oculisve aut pectore noctem
 531 accipit : ingeminant curae rursusque resurgens
 532 saevit amor magnoque irarum fluctuat aestu.
 533 Sic adeo insistit secumque ita corde volutat :
 534 "En, quid ago ? rursusne procos inrisa priores
 535 experiar, Nomadumque petam conubia duplex,
 536 quos ego sim totiens jam dedignata maritos ?
 537 Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum
 538 jussa sequar ? quiane auxilio juvat ante levatos

539 et bene apud memores veteris stat gratia facti ?
 540 Quis me autem, fac velle, sinet ratibusque superbis
 541 invisam accipiet ? nescis heu, perdita, necdum
 542 Laomedontea sentis perjuriam gentis ?
 543 Quid tum ? sola fuga nautas comitabor ovantis ?
 544 an Tyriis omnique manu stipata meorum
 545 inferar et, quos Sidonia vix urbe revelli,
 546 rursus agam pelago et ventis dare vela jubebo ?
 547 Quin morere ut merita es, ferroque averte dolorem.
 548 Tu lacrimis evicta meis, tu prima furentem
 549 his, germana, malis oneras atque obicis hosti.
 550 Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
 551 degere more ferae, talis nec tangere curas ;
 552 non servata fides cineri promissa Sychaeo."
 553 Tantos illa suo rumpebat pectore questus ;
 554 Aeneas celsa in puppi jam certus eundi
 555 carpebat somnos rebus jam rite paratis.
 556 Huic se forma dei voltu redeuntis eodem
 557 obtulit in somnis rursusque ita visa monere est,
 558 omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
 559 et crinis flavos et membra decora juventae :
 560 Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos,
 561 nec quae te circum stent deindepericula cernis,
 562 demens, nec Zephyros audis spirare secundos ?
 563 Illa dolos dirumque nefas in pectore versat
 564 certa mori, variosque irarum concitat aestus.
 565 Non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas ?
 566 Jam mare turbari trabibus saevasque videbis
 567 conlucere faces, jam fervere litora flammis,
 568 si te his attigerit terris Aurora morantem.
 569 Heia age, rumpe moras. Varium et mutabile semper
 570 femina." Sic fatus nocti se immiscuit atrae.
 571 Tum vero Aeneas subitis exterritus umbris
 572 corripit e somno corpus sociosque fatigat
 573 praecipitis : "Vigilate, viri, et considite transtris ;
 574 solvite vela citi. Deus aethere missus ab alto
 575 festinare fugam tortosque incidere funis
 576 ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte deorum,
 577 quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
 578 Adsis o placidusque juves et sidera caelo
 579 dextra feras." Dixit vaginaque eripit ensem
 580 fulmineum strictoque ferit retinacula ferro.
 581 Idem omnis simul ardor habet, rapiuntque ruontque ;
 582 litora deseruere, latet sub classibus aequor,
 583 adnixa torquent spumas et caerula verrunt.
 584 Et jam prima novo spargebat lumine terras
 585 Tithoni croceum linqvens Aurora cubile.
 586 Regina e speculis ut primam albescere lucem
 587 vidit et aequatis classem procedere velis,
 588 litora que et vacuos sensit sine remige portus,
 589 terque quaterque manu pectus percussa decorum
 590 flaventisque abscissa comas, "Pro Juppiter ! ibit
 591 hic," ait " et nostris inluserit advena regnis ?
 592 Non arma expedient totaque ex urbe sequentur,
 593 diripientque rates alii navalibus ? ite,
 594 ferte citi flammis, date tela, impellite remos !
 595 Quid loquor ? aut ubi sum ? quae mentem insania mutat ?
 596 infelix Dido, nunc te facta impia tangunt ?

597 Tum decuit, cum sceptras dabas. En dextra fidesque,
598 quem secum patrios aiunt portare penatis,
599 quem subiisse umeris confectum aetate parentem !
600 Non potui abreptum divellere corpus et undis
601 spargere ? non socios, non ipsum absumere ferro
602 Ascanium patriisque epulandum ponere mensis ?
603 Verum anceps pugnae fuerat fortuna. - Fuisset :
604 quem metui moritura ? Faces in castra tulissem
605 implessemque foros flammis natumque patremque
606 cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem.
607 Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
608 tuque harum interpres curarum et conscia Juno,
609 nocturnisque Hecate triviis ululata per urbis
610 et Dirae ultrices et di morientis Elissae,
611 accipite haec, meritumque malis advertite numen
612 et nostras audite preces. Si tangere portus
613 infandum caput ac terris adnare necesse est,
614 et sic fata Jovis poscunt, hic terminus haeret,
615 at bello audacis populi vexatus et armis,
616 finibus extorris, complexu avolsus Iuli
617 auxilium impleret videatque indigna suorum
618 funera ; nec, cum se sub leges pacis iniquae
619 tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
620 sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena.
621 Haec precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
622 Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
623 exercete odiis, cinerique haec mittite nostro
624 munera. Nullus amor populis nec foedera sunt.
625 Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor
626 qui face Dardanos ferroque sequare colonos,
627 nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
628 Litora litoribus contraria, fluctibus undas
629 imprecor, arma armis ; pugnent ipsique nepotesque."
630 Haec ait, et partis animum versabat in omnis,
631 invisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
632 Tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei,
633 namque suam patria antiqua cinis ater habebat :
634 "Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem :
635 dic corpus properet fluviali spargere lympha,
636 et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
637 Sic veniat, tuque ipsa pia tege tempora vitta.
638 Sacra Jovi Stygio, quae rite incepta paravi,
639 perficere est animus finemque imponere curis
640 Dardaniique rogam capitis permittere flammae."
641 Sic ait. Illa gradum studio celerabat anilem.
642 At trepida et coeptis immanibus effera Dido
643 sanguineam volvens aciem, maculisque tremantis
644 interfusa genas et pallida morte futura,
645 interiora domus inrumpit limina et altos
646 conscendit furibunda gradus ensemque recludit
647 Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.
648 Hic, postquam Iliacas vestis notumque cubile
649 conspexit, paulum lacrimis et mente morata
650 incubuitque toro dixitque novissima verba :
651 "Dulces exuviae, dum fata deusque sinebat,
652 accipite hanc animam meque his exsolve curis.
653 Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi,
654 et nunc magna mei sub terras ibit imago.

655 Urbem praeclaram statui, mea moenia vidi,
 656 ulta virum poenas inimico a fratre recepi,
 657 felix, heu nimium felix, si litora tantum
 658 numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae."
 659 Dixit, et os impressa toro "Moriemur inultae,
 660 sed moriamur" ait. "Sic, sic juvat ire sub umbras.
 661 Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
 662 Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis."
 663 Dixerat, atque illam media inter talia ferro
 664 conlapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
 665 spumantem sparsaque manus. It clamor ad alta
 666 atria ; concussam bacchatur Fama per urbem.
 667 Lamentis gemituque et femineo ululatu
 668 tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether,
 669 non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
 670 Karthago aut antiqua Tyros, flammaeque furentes
 671 culmina perque hominum volvuntur perque deorum.
 672 Audiit exanimis trepidoque exterrita cursu
 673 unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
 674 per medios ruit, ac morientem nomine clamat :
 675 "Hoc illud, germana, fuit ? me fraude petebas ?
 676 hoc rogius iste mihi, hoc ignes araeque parabant ?
 677 Quid primum deserta querar ? comitemne sororem
 678 sprevisisti moriens ? eadem me ad fata vocasses ;
 679 idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.
 680 his etiam struxi manibus patriosque vocavi
 681 voce deos, sic te ut posita crudelis abessem ?
 682 Exstincti te meque, soror, populumque patresque
 683 Sidonios urbemque tuam. Date, volnera lymphis
 684 abluam et, extremus si quis super halitus errat,
 685 ore legam." Sic fata gradus evaserat altos,
 686 semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
 687 cum gemitu atque atros siccabat veste cruores.
 688 Illa gravis oculos conata attollere rursus
 689 deficit ; infixum stridit sub pectore volnus.
 690 Ter sese attollens cubitoque adnixa levavit,
 691 ter revoluta toro est oculisque errantibus alto
 692 quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta.
 693 Tum Juno omnipotens longum miserata dolorem
 694 difficilisque obitus Irim demisit Olympo
 695 quae luctantem animam nexosque resolveret artus.
 696 Nam quia nec fato merita nec morte peribat,
 697 sed misera ante diem subitoque accensa furore,
 698 nondum illi flavom Proserpina vertice crinem
 699 abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco.
 700 Ergo Iris croceis per caelum roscida pennis
 701 mille trahens varios adverso sole colores
 702 devolat et supra caput astitit. "Hunc ego Diti
 703 sacrum jussa fero teque isto corpore solvo."
 704 Sic ait et dextra crinem secat : omnis et una
 705 dilapsus calor atque in ventos vita recessit.

3 moenia respiciens quae jam infelicis Elissae
 4 conlucent flammis. Quae tantum accenderit ignem
 5 causa latet ; duri magno sed amore dolores
 6 polluto notumque furens quid femina possit
 7 triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
 8 Ut pelagus tenere rates nec jam amplius ulla
 9 occurrit tellus, maria undique et undique caelum,
 10 olli caeruleus supra caput astitit imber
 11 noctem hiememque ferens et inhorruit unda tenebris.
 12 Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta :
 13 "Heu quianam tanti cinxerunt aethera nimbi ?
 14 quidve, pater Neptune, paras ? " Sic deinde locutus
 15 colligere arma jubet validisque incumbere remis,
 16 obliquatque sinus in ventum ac talia fatur :
 17 "Magnanime Aenea, non, si mihi Juppiter auctor
 18 spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.
 19 Mutati transversa fremunt et vespere ab atro
 20 consurgunt venti, atque in nubem cogitur aer.
 21 Nec nos obniti contra nec tendere tantum
 22 sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur,
 23 quoque vocat vertamus iter. Nec litora longe
 24 fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,
 25 si modo rite memor servata remetior astra."
 26 Tum pius Aeneas : "Equidem sic poscere ventos
 27 jamdudum et frustra cerno te tendere contra.
 28 Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
 29 quove magis fessas optem dimittere navis,
 30 quam quae Dardanum tellus mihi servat Acesten
 31 et patris Anchisae gremio complectitur ossa ? "
 32 Haec ubi dicta, petunt portus et vela secundi
 33 intendunt Zephyri ; fertur cita gurgite classis,
 34 et tandem laeti notae advertuntur harenae.
 35 At procul ex celso miratus vertice montis
 36 adventum sociasque rates occurrit Acestes,
 37 horridus in jaculis et pelle Libystidis ursae,
 38 Troia Criniso conceptum flumine mater
 39 quem genuit. Veterum non immemor ille parentum
 40 gratatur reduces et gaza laetus agresti
 41 excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
 42 Postera cum primo stellas Oriente fugarat
 43 clara dies, socios in coetum litore ab omni
 44 advocat Aeneas tumulique ex aggere fatur :
 45 "Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom,
 46 annuus exactis completur mensibus orbis,
 47 ex quo reliquias divinique ossa parentis
 48 condidimus terra maestasque sacravimus aras.
 49 Jamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbum,
 50 semper honoratum (sic di voluistis) habebo.
 51 Hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exsul,
 52 Argolicove mari deprensus et urbe Mycenae,
 53 annua vota tamen sollempnisque ordine pompa
 54 exsequeretur strueremque suis altaria donis.
 55 nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis
 56 haud equidem sine mente, reor, sine numine divom
 57 adsumus et portus delati intramus amicos.
 58 Ergo agite et laetum cuncti celebremus honorem :
 59 poscamus ventos, atque haec me sacra quotannis
 60 urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.

61 Bina boum vobis Troja generatus Acestes
 62 dat numero capita in navis ; adhibete penatis
 63 et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
 64 Praeterea, si nona diem mortalibus alnum
 65 Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
 66 prima citae Teucris ponam certamina classis ;
 67 quique pedum cursu valet, et qui viribus audax
 68 aut jaculo incedit melior levibusque sagittis,
 69 seu crudo fidit pugnam committere caestu,
 70 cuncti adsint meritaque expectent praemia palmae.
 71 Ore favete omnes et cingite tempora ramis."
 72 Sic fatus velat materna tempora myrto.
 73 Hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
 74 hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
 75 Ille e concilio multis cum milibus ibat
 76 ad tumultum magna medius comitante caterva.
 77 Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
 78 fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
 79 purpureosque jacet flores ac talia fatur :
 80 "Salve, sancte parens, iterum ; salvete, recepti
 81 nequiquam cineres animaeque umbraeque paternae.
 82 Non licuit finis Italos fataliaque arva
 83 nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim."
 84 Dixerat haec, adytis cum lubricus anguis ab imis
 85 septem ingens gyros, septena volumina traxit
 86 amplexus placide tumultum lapsusque per aras,
 87 caeruleae cui terga notae maculosus et auro
 88 squamam incedebat fulgor, ceu nubibus arcus
 89 mille jacet varios adverso sole colores.
 90 Obstipuit visu Aeneas. Ille agmine longo
 91 tandem inter pateras et levia pocula serpens
 92 libavitque dapes rursusque innoxius imo
 93 successit tumulo et depasta altaria liquit.
 94 Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
 95 incertus geniumne loci famulumne parentis
 96 esse putet ; caedit binas de more bidentis
 97 totque sues, totidem nigrantis terga juvencos,
 98 vinaque fundebat pateris animaque vocabat
 99 Anchisae magni manisque Acheronte remissos.
 100 Nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
 101 dona ferunt, onerant aras mactantque juvencos ;
 102 ordine aena locant alii fusique per herbam
 103 subiciunt veribus prunas et viscera torrent.
 104 Expectata dies aderat nonamque serena
 105 Auroram Phaethontis equi jam luce vehebant,
 106 famaue finitimos et clari nomen Acestae
 107 excierat ; laeto complebant litora coetu
 108 visuri Aeneadas, pars et certare parati.
 109 Munera principio ante oculos circoque locantur
 110 in medio, sacri tripodes viridesque coronae
 111 et palmae pretium victoribus, armaque et ostro
 112 perfusae vestes, argenti aurique talentum ;
 113 et tuba commissos medio canit aggere ludos.
 114 Prima pares ineunt gravibus certamina remis
 115 quattuor ex omni delectae classe carinae.
 116 Velocem Mnestheus agit acri remige Pristim,
 117 mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi,
 118 ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,

119 urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
 120 impellunt, terno consurgunt ordine remi ;
 121 Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
 122 Centauro invehitur magna, Scyllaque Cloanthus
 123 caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
 124 Est procul in pelago saxum spumantia contra
 125 litora, quod tumidis sub mersum tunditur olim
 126 fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori ;
 127 tranquillo silet immotaque attollitur unda
 128 campus et apricis statio gratissima mergis.
 129 Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
 130 constituit signum nautis pater, unde reverti
 131 scirent et longos ubi circumflectere cursus.
 132 Tum loca sorte legunt ipsique in puppibus auro
 133 ductores longe effulgent ostroque decori ;
 134 cetera populea velatur fronde juvenus
 135 nudatosque umeros oleo perfusa nitescit.
 136 Considunt transtris, intentaque bracchia remis ;
 137 intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
 138 corda pavor pulsans laudumque arrecta cupido.
 139 Inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
 140 haud mora, prosiluerunt suis ; ferit aethera clamor
 141 nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
 142 Infidunt pariter sulcos, totumque dehiscit
 143 convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
 144 Non tam praecipites bijugo certamine campum
 145 corripuere ruontque effusi carcere currus,
 146 nec sic immissis aurigae undantia lora
 147 concussere jugis pronique in verbera pendent.
 148 Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
 149 consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
 150 litora, pulsati colles clamore resultant.
 151 Effugit ante alios primisque elabatur undis
 152 turbam inter fremitumque Gyas ; quem deinde Cloanthus
 153 consequitur, melior remis, sed pondere pinus
 154 tarda tenet. Post hos aequo discrimine Pristis
 155 Centaurusque locum tendunt superare priorem ;
 156 et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
 157 Centaurus, nunc una ambae junctisque feruntur
 158 frontibus et longa sulcant vada salsa carina.
 159 Jamque propinquabant scopulo metamque tenebant
 160 cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
 161 rectorem navis compellat voce Menoeten :
 162 "Quo tantum mihi dexter abis ? huc derige gressum ;
 163 litus ama et laeva stringat sine palmula cautes ;
 164 altum alii teneant." Dixit ; sed caeca Menoetes
 165 saxa timens proram pelagi detorquet ad undas.
 166 "Quo diversus abis ? " iterum "pete saxa, Menoete ! "
 167 cum clamore Gyas revocabat, et ecce Cloanthum
 168 respicit instantem tergo et propiora tenentem.
 169 Ille inter navemque Gyae scopulosque sonantis
 170 radit iter laevom interior subitoque priorem
 171 praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
 172 Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens
 173 nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten
 174 oblitus decorisque sui sociumque salutis
 175 in mare praecipitem puppi deturbat ab alta ;
 176 ipse gubernaculo rector subit, ipse magister

177 hortaturque viros clavomque ad litora torquet.
 178 At gravis ut fundo vix tandem redditus imo est
 179 jam senior madidaque fluens in veste Menoetes
 180 summa petit scopuli siccaque in rupe resedit.
 181 Illum et labentem Teucris et risere natantem
 182 et salsos rident revomentem pectore fluctus.
 183 Hic laeta extremis spes est accensa duobus,
 184 Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
 185 Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat,
 186 nec tota tamen ille prior praeunte carina ;
 187 parte prior, partem rostro premit aemula Pristis.
 188 At media socios incedens nave per ipsos
 189 hortatur Mnestheus : "Nunc, nunc insurgite remis,
 190 Hectorei socii, Trojae quos sorte suprema
 191 delegi comites ; nunc illas promite viris,
 192 nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
 193 Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis.
 194 Non jam prima peto Mnestheus neque vincere certo
 195 (quamquam o ! sed superent quibus hoc, Neptune dedisti),
 196 extremos pudeat rediisse : hoc vincite, cives,
 197 et prohibete nefas." Olli certamine summo
 198 procumbunt : vastis tremunt ictibus aerea puppis
 199 subtrahiturque solum, tum creber anhelitus artus
 200 aridaque ora quatit, sudor fluit undique rivis.
 201 Attulit ipse viris optatum casus honorem.
 202 Namque furens animi dum proram ad saxa suburget
 203 interior spatiumque subit Sergestus iniquo,
 204 infelix saxis in procurrentibus haesit.
 205 Concussae cautes et acuto in murice remi
 206 obnixi crepuere inlisaque prora pependit.
 207 Consurgunt nautae et magno clamore morantur
 208 ferratasque trudes et acuta cuspide contos
 209 expediunt fractosque legunt in gurgite remos.
 210 At laetus Mnestheus successuque acrior ipso
 211 agmine remorum celeri ventisque vocatis
 212 prona petit maria et pelago decurrit aperto.
 213 Qualis spelunca subito commota columba,
 214 cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
 215 fertur in arva volans plausumque exterrita pennis
 216 dat tecto ingentem, mox aere lapsa quieto
 217 radit iter liquidum celeris neque commovet alas :
 218 sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
 219 aequora, sic illam fert impetus ipse volantem.
 220 Et primum in scopulo luctantem deserit alto
 221 Sergestum brevibusque vadis frustra vocantem
 222 auxilia et fractis discentem currere remis.
 223 Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
 224 consequitur ; cedit, quoniam spoliata magistro est.
 225 Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus ;
 226 quem petit et summis adnixus viribus urget.
 227 Tum vero ingeminat clamor cunctique sequentem
 228 instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
 229 Hi proprium decus et partum indignantur honorem
 230 ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci ;
 231 hos successus alit : possunt, quia posse videntur.
 232 Et fors aequatis cepissent praemia rostris,
 233 ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
 234 fudissetque preces divosque in vota vocasset :

235 "Di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro,
 236 vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
 237 constituam ante aras voti reus, extaque salsos
 238 proiciam in fluctus et vina liquentia fundam."
 239 Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
 240 Nereidum Phorcique chorus Panopeaque virgo,
 241 et pater ipse manu magna Portunus euntem
 242 impulit : illa Noto citius volucrique sagitta
 243 ad terram fugit et portu se condidit alto.
 244 Tum satus Anchisa cunctis ex more vocatis
 245 victorem magna praeconis voce Cloanthum
 246 declarat viridique advelat tempora lauro,
 247 muneraque in navis ternos optare juvencos
 248 vinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
 249 Ipsis praecipuos ductoribus addit honores :
 250 victori chlamydem auratam, quam plurima circum
 251 purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit,
 252 intextusque puer frondosa regius Ida
 253 velocis jaculo cervos cursuque fatigat
 254 acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
 255 sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis :
 256 longaevis palmas nequiquam ad sidera tendunt
 257 custodes, saevitque canum latratus in auras.
 258 At qui deinde locum tenuit virtute secundum,
 259 levibus huic hamis consertam auroque trilicem
 260 loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
 261 victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
 262 donat habere, viro decus et tutamen in armis.
 263 Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
 264 multiplicem conixi umeris ; indutus at olim
 265 Demoleos cursu palantis Troas agebat.
 266 Tertia dona faci geminos ex aere lebetas
 267 cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
 268 Jamque adeo donati omnes opibusque superbi
 269 puniceis ibant evincti tempora taenis,
 270 cum saevo e scopulo multa vix arte revolsus
 271 amissis remis atque ordine debilis uno
 272 inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
 273 Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
 274 aerea quem obliquum rota transiit aut gravis ictu
 275 seminecem liquit saxo lacerumque viator ;
 276 nequiquam longos furiens dat corpore tortus
 277 parte ferox ardensque oculis et sibila colla
 278 arduus attollens ; pars volnere clauda retentat
 279 nixantem nodis seque in sua membra plicantem :
 280 tali remigio navis se tarda movebat ;
 281 vela facit tamen et velis subit ostia plenis.
 282 Sergestum Aeneas promisso munere donat
 283 servatam ob navem laetus sociosque reductos.
 284 Olli serva datur operum haud ignara Minervae,
 285 Cressa genus, Pholoe, geminique sub ubere nati.
 286 Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
 287 gramineum in campum, quem collibus undique curvis
 288 cingebant silvae, mediaque in valle theatri
 289 circus erat ; quo se multis cum milibus heros
 290 consessu medium tulit exstructoque resedit.
 291 Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
 292 invitat pretiis animos, et praemia ponit.

293 Undique conveniunt Teucris mixtique Sicani,
 294 Nisus et Euryalus primi,
 295 Euryalus forma insignis viridique juvena,
 296 Nisus amore pio pueri ; quos deinde secutus
 297 regius egregia Priami de stirpe Dioces ;
 298 hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
 299 alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis ;
 300 tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque,
 301 adsueti silvis, comites senioris Acestae ;
 302 multi praeterea, quos fama obscura recondit.
 303 Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus :
 304 "Accipite haec animis laetasque advertite mentes.
 305 Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
 306 Gnosia bina dabo levato lucida ferro
 307 spicula caelatamque argento ferre bipennem ;
 308 omnibus hic erit unus honos. Tres praemia primi
 309 accipient flavaque caput nectentur oliva.
 310 Primus equom phaleris insignem victor habeto ;
 311 alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
 312 Threiciis, lato quam circum amplectitur auro
 313 balteus et tereti subnectit fibula gemma ;
 314 tertius Argolica hac galea contentus abito."
 315 Haec ubi dicta, locum capiunt signoque repente
 316 corripunt spatia audito limenque relinquunt,
 317 effusi nimbo similes : simul ultima signant.
 318 Primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
 319 emicat et ventis et fulminis ocior alis ;
 320 proximus huic, longo sed proximus intervallo,
 321 insequitur Salius ; spatio post deinde relicto
 322 tertius Euryalus ;
 323 Euryalumque Helymus sequitur ; quo deinde sub ipso
 324 ecce volat calcemque terit jam calce Dioces
 325 incumbens umero ; spatia et si plura supersint,
 326 transeat elapsus prior ambiguomve relinquat.
 327 Jamque fere spatio extremo fessique sub ipsam
 328 finem adventabant, levi cum sanguine Nisus
 329 labitur infelix, caesis ut forte juvenis
 330 fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
 331 Hic juvenis jam victor ovans vestigia presso
 332 haud tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
 333 concidit immundoque fimo sacroque cruore.
 334 Non tamen Euryali, non ille oblitus amorem ;
 335 nam sese opposuit Salius per lubrica surgens,
 336 ille autem spissa jacuit revolutus harena ;
 337 emicat Euryalus et munere victor amici
 338 prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
 339 Post Helymus subit et nunc tertia palma Dioces.
 340 Hic totum caveae consessum ingentis et ora
 341 prima patrum magnis Salius clamoribus implet,
 342 ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
 343 Tutatur favor Euryalum lacrimaeque decorae,
 344 gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
 345 Adjuvat et magna proclamat voce Dioces,
 346 qui subiit palmae frustra ad praemia venit
 347 ultima, si primi Salius reddentur honores.
 348 Tum pater Aeneas "Vestra" inquit "munera vobis
 349 certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo ;
 350 me liceat casus miserari insontis amici."

351 Sic fatus tergum Gaetuli immane leonis
352 dat Salio villis onerosum atque unguibus aureis.
353 Hic Nisus "Si tanta" inquit" sunt praemia victis,
354 et te lapsorum miseret, quae munera Niso
355 digna dabis, primam merui qui laude coronam
356 ni me, quae Salium, fortuna inimica tulisset ? "
357 Et simul his dictis faciem ostentabat et udo
358 turpia membra fimo. Risit pater optimus olli
359 et clipeum efferris jussit, Didymaonis artis,
360 Neptuni sacro Danaeis de poste refixum.
361 Hoc juvenem egregium praestanti munere donat.
362 Post, ubi confecti cursus et dona peregit :
363 "Nunc, si cui virtus animusque in pectore praesens,
364 adsit et evinctis attollat bracchia palmis."
365 Sic ait, et geminum pugnae proponit honorem,
366 victori velatum auro vittisque juvencum,
367 ensem atque insignem galeam solacia victo.
368 Nec mora ; continuo vastis cum viribus effert
369 ora Dares magnoque virum se murmure tollit,
370 solus qui Paridem solitus contendere contra,
371 idemque ad tumulum quo maximus occubat Hector
372 victorem Buten immani corpore, qui se
373 Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
374 perculit et fulva moribundum extendit harena.
375 Talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
376 ostenditque umeros latos alternaque jactat
377 bracchia protendens et verberat ictibus auras.
378 Quaeritur huic alius ; nec quisquam ex agmine tanto
379 audet adire virum manibusque inducere caestus.
380 Ergo alacris cunctosque putans excedere palma
381 Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus
382 tum laeva taurum cornu tenet atque ita fatur :
383 "Nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
384 quae finis standi ? quo me decet usque teneri ?
385 ducere dona jube." Cuncti simul ore fremebant
386 Dardanidae reddique viro promissa jubebant.
387 Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
388 proximus ut viridante toro consederat herbae :
389 "Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
390 tantane tam patiens nullo certamine tolli
391 dona sines ? Ubi nunc nobis deus ille (magister
392 nequiquam memoratus) Eryx ? Ubi fama per omnem
393 Trinacriam et spolia illa tui pendentia tectis ? "
394 Ille sub haec : "Non laudis amor nec gloria cessit
395 pulsa metu ; sed enim gelidus tardante senecta
396 sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
397 Si mihi quae quondam fuerat quaque improbus iste
398 exsultat fidens, si nunc foert illa juvenas,
399 haud equidem pretio inductus pulchroque juvenco
400 venissem, nec dona moror." Sic deinde locutus
401 in medium geminos immani pondere caestus
402 projecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
403 ferre manum duroque intendere bracchia tergo.
404 Obstipuere animi : tantorum ingentia septem
405 terga boum plumbo insuto ferroque rigeabant.
406 Ante omnis stupet ipse Dares longeque recusat,
407 magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
408 huc illuc vincolorum immensa volumina versat.

409 Tum senior talis referebat pectore voces :
 410 "Quid, si quis caestus ipsius et Herculis arma
 411 vidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam ?
 412 Haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat
 413 (sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro),
 414 his magnum Alciden contra stetit, his ego suetus,
 415 dum melior viris sanguis dabat, aemula necdum
 416 temporibus geminis canebat sparsa senectus.
 417 Sed si nostra Dares haec Troius arma recusat
 418 idque pio sedet Aeneae, probat auctot Acestes,
 419 aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto
 420 (solve metus), et tu Trojanos exue caestus."
 421 Haec fatus duplicem ex humeris rejecit amictum
 422 et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
 423 exuit atque ingens media consistit arena.
 424 Tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos
 425 et paribus palmas amborum innexuit armis.
 426 Constitit in digitos extemplo arrectus uterque
 427 bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
 428 Abduxere retro longe capita ardua ab ictu
 429 immiscentque manus manibus pugnamque lacesunt,
 430 ille pedum melior motu fretusque juvena,
 431 hic membris et mole valens ; sed tarda trementi
 432 genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
 433 Multa viri nequiquam inter se volnera jactant,
 434 multa cavo lateri ingeminant et pectore vastos
 435 dant sonitus, erratque auris et tempora circum
 436 crebra manus, duro crepitant sub volnere malae.
 437 Stat gravis Entellus nisuque immotus eodem
 438 corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
 439 Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem
 440 aut montana sedet circum castella sub armis,
 441 nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
 442 arte locum et variis adsultibus inritus urget.
 443 Ostendit dextram insurgens Entellus et alte
 444 extulit ; ille ictum venientem a vertice velox
 445 praevideit celerique elapsus corpore cessit ;
 446 Entellus viris in ventum effudit et ultro
 447 ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
 448 concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
 449 aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
 450 Consurgunt studiis Teucris et Trinacria pubes ;
 451 it clamor caelo primusque accurrit Acestes
 452 aequaevomque ab humo miserans attollit amicum.
 453 At non tardatus casu neque territus heros
 454 acrior ad pugnam redit ac vim suscitatur ira ;
 455 tum pudor incendit viris et conscia virtus,
 456 praecipitemque Daren ardens agit aequore toto
 457 nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
 458 Nec mora nec requies ; quam multa grandine nimbi
 459 culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
 460 creber utraque manu pulsatur versatur Daretas.
 461 Tum pater Aeneas procedere longius iras
 462 et saevire animis Entellum haud passus acerbis,
 463 sed finem imposuit pugnae fessumque Daretas
 464 eripuit mulcens dictis ac talia fatur :
 465 "Infelix, quae tanta animum dementia cepit ?
 466 non viris alias conversa numina sentis ?

467 cede deo." Dixitque et proelia voce diremit.
 468 Ast illum fidi aequales genua aegra trahentem
 469 jactantemque utroque caput crassumque cruorem
 470 ore ejectantem mixtosque in sanguine dentes
 471 ducunt ad navis ; galeamque ensemque vocati
 472 accipiunt, palmam Entello taurumque relinquont.
 473 Hic victor superans animis tauroque superbus
 474 "Nate dea, vosque, haec" inquit "cognoscite, Teucrici
 475 et mihi quae fuerint juvenali in corpore vires
 476 et qua servetis revocatum a morte Dareta."
 477 Dixit, et adversi contra stetit ora juveni
 478 qui donum astabat pugnae, durosque reducta
 479 libravit dextra media inter cornua caestus
 480 arduus, effractoque inlisisit in ossa cerebro ;
 481 sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
 482 Ille super talis effundit pectore voces :
 483 "Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
 484 persolvo ; hic victor caestus artemque repono."
 485 Protinus Aeneas celeri certare sagitta
 486 invitat qui forte velint et praemia dicit,
 487 ingentique manu malum de nave Seresti
 488 erigit et volucrem trajecto in fune columbam,
 489 quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
 490 Convenere viri dejectamque aerea sortem
 491 accepit galea ; et primus clamore secundo
 492 Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis ;
 493 quem modo navali Mnestheus certamine victor
 494 consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
 495 Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
 496 Pandare, qui quondam jussus confundere foedus
 497 in medios telum torsisti primus Achivos.
 498 Extremus galeaque ima subsedit Acestes,
 499 ausus et ipse manu juvenum temptare laborem.
 500 Tum validis flexos incurvant viribus arcus
 501 pro se quisque viri et depromunt tela pharetris,
 502 primaque per caelum nervo stridente sagitta
 503 Hyrtacidae juvenis volucris diverberat auras,
 504 et venit adversique infigitur arbore mali.
 505 Intremuit malus timuitque exterrita pennis
 506 ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
 507 Post acer Mnestheus adducto constitit arcu
 508 alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
 509 Ast ipsam miserandus avem contingere ferro
 510 non valuit ; nodos et vincula linea rupit
 511 quis innexa pedem malo pendebat ab alto ;
 512 illa Notos atque atra volans in nubila fugit.
 513 Tum rapidus, jamdudum arcu contenta parato
 514 tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
 515 jam vacuo laetam caelo speculatus et alis
 516 plaudentem nigra figit sub nube columbam.
 517 Decidit exanimis vitamque reliquit in astris
 518 aetheriis fixamque refert delapsa sagittam.
 519 Amissa solus palma superabat Acestes,
 520 qui tamen aérias telum contendit in auras
 521 ostentans artemque pater arcumque sonantem.
 522 Hic oculis subitum obicitur magnoque futurum
 523 augurio monstrum ; docuit post exitus ingens
 524 seraque terrifici cecinerunt omina vates.

525 Namque volans liquidis in nubibus arsit harundo
 526 signavitque viam flammis tenuisque recessit
 527 consumpta in ventos : caelo ceu saepe refixa
 528 transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
 529 Attonitis haesere animis superosque precati
 530 Trinacrii Teucrique viri, nec maximus omen
 531 abnuuit Aeneas, sed laetum amplexus Acesten
 532 muneribus cumulat magnis ac talia fatur :
 533 "Sume, pater ; nam te voluit rex magnus Olympi
 534 talibus auspiciis exsortem ducere honores.
 535 Ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
 536 cratera impressum signis, quem Thracius olim
 537 Anchisae genitori in magno munere Cisseus
 538 ferre sui dederat monimentum et pignus amoris."
 539 Sic fatus cingit viridanti tempora lauro
 540 et primum ante omnis victorem appellat Acesten.
 541 Nec bonus Eurytion praelato invidit honori,
 542 quamvis solus avem caelo dejecit ab alto.
 543 Proximus ingreditur donis qui vincula rupit,
 544 extremus volucris qui fixit harundine malum.
 545 At pater Aeneas nondum certamine misso
 546 custodem ad sese comitemque impubis Iuli
 547 Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem :
 548 "Vade age et Ascanio, si jam puerile paratum
 549 agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
 550 ducat avo turmas et sese ostendat in armis
 551 dic" ait. Ipse omnem longo discedere circo
 552 infusum populum et campos jubet esse patentis.
 553 Incedunt pueri pariterque ante ora parentum
 554 frenatis lucent in equis, quos omnis euntis
 555 Trinacriae mirata fremit Trojaeque juvenus.
 556 Omnibus in morem tonsa coma pressa corona ;
 557 cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro,
 558 pars levis umeris pharetras ; it pectore summo
 559 flexilis obtorti per collum circulus auri.
 560 Tres equitum numero turmae ternique vagantur
 561 ductores ; pueri bis seni quemque secuti
 562 agmine partito fulgent paribusque magistris.
 563 Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem
 564 nomen avi referens Priamus, tua clara, Polite,
 565 progenies, auctura Italos ; quem Thracius albis
 566 portat equos bicolor maculis, vestigia primi
 567 alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
 568 Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
 569 parvus Atys pueroque puer dilectus Iulo.
 570 Extremus formaque ante omnis pulcher Iulus
 571 Sidonio est invecus equo, quem candida Dido
 572 esse sui dederat monimentum et pignus amoris.
 573 Cetera Trinacriae pubes senioris Acestae
 574 fertur equis.
 575 Excipiunt plausu pavidos gaudentque tuentes
 576 Dardanidae, veterumque agnoscunt ora parentum.
 577 Postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
 578 lustravere in equis, signum clamore paratis
 579 Epytides longe dedit insonuitque flagello.
 580 Olli discurrere pares atque agmina terni
 581 diductis solvere choris, rursusque vocati
 582 convertere vias infestaque tela tulere.

583 Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
 584 adversi spatii, alternosque orbibus orbis
 585 impediunt pugnaeque cient simulacra sub armis ;
 586 et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt
 587 infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
 588 Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
 589 parietibus textum caecis iter ancipitemque
 590 mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
 591 frangeret indeprentus et inremeabilis error :
 592 haud alio Teucrum nati vestigia cursu
 593 impediunt texuntque fugas et proelia ludo,
 594 delphinum similes qui per maria umida nando
 595 Carpathium Libycumque secant luduntque per undas.
 596 Hunc morem cursus atque haec certamina primus
 597 Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
 598 rettulit et priscos docuit celebrare Latinos,
 599 quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes ;
 600 Albani docuere suos ; hinc maxima porro
 601 accepit Roma et patrium servavit honorem ;
 602 Trojaque nunc, pueri Trojanum dicitur agmen.
 603 Hac celebrata tenus sancto certamina patri.
 604 Hinc primum Fortuna fidem mutata novavit.
 605 Dum variis tumulo referunt sollemnia ludis,
 606 Irim de caelo misit Saturnia Juno
 607 Iliacam ad classem ventosque aspirat eunti,
 608 multa movens necdum antiquom saturata dolorem.
 609 Illa viam celerans per mille coloribus arcum
 610 nulli visa cito decurrit tramite virgo.
 611 Conspicit ingentem concursum et litora lustrat
 612 desertosque videt portus classemque relictam.
 613 At procul in sola secretae Troades acta
 614 amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
 615 pontum aspectabant flentes. Heu tot vada fessis
 616 et tantum superesse maris, vox omnibus una.
 617 Urbem orant, taedet pelagi perferre laborem.
 618 Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
 619 conicit et faciemque deae vestemque reponit ;
 620 fit Beroe, Tmarii conjunx longaeva Dorycli,
 621 cui genus et quondam nomen natiue fuissent,
 622 ac sic Dardanidum mediam se matribus infert.
 623 "O miserae, quas non manus" inquit "Achaica bello
 624 traxerit ad letum patriae sub moenibus ! o gens
 625 infelix, cui te exitio Fortuna reservat ?
 626 Septima post Trojae excidium jam vertitur aestas,
 627 cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa
 628 sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
 629 Italiam sequimur fugientem et volvimur undis.
 630 Hic Erycis fines fraterni atque hospes Acestes :
 631 quis prohibet muros jacere et dare civibus urbem ?
 632 O patria et rapti nequiquam ex hoste penates,
 633 nullane jam Trojae dicentur moenia ? nusquam
 634 Hectoreos amnis, Xanthum et Simoenta, videbo ?
 635 Quint agite et mecum infaustas exurite puppis.
 636 Nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
 637 ardentis dare visa faces : "Hic quaerite Trojam ;
 638 hic domus est" inquit "vobis." Jam tempus agi res,
 639 nec tantis mora prodigiis. En quattuor arae
 640 Neptuno ; deus ipse faces animumque ministrat."

641 Haec memorans prima infensum vi corripit ignem
 642 sublataque procul dextra conixa coruscat
 643 et jacit. Arrectae mentes stupefactaque corda
 644 Iliadum. Hic una e multis, quae maxima natu,
 645 Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix :
 646 "Non Beroe vobis, non haec Rhoeteia, matres,
 647 est Dorycli conjunx ; divini signa decoris
 648 ardentisque notate oculos ; qui spiritus illi,
 649 quis voltus vocisque sonus vel gressus eunti.
 650 Ipsa egomet dudum Beroen digressa reliqui
 651 aegram, indignantem tali quod sola careret
 652 munere nec meritos Anchisae inferret honores."
 653 Haec effata.
 654 At matres primo ancipites oculisque malignis
 655 ambiguae spectare rates miserum inter amorem
 656 praesentis terrae fatisque vacantia regna ;
 657 cum dea se paribus per caelum sustulit alis
 658 ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
 659 Tum vero attonitae monstris actaeque furore
 660 conclamant, rapiuntque focus penetrantibus ignem ;
 661 pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
 662 conjiciunt. Furit immissis Volcanus habenis
 663 transtra per et remos et pictas abiecte puppis.
 664 Nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
 665 incensas perfert navis Eumelus, et ipsi
 666 respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
 667 Primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
 668 ducebat, sic acer equo turbata petivit
 669 castra, nec exanimes possunt retinere magistri.
 670 "Quis furor iste novus ? quo nunc, quo tenditis" inquit,
 671 "heu, miserae cives ? Non hostem inimicaque castra
 672 Argivom, vestras spes uritis. En, ego vester
 673 Ascanius ! " Galeam ante pedes projecit inanem,
 674 qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
 675 Accelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum
 676 Ast illae diversa metu per litora passim
 677 diffugiunt, silvasque et sicubi concava furtim
 678 saxa petunt ; piget incepti lucisque, suosque
 679 mutatae agnoscunt excussa pectore Juno est.
 680 Sed non idcirco flamma atque incendia viris
 681 indomitas posuere ; udo sub robore vivit
 682 stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
 683 est vapor et toto descendit corpore pestis,
 684 nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
 685 Tum pius Aeneas umeris abscindere vestem
 686 auxilioque vocare deos et tendere palmas :
 687 "Juppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
 688 Trojanos, si quid pietas antiqua labores
 689 respicit humanos, da flammam evadere classi
 690 nunc, pater, et tenuis Teucrum res eripe leto.
 691 Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
 692 si mereor, demitte tuaque hic obrue dextra."
 693 Vix haec ediderat cum effusis imbribus atra
 694 tempestas sine more furit tonitruque tremescunt
 695 ardua terrarum et campi ; ruit aethere toto
 696 turbidus imber aqua densisque nigerrimus Austris,
 697 implenturque super puppes, semusta madescunt
 698 roborata, restinctus donec vapor omnis et omnes

699 quattuor amissis servatae a peste carinae.
 700 At pater Aeneas casu concussus acerbo
 701 nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
 702 mutabat versans, Siculisne resideret arvis
 703 oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
 704 Tunc senior Nautes, unum Tritonia Pallas
 705 quem docuit multaque insignem reddidit arte
 706 (haec responsa dabat, vel quae portenderet ira
 707 magna deum vel quae fatorum posceret ordo)
 708 isque his Aenean solatus vocibus infit :
 709 "Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque sequamur ;
 710 quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
 711 Est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes :
 712 hunc cape consiliis socium et conjunge volentem ;
 713 huic trade amissis superant qui navibus et quos
 714 pertaesum magni incepti rerumque tuarum est ;
 715 longaevosque senes ac fessas aequore matres
 716 et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est
 717 delige, et his habeant terris sine moenia fessi ;
 718 urbem appellabunt permissio nomine Acestam."
 719 Talibus incensus dictis senioris amici
 720 tum vero in curas animo deducitur omnis.
 721 Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat :
 722 visa dehinc caelo facies delapsa parentis
 723 Anchisae subito talis effundere voces :
 724 "Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
 725 care magis, nate, Iliacis exercite fatis,
 726 imperio Jovis huc venio, qui classibus ignem
 727 depulit, et caelo tandem miseratus ab alto est.
 728 Consiliis pare quae nunc pulcherrima Nautes
 729 dat senior ; lectos juvenes, fortissima corda,
 730 defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
 731 debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
 732 infernas accede domos et Averno per alta
 733 congressus pete, nate, meos. Non me impia namque
 734 Tartara habent, tristes umbras, sed amoena piorum
 735 concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
 736 nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
 737 Tum genus omne tuom et quae dentur moenia disces.
 738 Jamque vale ; torquet medios Nox umida cursus
 739 et me saevus equis Oriens adflavit anhelis."
 740 Dixerat et tenuis fugit ceu fumus in auras.
 741 Aeneas "Quo deinde ruis ? quo proripis ? " inquit,
 742 "quem fugis ? aut quis te nostris complexibus arcet ? "
 743 Haec memorans cinerem et sopitos suscitavit ignis,
 744 Pergameumque Larem et canae penetralia Vestae
 745 farre pio et plena supplex veneratur acerra.
 746 Extemplo socios primumque accersit Acesten
 747 et Jovis imperium et cari praecepta parentis
 748 edocet et quae nunc animo sententia constet.
 749 Haud mora consiliis, nec jussa recusat Acestes.
 750 Transcribunt urbi matres populumque volentem
 751 deponunt, animos nil magnae laudis egentis.
 752 Ipsi transtra novant flammisque ambesa reponunt
 753 robora navigiis, aptant remosque rudentisque,
 754 exigui numero, sed bello vivida virtus.
 755 Interea Aeneas urbem designat aratro
 756 sortiturque domos ; hoc Ilium et haec loca Trojam

757 esse jubet. Gaudet regno Trojanus Acestes
 758 indicitque forum et patribus dat jura vocatis.
 759 Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
 760 fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
 761 ac lucus late sacer additur Anchiseo.
 762 Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris
 763 factus honos : placidi straverunt aequora venti
 764 creber et aspirans rursus vocat Auster in altum.
 765 Exoritur procurva ingens per litora fletus ;
 766 complexi inter se noctemque diemque morantur.
 767 Ipsae jam matres, ipsi, quibus aspera quondam
 768 visa maris facies et non tolerabile numen,
 769 ire volunt omnemque fugae perferre laborem.
 770 Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis
 771 et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
 772 Tris Eryci vitulos et Tempestatibus agnam
 773 caedere deinde jubet solvique ex ordine funem.
 774 Ipse caput tonsae foliis evinctus olivae
 775 stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
 776 proicit in fluctus ac vina liquentia fundit.
 777 Prosequitur surgens a puppi ventus euntis ;
 778 certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
 779 At Venus interea Neptunum exercita curis
 780 adloquitur talisque effundit pectore questus :
 781 "Junonis gravis ira neque exsaturabile pectus
 782 cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis ;
 783 quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla,
 784 nec Jovis imperio fatisque infracta quiescit.
 785 Non media de gente Phrygum exedissee nefandis
 786 urbem odiis satis est nec poenam traxe per omnem
 787 reliquias Trojae ; cineres atque ossa peremptae
 788 insequitur. Causa tanti sciat illa furoris.
 789 Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis
 790 quam molem subito excierit : maria omnia caelo
 791 miscuit Aeoliis nequiquam freta procellis,
 792 in regnis hoc ausa tuis.
 793 Per scelus ecce etiam Trojanis matribus actis
 794 exussit foede puppis et classe subegit
 795 amissa socios ignotae linquere terrae.
 796 Quod superest, oro, liceat dare tuta per undas
 797 vela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim,
 798 si concessa peto, si dant ea moenia Parcae."
 799 Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti :
 800 "Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
 801 unde genus ducis. Merui quoque ; saepe furores
 802 compressi et rabiem tantam caelique marisque.
 803 Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
 804 Aeneae mihi cura tui. Cum Troia Achilles
 805 exanimata sequens impingeret agmina muris,
 806 milia multa daret leto, gementque repleti
 807 amnes nec reperire viam atque evolvere posset
 808 in mare se Xanthus, Pelidae tunc ego forti
 809 congressum Aenean nec dis nec viribus aequis
 810 nube cava rapui, cuperem cum vertere ab imo
 811 structa meis manibus perjurae moenia Trojae.
 812 Nunc quoque mens eadem perstat mihi ; pelle timores.
 813 Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
 814 Unus erit tantum amissum quem gurgite quaeres ;

815 unum pro multis dabitur caput."
 816 His ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
 817 jungit equos auro genitor, spumantiaque addit
 818 frena feris manibusque omnis effundit habenas.
 819 Caeruleo per summa levis volat aequora curru ;
 820 subsidunt undae tumidumque sub axe tonanti
 821 sternitur aequor aquis, fugiunt vasto aethere nimbi.
 822 Tum variae comitum facies, immania cete,
 823 et senior Glauci chorus Inousque Palaemon
 824 Tritonesque citi Phorcique exercitus omnis ;
 825 laeva tenent Thetis et Melite Panopeaque virgo,
 826 Nisaeae Spioque Thaliaque Cymodoceque.
 827 Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim
 828 gaudia pertemptant mentem ; jubet ocius omnis
 829 attolli malos, intendi bracchia velis.
 830 Una omnes fecere pedem pariterque sinistros,
 831 nunc dextros solvere sinus ; una ardua torquent
 832 cornua detorquentque ; ferunt sua flamina classem.
 833 Princeps ante omnis densum Palinurus agebat
 834 agmen ; ad hunc alii cursum contendere jussi.
 835 Jamque fere mediam caeli Nox umida metam
 836 contigerat, placida laxabant membra quiete
 837 sub remis fusi per dura sedilia nautae,
 838 cum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris
 839 aera dimovit tenebrosum et dispulit umbras,
 840 te, Palinure, petens tibi somnia tristia portans
 841 insonti ; puppique deus consedit in alta
 842 Phorbanti similis funditque has ore loquelas :
 843 "Iasides Palinure, ferunt ipsa aequora classem,
 844 aequatae spirant aerae, datur hora quieti.
 845 Pone caput fessosque oculos furare labori.
 846 Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo."
 847 Cui vix attollens Palinurus lumina fatur :
 848 "Mene salis placidi voltum fluctusque quietos
 849 ignorare jubes ? mene huic confidere monstro ?
 850 Aenean credam (quid enim ?) fallacibus auris
 851 et caelo, totiens deceptus fraude sereni ? "
 852 Talia dicta dabat, clavomque adfixus et haerens
 853 nusquam amittebat oculosque sub astra tenebat.
 854 Ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
 855 vique soporatum Stygia super utraque quassat
 856 tempora, cunctantique natantia lumina solvit.
 857 Vix primos inopina quies laxaverat artus,
 858 et superincumbens cum puppis parte revolsa
 859 cumque gubernaculo liquidas projecit in undas
 860 praecipitem ac socios nequiquam saepe vocantem ;
 861 ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
 862 Currit iter tutum non setius aequore classis
 863 promissisque patris Neptuni interrita fertur.
 864 Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
 865 difficilis quondam multorumque ossibus albos
 866 (tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant),
 867 cum pater amisso fluitantem errare magistro
 868 sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis
 869 multa gemens casuque animum concussus amici :
 870 "O nimium caelo et pelago confise sereno,
 871 nudus in ignota, Palinure, jacebis harena."

E_6 v.1 Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas
 2 et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
 3 Obvertunt pelago proras ; tum dente tenaci
 4 ancora fundabat navis et litora curvae
 5 praetexunt puppes. Juvenum manus emicat ardens
 6 litus in Hesperium ; quaerit pars semina flammae
 7 abstrusa in venis silicis, pars densa ferarum
 8 tecta rapit silvas inventaque flumina monstrat.
 9 At pius Aeneas arces quibus altus Apollo
 10 praesidet horrendaeque procul secreta Sibyllae,
 11 antrum immane, petit, magnam cui mentem animumque
 12 Delius inspirat vates aperitque futura.
 13 Jam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.
 14 Daedalus, ut fama est, fugiens Minoia regna
 15 praepetibus pennis ausus se credere caelo
 16 insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
 17 Chalcidiaque levis tandem super astitit arce.
 18 Redditus his primum terris tibi, Phoebae, sacravit
 19 remigium alarum posuitque immania templa.
 20 In foribus letum Androgeo ; tum pendere poenas
 21 Cecropidae jussi (miserum !) septena quotannis
 22 corpora natorum ; stat ductis sortibus urna.
 23 Contra elata mari respondet Gnosia tellus :
 24 his crudelis amor tauri suppostaque furto
 25 Pasiphae mixtumque genus prolesque biformis,
 26 Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandae ;
 27 hic labor ille domus et inextricabilis error ;
 28 magnum reginae sed enim miseratus amorem
 29 Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
 30 caeca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
 31 partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
 32 Bis conatus erat casus effingere in auro,
 33 bis patriae cecidere manus. Quin protinus omnia
 34 perlegerent oculis, ni jam praemissus Achaes
 35 adforet atque una Phoebi Triviaeque sacerdos,
 36 Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi :
 37 "Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit ;
 38 nunc grege de intacto septem mactare juvencos
 39 praestiterit, totidem lectas de more bidentis."
 40 Talibus adfata Aenean (nec sacra morantur
 41 jussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
 42 Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
 43 quo lati ducunt aditus centum, ostia centum,
 44 unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
 45 Ventum erat ad limen, cum virgo "Poscere fata
 46 tempus" ait ; "deus ecce deus ! " Cui talia fanti
 47 ante fores subito non voltus, non color unus,
 48 non comptae mansere comae ; sed pectus anhelum,
 49 et rabie fera corda tument, majorque videri
 50 nec mortale sonans, adflata est numine quando
 51 jam propiore dei. "Cessas in vota precesque,
 52 Tros" ait "Aenea ? cessas ? neque enim ante dehiscent
 53 attonitae magna ora domus." Et talia fata
 54 conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit

55 ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo :
 56 "Phoebe, gravis Trojae semper miserate labores,
 57 Dardana qui Paridis direxti tela manusque
 58 corpus in Aeacidae, magnas obeuntia terras
 59 tot maria intravi duce te penitusque repostas
 60 Massylum gentis praetentaque Syrtibus arva :
 61 jam tandem Italiae fugientis prendimus oras,
 62 hac Trojana tenuis fuerit fortuna secuta.
 63 Vos quoque Pergameae jam fas est parcere genti,
 64 dique deaque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
 65 gloria Dardaniae. Tuque, o sanctissima vates,
 66 praescia venturi, da (non indebita posco
 67 regna meis fatis) Latio considerare Teucros
 68 errantisque deos agitataque numina Trojae.
 69 Tum Phoebos et Triviae solido de marmore templum
 70 instituum festosque dies de nomine Phoebi.
 71 Te quoque magna manent regnis penetrabilia nostris :
 72 hic ego namque tuas sortis arcanaque fata
 73 dicta meae genti ponam, lectosque sacrabo,
 74 alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda,
 75 nec turbata volent rapidis ludibria ventis :
 76 ipsa canas oro." Finem dedit ore loquendi.
 77 At Phoebi nondum patiens immanis in antro
 78 bacchatur vates, magnum si pectore possit
 79 excussisse deum ; tanto magis ille fatigat
 80 os rabidum, fera corda domans, fingitque premo.
 81 Ostia jamque domus patuere ingentia centum
 82 sponte sua vatisque ferunt responsa per auras :
 83 "O tandem magnis pelagi defuncte periculis
 84 (sed terrae graviora manent), in regna Lavini
 85 Dardanidae venient (mitte hanc de pectore curam),
 86 sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
 87 et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
 88 Non Simois tibi nec Xanthus nec Dorica castra
 89 defuerint ; alius Latio jam partus Achilles,
 90 natus et ipse dea ; nec Teucris addita Juno
 91 usquam aberit, cum tu supplex in rebus egenis
 92 quas gentis Italum aut quas non oraveris urbis !
 93 Causa mali tanti conjunx iterum hospita Teucris
 94 externique iterum thalami.
 95 Tu ne cede malis, sed contra audentior ito
 96 quam tua te fortuna sinet. Via prima salutis,
 97 quod minime reris, Graia pandetur ab urbe."
 98 Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
 99 horrendas canit ambages antroque remugit,
 100 obscuris vera involvens : ea frena furenti
 101 concutit et stimulos sub pectore vertit Apollo.
 102 Ut primum cessit furor et rabida ora quierunt,
 103 incipit Aeneas heros : "Non ulla laborum,
 104 o virgo, nova mi facies inopinave surgit ;
 105 omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.
 106 Unum oro : quando hic inferni janua regis
 107 dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,
 108 ire ad conspectum cari genitoris et ora
 109 contingat ; doceas iter et sacra ostia pandas.
 110 Illum ego per flammam et mille sequentia tela
 111 eripui his humeris medioque ex hoste recepi ;
 112 ille meum comitatus iter maria omnia mecum

113 atque omnis pelagique minas caelique ferebat,
114 invalidus, viris ultra sortemque senectae.
115 Quin, ut te supplex peterem et tua limina adirem,
116 idem orans mandata dabat. Natique patrisque,
117 alma, precor, miserere (potes namque omnia, nec te
118 nequiquam lucis Hecate praefecit Avernis),
119 si potuit manis accersere conjugis Orpheus
120 Threicia fretus cithara fidibusque canoris,
121 si fratrem Pollux alterna morte redemit
122 itque reditque viam totiens. Quid Thesea, magnum
123 quid memorem Alciden ? et mi genus ab Jove summo.
124 Talibus orabat dictis arasque tenebat,
125 cum sic orsa loqui vates : "Sate sanguine divom,
126 Tros Anchisiade, facilis descensus Averno :
127 noctes atque dies patet atri janua Ditis ;
128 sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
129 hoc opus, hic labor est. Pauci, quos aequus amavit
130 Juppiter aut ardens evexit ad aethera virtus,
131 dis geniti potuere. Tenent media omnia silvae,
132 Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
133 Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est
134 bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
135 Tartara, et insano juvat indulgere labori,
136 accipe quae peragenda prius. Latet arbore opaca
137 aureus et foliis et lento vimine ramus,
138 Junoni infernae dictus sacer ; hunc tegit omnis
139 lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae.
140 Sed non ante datur telluris operta subire
141 auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.
142 Hoc sibi pulchra suom ferri Proserpina munus
143 instituit. Primo avolso non deficit alter
144 aureus, et similis frondescit virga metallo.
145 Ergo alte vestiga oculis et rite repertum
146 carpe manu ; namque ipse volens facilisque sequetur,
147 si te fata vocant ; aliter non viribus ullis
148 vincere nec duro poteris convellere ferro.
149 Praeterea jacet exanimum tibi corpus amici
150 (heu nescis) totamque incestat funere classem,
151 dum consulta petis nostroque in limine pendes.
152 Sedibus hunc refer ante suis et conde sepulcro.
153 Duc nigras pecudes ; ea prima piacula sunt.
154 Sic demum lucos Stygis et regna invia vivis
155 aspicies." Dixit, pressoque obmutuit ore.
156 Aeneas maesto defixus lumina voltu
157 ingreditur linquens antrum, caecosque volutat
158 eventus animo secum. Cui fidus Achates
159 it comes et paribus curis vestigia figit.
160 Multa inter sese vario sermone serebant,
161 quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
162 diceret. Atque illi Misenum in litore sicco,
163 ut venere, vident indigna morte peremptum,
164 Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
165 aere ciere viros Martemque accendere cantu.
166 Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
167 et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
168 Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
169 Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
170 addiderat socium, non inferiora secutus.

171 Sed tum, forte cava dum personat aequora concha,
 172 demens, et cantu vocat in certamina divos,
 173 aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
 174 inter saxa virum spumosa immerserat unda.
 175 Ergo omnes magno circum clamore fremebant,
 176 praecipue pius Aeneas. Tum jussa Sibyllae,
 177 haud mora, festinant flentes aramque sepulcro
 178 congerere arboribus caeloque educere certant.
 179 Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum,
 180 procumbunt piceae, sonat icta securibus illex
 181 fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
 182 scinditur, advolvont ingentis montibus ornos.
 183 Nec non Aeneas opera inter talia primus
 184 hortatur socios paribusque accingitur armis.
 185 Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat
 186 aspectans silvam immensam, et sic forte precatur :
 187 "Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
 188 ostendat nemore in tanto ! quando omnia vere
 189 heu nimium de te vates, Misene, locuta est."
 190 Vix ea fatus erat geminae cum forte columbae
 191 ipsa sub ora viri caelo venere volantes,
 192 et viridi sedere solo. Tum maximus heros
 193 maternas agnovit avis laetusque precatur :
 194 "Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
 195 derigite in lucos ubi pinguem dives opacat
 196 ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
 197 diva parens." Sic effatus vestigia pressit
 198 observans quae signa ferant, quo tendere pergant.
 199 Pascentes illae tantum prodire volando
 200 quantum acie possent oculi servare sequentum.
 201 Inde ubi venere ad fauces grave olentis Averni,
 202 tollunt se celeres liquidumque per aera lapsae
 203 sedibus optatis geminae super arbore sidunt,
 204 discolor unde auri per ramos aura refulsit.
 205 Quale solet silvis brumali frigore viscum
 206 fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
 207 et croceo fetu teretis circumdare truncos,
 208 talis erat species auri frondentis opaca
 209 ilice, sic leni crepitabat brattea vento.
 210 Corripit Aeneas extemplo avidusque refringit
 211 cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.
 212 Nec minus interea Misenum in litore Teucri
 213 flebant et cineri ingrato suprema ferebant.
 214 Principio pinguem taedis et robore secto
 215 ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
 216 intexunt latera et feralis ante cupressos
 217 constituont, decorantque super fulgentibus armis.
 218 Pars calidos latices et aena undantia flammis
 219 expediunt, corpusque lavant frigentis et unguont.
 220 Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt
 221 purpureasque super vestis, velamina nota,
 222 coniciunt. Pars ingenti subiere feretro,
 223 triste ministerium, et subjectam more parentum
 224 aversi tenuere facem. Congesta cremantur
 225 turea dona, dapes, fuso crateres olivo.
 226 Postquam conlapsi cineres et flamma quievit,
 227 reliquias vino et bibulam lavere favillam,
 228 ossaque lecta cado texit Corynaeus aeno.

229 Idem ter socios pura circumtulit unda
 230 spargens rore levi et ramo felicis olivae,
 231 lustravitque viros dixitque novissima verba.
 232 At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
 233 imponit suaque arma viro remumque tubamque
 234 monte sub aereo, qui nunc Misenus ab illo
 235 dicitur aeternumque tenet per saecula nomen.
 236 His actis propere exsequitur praecepta Sibyllae.
 237 Spelunca alta fuit vastoque immanis hiatu,
 238 scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris,
 239 quam super haud ullae poterant impune volantes
 240 tendere iter pennis : talis sese halitus atris
 241 faucibus effundens supera ad convexa ferebat :
 242 [unde locum Graei dixerunt nomine Aoron.]
 243 Quattuor hic primum nigrantis terga juvencos
 244 constituit frontique invergit vina sacerdos,
 245 et summas carpens media inter cornua saetas
 246 ignibus imponit sacris, libamina prima,
 247 voce vocans Hecaten caeloque Ereboque potentem.
 248 Supponunt alii cultros tepidumque cruorem
 249 succipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
 250 Aeneas matri Eumenidum magnaеque sorori
 251 ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.
 252 Tum Stygio regi nocturnas incohat aras
 253 et solida imponit taurorum viscera flammis,
 254 pingue super oleum fundens ardentibus extis.
 255 Ecce autem primi sub limina solis et ortus
 256 sub pedibus mugire solum et juga coepta moveri
 257 silvarum, visaeque canes ululare per umbram
 258 adventante dea. "Procul, o, procul este, profani "
 259 conclamat vates "totoque absistite luco ;
 260 tuque invade viam vaginaque eripe ferrum :
 261 nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo."
 262 Tantum effata furens antro se immisit aperto ;
 263 ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.
 264 Di, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes
 265 et Chaos et Phlegethon loca nocte tacentia late,
 266 sit mihi fas audita loqui, sit numine vestro
 267 pandere res alta terra et caligine mersas.
 268 Ibant obscuri sola sub nocte per umbram
 269 perque domos Ditis vacuas et inania regna :
 270 quale per incertam lunam sub luce maligna
 271 est iter in silvis, ubi caelum condidit umbra
 272 Juppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
 273 Vestibulum ante ipsum primis in faucibus Orci
 274 Luctus et ultrices posuere cubilia Curae ;
 275 pallentesque habitant Morbi tristisque Senectus,
 276 et Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas,
 277 terribiles visu formae, Letumque Labosque ;
 278 tum consanguineus Leti Sopor et mala mentis
 279 Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
 280 ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens
 281 vipereum crinem vittis innexa cruentis.
 282 In medio ramos annosaque bracchia pandit
 283 ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia volgo
 284 vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
 285 Multaque praeterea variarum monstra ferarum,
 286 Centauri in foribus stabulant Scyllaeque biformes

287 et centumgeminus Briareus ac belua Lernae
 288 horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
 289 Gorgones Harpyiaequae et forma tricorporis umbrae.
 290 Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
 291 Aeneas strictamque aciem venientibus offert,
 292 et ni docta comes tenuis sine corpore vitas
 293 admoneat volitare cava sub imagine formae,
 294 inruat et frustra ferro diverberet umbras.
 295 Hinc via Tartarei quae fert Acherontis ad undas.
 296 Turbidus hic caeno vastaque voragine gurgis
 297 aestuat atque omnem Coccyto eructat harenam.
 298 Portitor has horrendus aquas et flumina servat
 299 terribili squalore Charon, cui plurima mento
 300 canities inculta jacet, stant lumina flamma,
 301 sordidus ex umeris nodo dependet amictus.
 302 Ipse ratem conto subigit velisque ministrat
 303 et ferruginea subvectat corpora cumba,
 304 jam senior, sed cruda deo viridisque senectus.
 305 Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
 306 matres atque viri defunctaque corpora vita
 307 magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
 308 impositique rogis juvenes ante ora parentum :
 309 quam multa in silvis autumnis frigore primo
 310 lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
 311 quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
 312 trans pontum fugat et terris immittit apricis.
 313 Stabant orantes primi transmittere cursum,
 314 tendebantque manus ripae ulterioris amore.
 315 Navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos,
 316 ast alios longe summotos arcet harena.
 317 Aeneas miratus enim motusque tumultu
 318 "Dic" ait, "o virgo, quid vult concursus ad amnem ?
 319 quidve petunt animae ? vel quo discrimine ripas
 320 hae linguunt, illae remis vada livida verrunt ? "
 321 Olli sic breviter fata est longaeva sacerdos :
 322 "Anchisa generate, deum certissima proles,
 323 Coccyti stagna alta vides Stygiamque paludem,
 324 di cuius jurare timent et fallere numen.
 325 Haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est ;
 326 portitor ille Charon ; hi, quos vehit unda, sepulti.
 327 Nec ripas datur horrendas et rauca fluentia
 328 transportare prius quam sedibus ossa quierunt.
 329 Centum errant annos volitantque haec litora circum ;
 330 tum demum admissi stagna exoptata revisunt."
 331 Constitit Anchisa satus et vestigia pressit
 332 multa putans sortemque animo miseratus iniquam.
 333 Cernit ibi maestos et mortis honore carentis
 334 Leucaspim et Lyciae ductorem classis Orontem,
 335 quos simul a Troja ventosa per aequora vectos
 336 obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.
 337 Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
 338 qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
 339 exciderat puppi mediis effusus in undis.
 340 Hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra,
 341 sic prior adloquitur : "Quis te, Palinure, deorum
 342 eripuit nobis medioque sub aequore mersit ?
 343 Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
 344 hoc uno responso animum delusit Apollo,

345 qui fore te ponto incolumem finisque canebat
 346 venturum Ausonios. En haec promissa fides est ? "
 347 Ille autem : "Neque te Phoebi cortina fefellit,
 348 dux Anchisiade, nec me deus aequore mersit.
 349 Namque gubernaculum multa vi forte revolsum,
 350 cui datus haerebam custos cursusque regebam,
 351 praecipitans traxi mecum. Maria aspera juro
 352 non ullum pro me tantum cepisse timorem,
 353 quam tua ne spoliata armis, excussa magistro,
 354 deficeret tantis navis surgentibus undis.
 355 Tris Notus hibernas immensa per aequora noctes
 356 vexit me violentus aqua ; vix lumine quarto
 357 prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
 358 Paulatim adnabam terrae ; jam tuta tenebam,
 359 ni gens crudelis madida cum veste gravatum
 360 prensantemque uncis manibus capita aspera montis
 361 ferri invasisset praedamque ignara putasset.
 362 Nunc me fluctus habet versantque in litore venti.
 363 Quod te per caeli jucundum lumen et auras,
 364 per genitorem oro, per spes surgentis Iuli,
 365 eripe me his, invicte, malis : aut tu mihi terram
 366 inice, namque potes, portusque require Velinos ;
 367 aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
 368 ostendit (neque enim, credo, sine numine divom
 369 flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
 370 da dextram misero et tecum me tolle per undas,
 371 sedibus ut saltem placidis in morte quiescam."
 372 Talia fatus erat, coepit cum talia vates :
 373 "Unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido ?
 374 tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
 375 Eumenidum aspicies, ripamve injussus adibis ?
 376 Desine fata deum flecti sperare precando ;
 377 sed cape dicta memor, duri solacia casus.
 378 Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
 379 prodigiis acti caelestibus, ossa piabunt
 380 et statuent tumulum et tumulo sollempnia mittent,
 381 aeternumque locus Palinuri nomen habebit."
 382 Hic dictis curae emotae pulsusque parumper
 383 corde dolor tristi ; gaudet cognomine terrae.
 384 Ergo iter inceptum peragunt fluvioque propinquant.
 385 Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
 386 per tacitum nemus ire pedemque advertere ripae,
 387 sic prior adgreditur dictis atque increpat ultro :
 388 "Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
 389 fare age quid venias jam istinc, et comprime gressum.
 390 Umbrarum hic locus est, somni noctisque soporae ;
 391 corpora viva nefas Stygia vectare carina.
 392 Nec vero Alciden me sum laetatus euntem
 393 accepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque,
 394 dis quamquam geniti atque invicti viribus essent.
 395 Tartareum ille manu custodem in vincla petivit
 396 ipsius a solio regis traxitque trementem ;
 397 hi domitam Ditis thalamo deducere adorti."
 398 Quae contra breviter fata est Amphrysia vates :
 399 "Nullae hic insidiae tales (absiste moveri),
 400 nec vim tela ferunt ; licet ingens janitor antro
 401 aeternum latrans exsanguis terreat umbras,
 402 casta licet patruum servet Proserpina limen.

403 Troius Aeneas, pietate insignis et armis,
 404 ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
 405 Si te nulla movet tantae pietatis imago,
 406 at ramum hunc" (aperit ramum qui veste latebat)
 407 "agnoscas." Tumida ex ira tum corda residunt.
 408 Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
 409 fatalis virgae longo post tempore visum
 410 caeruleam advertit puppim ripaeque propinquat.
 411 Inde alias animas, quae per juga longa sedebant,
 412 deturbat laxatque foros ; simul accipit alveo
 413 ingentem Aenean. Gemuit sub pondere cumba
 414 subtilis et multam accepit rimosa paludem.
 415 Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
 416 informi limo glaucaque exponit in ulva.
 417 Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
 418 personat adverso recubans immanis in antro.
 419 Cui vates horrere videns jam colla colubris
 420 melle soporata et medicatis frugibus offam
 421 obicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
 422 corripit objectam, atque immania terga resolvit
 423 fusus humi totoque ingens extenditur antro.
 424 Occupat Aeneas aditum custode sepulto
 425 evaditque celer ripam inremeabilis undae.
 426 Continuo auditae voces vagitus et ingens
 427 infantumque animae flentes, in limine primo
 428 quos dulcis vitae exsortis et ab ubere raptos
 429 abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
 430 Hos juxta falso damnati crimine mortis.
 431 Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes ;
 432 quaesitor Minos urnam movet ; ille silentium
 433 consiliumque vocat vitasque et crimina discit.
 434 Proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
 435 insontes peperere manu lucemque perosi
 436 projecere animas. Quam vellent aethere in alto
 437 nunc et pauperiem et duros perferre labores !
 438 Fas obstat, tristisque palus inamabilis undae
 439 alligat et novies Styx interfusa coercet.
 440 Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
 441 lugentes campi ; sic illos nomine dicunt.
 442 Hic quos durus amor crudeli tabe peredit
 443 secreti celant calles et myrtea circum
 444 silva tegit ; curae non ipsa in morte relinquunt.
 445 His Phaedram Procrimque locis maestamque Eriphylen
 446 crudelis nati monstrantem volnera cernit,
 447 Evadnenque et Pasiphaen ; his Laodamia
 448 it comes et juvenis quondam, nunc femina, Caeneus
 449 rursus et in veterem fato revoluta figuram.
 450 Inter quas Phoenissa recens a volnere Dido
 451 errabat silva in magna ; quam Troius heros
 452 ut primum juxta stetit agnovitque per umbras
 453 obscuram, qualem primo qui surgere mense
 454 aut videt aut vidisse putat per nubila lunam,
 455 demisit lacrimas dulcique adfatus amore est :
 456 "Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
 457 venerat extinctam ferroque extrema secutam ?
 458 Funeris heu tibi causa fui ? Per sidera juro,
 459 per superos et si qua fides tellure sub ima est,
 460 invitus, regina, tuo de litore cessi.

461 Sed me jussa deum, quae nunc has ire per umbras,
 462 per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
 463 imperiis egere suis ; nec credere quivi
 464 hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
 465 Siste gradum teque aspectu ne subtrahe nostro.
 466 Quem fugis ? extremum fato quod te adloquor hoc est."
 467 Talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
 468 lenibat dictis animum lacrimasque ciebat.
 469 Illa solo fixos oculos aversa tenebat
 470 nec magis incepto voltum sermone movetur
 471 quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
 472 Tandem corripuit sese atque inimica refugit
 473 in nemus umbriferum, conjunx ubi pristinus illi
 474 respondet curis aequatque Sychaeus amorem.
 475 Nec minus Aeneas casu concussus iniquo
 476 prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem.
 477 Inde datum molitur iter. Jamque arva tenebant
 478 ultima, quae bello clari secreta frequentant.
 479 Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
 480 Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago,
 481 hic multum fleti ad superos belloque caduci
 482 Dardanidae, quos ille omnis longo ordine cernens
 483 ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque,
 484 tris Antenoridas Cererique sacrum Polyboeten,
 485 Idaeumque etiam currus, etiam arma tenentem.
 486 Circumstant animae dextra laevaue frequentes ;
 487 nec vidisse semel satis est ; juvat usque morari
 488 et conferre gradum et veniendi discere causas.
 489 At Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges
 490 ut videre virum fulgentiaque arma per umbras,
 491 ingenti trepidare metu ; pars vertere terga,
 492 ceu quondam petiere rates, pars tollere vocem
 493 exiguam : inceptus clamor frustratur hiantis.
 494 Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
 495 Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
 496 ora manusque ambas, populataque tempora raptis
 497 auribus et truncas inhoneste volnere naris.
 498 Vix adeo agnovit pavitantem ac dira tegentem
 499 supplicia, et notis compellat vocibus ultro :
 500 "Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
 501 quis tam crudelis optavit sumere poenas ?
 502 Cui tantum de te licuit ? Mihi fama suprema
 503 nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
 504 procubuisse super confusae stragis acervom.
 505 Tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem
 506 constitui et magna manis ter voce vocavi.
 507 Nomen et arma locum servant ; te, amice, nequivi
 508 conspicere et patria decedens ponere terra."
 509 Ad quae Priamides : "Nihil o tibi, amice, relictum ;
 510 omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
 511 Sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
 512 his mersere malis ; illa haec monimenta reliquit.
 513 Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
 514 egerimus, nosti : et nimium meminisse necesse est.
 515 Cum fatalis equos saltu super ardua venit
 516 Pergama et armatum peditem gravis attulit alvo,
 517 illa chorum simulans euhantis orgia circum
 518 ducebat Phrygias ; flammam media ipsa tenebat

519 ingentem et summa Danaos ex arce vocabat.
 520 Tum me confectum curis somnoque gravatum
 521 infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
 522 dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
 523 Egregia interea conjunx arma omnia tectis
 524 amovet et fidum capiti subduxerat ensem ;
 525 intra tecta vocat Menelaum et limina pandit,
 526 scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
 527 et famam extinguere veterum sic posse malorum.
 528 Quid moror ? intrumpunt thalamo, comes additur una
 529 hortator scelerum Aeolides. Di, talia Graiis
 530 instaurate, pio si poenas ore reposco.
 531 Sed te qui vivom casus, age fare vicissim,
 532 attulerint. Pelagine venis erroribus actus
 533 an monitu divom ? an quae te fortuna fatigat,
 534 ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires ? "
 535 Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
 536 jam medium aethereo cursu trajecerat axem ;
 537 et fors omne datum traherent per talia tempus,
 538 sed comes admonuit breviterque adfata Sibylla est :
 539 "Nox ruit, Aenea ; nos fando ducimus horas.
 540 Hic locus est, partis ubi se via findit in ambas :
 541 dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
 542 hac iter Elysium nobis ; ad laeva malorum
 543 exercet poenas et ad impia Tartara mittit."
 544 Deiphobus contra : "Ne saevi, magna sacerdos ;
 545 discedam, explebo numerum reddarque tenebris.
 546 I decus, i, nostrum ; melioribus utere fatis."
 547 Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
 548 Respicit Aeneas subito et sub rupe sinistra
 549 moenia lata videt triplici circumdata muro,
 550 qua rapidus flammis ambit torrentibus amnis,
 551 Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
 552 Porta adversa ingens solidoque adamante columnae,
 553 vis ut nulla virum, non ipsi excindere bello
 554 caelicolae valeant ; stat ferrea turris ad auras,
 555 Tisiphoneque sedens palla succincta cruenta
 556 vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
 557 Hinc exaudiri gemitus et saeva sonare
 558 verbera, tum stridor ferri tractaeque catenae.
 559 Constitit Aeneas strepitumque exterritus hausit.
 560 "Quae scelerum facies ? o virgo, effare ; quibusve
 561 urgentur poenis ? quis tantus plangor ad auris ? "
 562 Tum vates sic orsa loqui : " Dux inclute Teucrum,
 563 nulli fas casto sceleratum insistere limen ;
 564 sed me cum lucis Hecate praefecit Avernis,
 565 ipsa deum poenas docuit perque omnia duxit.
 566 Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna
 567 castigatque auditque dolos subigitque fateri
 568 quae quis apud superos furto laetatus inani
 569 distulit in seram commissa piacula mortem.
 570 Continuo sontis ultrix accincta flagello
 571 Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
 572 intentans anguis vocat agmina saeva sororum.
 573 Tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
 574 panduntur portae. Cernis custodia qualis
 575 vestibulo sedeat, facies quae limina servet ?
 576 Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra

577 saevior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
 578 bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras
 579 quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.
 580 Hic genus antiquom Terrae, Titania pubes,
 581 fulmine dejecti fundo volvontur in imo.
 582 Hic et Aloidas geminos immania vidi
 583 corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
 584 adgressi superisque Jovem detrudere regnis.
 585 Vidi et crudelis dantem Salmonea poenas.
 586 Quattuor hic invectus equis et lampada quassans
 587 dum flammis Jovis et sonitus imitatur Olympi,
 588 per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
 589 ibat ovans, divomque sibi poscebat honorem,
 590 demens, qui nimbos et non imitabile fulmen
 591 aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
 592 At pater omnipotens densa inter nubila telum
 593 contorsit, non ille faces nec fumea taedis
 594 lumina, praecipitemque immani turbine adegit.
 595 Nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum
 596 cernere erat, per tota novem cui jugera corpus
 597 porrigitur, rostroque immanis voltur obunco
 598 immortale jecur tondens fecundaque poenis
 599 viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
 600 pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.
 601 Quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque ?
 602 Saxum ingens volvont alii, radiisque rotarum
 603 districti pendent ; sedet aeternumque sedebit
 604 infelix Theseus, Phlegyasque miserrimus omnis
 605 admonet et magna testatur voce per umbras :
 606 "Discite justitiam moniti et non temnere divos."
 607 Quo super atra silex jam jam lapsura cadentique
 608 imminet adsimilis ; lucent genialibus altis
 609 aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
 610 regifico luxu ; furiarum maxima juxta
 611 accubat et manibus prohibet contingere mensas,
 612 exsurgitque facem attollens atque intonat ore.
 613 Hic, quibus invisum fratres, dum vita manebat,
 614 pulsatusve parens aut fraus innexa clienti,
 615 aut qui divitiis soli incubuere repertis
 616 nec partem posuere suis (quae maxima turba est),
 617 quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
 618 impia nec veriti dominorum fallere dextras,
 619 inclusi poenam exspectant. Ne quaere doceri
 620 quam poenam, aut quae forma viros fortunave mersit.
 621 Vendidit hic auro patriam dominumque potentem
 622 imposuit ; fixit leges pretio atque refixit ;
 623 hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos :
 624 ausi omnes immane nefas ausoque potiti.
 625 Non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
 626 ferrea vox, omnis scelerum comprehendere formas,
 627 omnia poenarum percurrere nomina possim."
 628 Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos,
 629 "Sed jam age carpe viam et susceptum perfide munus ;
 630 acceleremus" ait ; "Cyclopum educta caminis
 631 moenia conspicio atque adverso fornice portas,
 632 haec ubi nos praecepta jubent deponere dona."
 633 Dixerat et pariter gressi per opaca viarum
 634 corripiunt spatium medium foribusque propinquant.

635 Occupat Aeneas aditum corpusque recenti
 636 spargit aqua ramumque adverso in limine figit.
 637 His demum exactis, perfecto munere divae,
 638 devenere locos laetos et amoena virecta
 639 fortunatorum nemorum sedesque beatas.
 640 Largior hic campos aether et lumine vestit
 641 purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
 642 Pars in gramineis exercent membra palaestris,
 643 contendunt ludo et fulva luctantur harena ;
 644 pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt.
 645 Nec non Threicius longa cum veste sacerdos
 646 obloquitur numeris septem discrimina vocum,
 647 jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
 648 Hic genus antiquom Teucris, pulcherrima proles,
 649 magnanimi heroes, nati melioribus annis,
 650 Ilusque Assaracusque et Trojae Dardanus auctor.
 651 Arma procul currusque virum miratur inanis.
 652 Stant terra defixae hastae passimque soluti
 653 per campum pascuntur equi. Quae gratia currum
 654 armorumque fuit vivis, quae cura nitentis
 655 pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
 656 Conspicit ecce alios dextra laevaue per herbam
 657 vescentis laetumque choro paeana canentis
 658 inter odoratum lauri nemus, unde superne
 659 plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
 660 Hic manus ob patriam pugnando volnera passi,
 661 quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
 662 quique pii vates et Phoebos digna locuti,
 663 inventas aut qui vitam excoluere per artis,
 664 quique sui memores alios fecere merendo :
 665 omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
 666 Quos circumfusos sic est adfata Sibylla,
 667 Musaeum ante omnis (medium nam plurima turba
 668 hunc habet atque umeris exstantem suspicit altis) :
 669 "Dicite, felices animae, tuque, optime vates,
 670 quae regio Anchisen, quis habet locus ? illius ergo
 671 venimus et magnos Erebi tranavimus amnis."
 672 Atque huic responsum paucis ita reddidit heros :
 673 "Nulli certa domus ; lucis habitamus opacis,
 674 riparumque toros et prata recentia rivis
 675 incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
 676 hoc superate jugum, et facili jam tramite sistam."
 677 Dixit, et ante tulit gressum camposque nitentis
 678 desuper ostentat ; dehinc summa cacumina linquont.
 679 At pater Anchises penitus convalle virenti
 680 inclusas animas superumque ad lumen ituras
 681 lustrabat studio recolens, omnemque suorum
 682 forte recensebat numerum, carosque nepotes
 683 fataque fortunasque virum moresque manusque.
 684 Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
 685 Aenean, alacris palmas utrasque tetendit,
 686 effusaeque genis lacrimae et vox excidit ore :
 687 "Venisti tandem, tuaque exspectata parenti
 688 vicit iter durum pietas ? datur ora tueri,
 689 nate, tua et notas audire et reddere voces ?
 690 Sic equidem ducebam animo rebarque futurum
 691 tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
 692 Quas ego te terras et quanta per aequora vectum

693 accipio ! quantis jactatum, nate, periclis !
 694 Quam metui ne quid Libyae tibi regna nocerent ! "
 695 Ille autem : "Tua me, genitor, tua tristis imago
 696 saepius occurrens haec limina tendere adegit ;
 697 stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
 698 da , genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro."
 699 Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
 700 Ter conatus ibi collo dare bracchia circum ;
 701 ter frustra compressa manus effugit imago,
 702 par levibus ventis volucrique simillima somno.
 703 Interea videt Aeneas in valle reducta
 704 seclusum nemus et virgulta sonantia silvae,
 705 Lethaeumque domos placidas qui praenatat amnem.
 706 Hunc circum innumerae gentes populique volabant,
 707 ac velut in pratis ubi apes aestate serena
 708 floribus insidunt variis et candida circum
 709 lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
 710 Horrescit visu subito causasque requirit
 711 inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
 712 quive viri tanto complerint agmine ripas.
 713 Tum pater Anchises : "Animae, quibus altera fato
 714 corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
 715 securos latices et longa oblivio potant.
 716 Has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
 717 jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
 718 quo magis Italia mecum laetere reperta."
 719 "O pater, ane aliquas ad caelum hinc ire putandum est
 720 sublimis animas iterumque ad tarda reverti
 721 corpora ? Quae lucis miseris tam dira cupido ? "
 722 "Dicam equidem nec te suspensum, nate, tenebo"
 723 suscipit Anchises atque ordine singula pandit.
 724 "Principio caelum et terras camposque liquentis
 725 lucentemque globum lunae Titaniaque astra
 726 spiritus intus alit, totamque infusa per artus
 727 mens agitat molem et magno se corpore miscet.
 728 Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
 729 et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
 730 Igneus est ollis vigor et caelestis origo
 731 seminibus, quantum non noxia corpora tardant
 732 terrenique hebetant artus moribundaque membra.
 733 Hinc metuont cupiuntque, dolent gaudentque, neque auras
 734 dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.
 735 Quin et supremo cum lumine vita reliquit,
 736 non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
 737 corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
 738 multa diu concreta modis inolescere miris.
 739 Ergo exercentur poenis veterumque malorum
 740 supplicia expendant : aliae panduntur inanes
 741 suspensae ad ventos, aliis sub gurgite vasto
 742 infectum eluitur scelus aut exuritur igni
 743 (quisque suos patimur manis ; exinde per amplum
 744 mittimur Elysium et pauci laeta arva tenemus)
 745 donec longa dies perfecto temporis orbe
 746 concretam exemit labem, purumque relinquit
 747 aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.
 748 Has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,
 749 Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno,
 750 scilicet immemores supera ut convexa revisant

751 rursus, et incipiant in corpora velle reverti."
 752 Dixerat Anchises natumque unaque Sibyllam
 753 conventus trahit in medios turbamque sonantem,
 754 et tumulum capit unde omnis longo ordine posset
 755 adversos legere et venientum discere voltus.
 756 "Nunc age, Dardanium prolem quae deinde sequatur
 757 gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
 758 inlustris animas nostrumque in nomen ituras,
 759 expediam dictis, et te tua fata docebo.
 760 Ille, vides, pura juvenis qui nititur hasta,
 761 proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
 762 aetherias Italo commixtus sanguine surget,
 763 Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles,
 764 quem tibi longaevo serum Lavinia conjunx
 765 educet silvis regem regumque parentem,
 766 unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
 767 Proximus ille Procas, Trojanae gloria gentis,
 768 et Capys et Numitor et qui te nomine reddet
 769 Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
 770 egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
 771 Qui juvenes ! quantas ostentant, aspice, viris
 772 atque umbrata gerunt civili tempore quercu !
 773 Hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
 774 hi Collatinas imponent montibus arces,
 775 Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque.
 776 Haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
 777 Quin et avo comitem sese Mavortius addet
 778 Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
 779 educet. Viden, ut geminae stant vertice cristae
 780 et pater ipse suo superum jam signat honore ?
 781 Et hujus, nate, auspiciis illa incluta Roma
 782 imperium terris, animos aequabit Olympo,
 783 septemque una sibi muro circumdabit arces,
 784 felix prole virum : qualis Berecyntia mater
 785 invehitur curru Phrygias turrita per urbis
 786 laeta deum partu, centum complexa nepotes,
 787 omnis caelicolas, omnis supera alta tenentis.
 788 Huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
 789 Romanosque tuos. Hic Caesar et omnis Iuli
 790 progenies magnum caeli ventura sub axem.
 791 Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
 792 Augustus Caesar, divi genus, aurea condet
 793 saecula qui rursus Latio regnata per arva
 794 Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
 795 proferet imperium ; jacet extra sidera tellus,
 796 extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
 797 axem umero torquet stellis ardentibus aptum.
 798 Hujus in adventum jam nunc et Caspia regna
 799 responsis horrent divom et Maeotia tellus,
 800 et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
 801 Nec vero Alcides tantum telluris obivit,
 802 fixerit aeripedem cervam licet, aut Erymanthi
 803 pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu ;
 804 nec qui pampineis victor juga flectit habenis
 805 Liber, agens celso Nysae de vertice tigris.
 806 Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis,
 807 aut metus Ausonia prohibet consistere terra ?
 808 Quis procul ille autem ramis insignis olivae

809 sacra ferens ? Nosco crinis incanaque menta
810 regis Romani primam qui legibus urbem
811 fundabit, Curibus parvis et paupere terra
812 missus in imperium magnum. Cui deinde subibit
813 otia qui rumpet patriae residesque movebit
814 Tullus in arma viros et jam desueta triumphis
815 agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus
816 nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
817 Vis et Tarquinius reges animamque superbam
818 ultoris Bruti, fascisque videre receptos ?
819 Consulis imperium hic primus saevasque securis
820 accipiet, natosque pater nova bella moventis
821 ad poenam pulchra pro libertate vocabit.
822 Infelix ! utcumque ferent ea facta minores :
823 vincet amor patriae laudumque immensa cupido.
824 Quin Decios Drusosque procul saevomque securi
825 aspice Torquatam et referentem signa Camillum.
826 Illae autem paribus quas fulgere cernis in armis,
827 concordēs animae nunc et dum nocte premuntur,
828 heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
829 attigerint, quantas acies stragemque ciebut,
830 aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
831 descendens, gener adversis instructus Eois !
832 Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella
833 neu patriae validas in viscera vertite viris ;
834 tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo,
835 proice tela manu, sanguis meus !
836 Ille triumphata Capitolia ad alta Corinthe
837 victor aget currum caesis insignis Achivis.
838 Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenae
839 ipsumque Aeaciden, genus armipotētis Achilli,
840 ultus avos Trojae templa et temerata Minervae.
841 Quis te, magne Cato, tacitum aut te, Cosse, relinquat ?
842 Quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli,
843 Scipiadas, cladem Libyae, parvoque potentem
844 Fabricium vel te sulco, Serrane, serentem ?
845 Quo fessum rapitis, Fabii ? tu Maximus ille es,
846 unus qui nobis cunctando restitues rem.
847 Excudent alii spirantia mollius aera
848 credo quidem), vivos ducent de marmore voltus,
849 orabunt causas melius, caelique meatus
850 describent radio et surgentia sidera dicent :
851 tu regere imperio populos, Romane, memento
852 (hae tibi erunt artes), pacisque imponere morem,
853 parcere subjectis et debellare superbos."
854 Sic pater Anchises atque haec mirantibus addit :
855 "Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
856 ingreditur victorque viros supereminet omnis.
857 Hic rem Romanam magno turbante tumultu
858 sistet, eques sternet Poenos Gallumque rebellem,
859 tertiaque arma patri suspendet capta Quirino."
860 Atque hic Aeneas (una namque ire videbat
861 egregium forma juvenem et fulgentibus armis,
862 sed frons laeta parum et dejecto lumina vultu)
863 "Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem ?
864 filius, ane aliquis magna de stirpe nepotum ?
865 Qui strepitus circa comitum ! quantum instar in ipso !
866 Sed nox atra caput tristi circumvolat umbra."

867 Tum pater Anchises lacrimis ingressus obortis :
 868 "O nate, ingentem luctum ne quaere tuorum ;
 869 ostendent terris hunc tantum fata neque ultra
 870 esse sinent. Nimum vobis Romana propago
 871 visa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
 872 Quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
 873 campus aget gemitus ! vel quae, Tiberine, videbis
 874 funera, cum tumulum praeterlabere recentem !
 875 Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
 876 in tantum spe tollet avos, nec Romula quondam
 877 ullo se tantum tellus jactabit alumno.
 878 Heu pietas, heu prisca fides invictaque bello
 879 dextera ! Non illi se quisquam impune tulisset
 880 obvius armato, seu cum pedes iret in hostem
 881 seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
 882 Heu, miserande puer ! si qua fata aspera rumpas !
 883 Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis,
 884 purpureos spargam flores animamque nepotis
 885 his saltem accumularem donis, et fungar inani
 886 munere." Sic tota passim regione vagantur
 887 aeris in campis latis atque omnia lustrant.
 888 Quae postquam Anchises natum per singula duxit
 889 incenditque animum famae venientis amore,
 890 exim bella viro memorat quae deinde gerenda,
 891 Laurentisque docet populos urbemque Latini,
 892 et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
 893 Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
 894 cornea, qua veris facilis datur exitus umbris,
 895 altera candenti perfecta nitens elephanto,
 896 sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes.
 897 His ibi tum natum Anchises unaque Sibyllam
 898 prosequitur dictis portaque emittit eburna.
 899 Ille viam secat ad navis sociosque revisit.
 900 Tum se ad Caietae recto fert litore portum.
 901 Ancora de prora jacitur ; stant litore puppes.

E_7

v.1 Tu quoque litoribus nostris, Aeneia nutrix,
 2 aeternam moriens famam, Caieta, dedisti ;
 3 et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
 4 Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signant.
 5 At pius exsequiis Aeneas rite solutis,
 6 aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
 7 aequora, tendit iter velis portumque relinquit.
 8 Aspirant aerae in noctem nec candida cursus
 9 luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
 10 Proxima Circaeae raduntur litora terrae,
 11 dives inaccessos ubi Solis filia lucos
 12 adsiduo resonat cantu, tectisque superbis
 13 urit odoratam nocturna in lumina cedrum
 14 arguto tenuis percurrens pectine telas.
 15 Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum
 16 vincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
 17 saetigerique sues atque in praesepebus ursi

18 saevire ac formae magnorum ululare luporum,
 19 quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
 20 induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
 21 Quae ne monstra pii paterentur talia Troes
 22 delati in portus neu litora dira subirent,
 23 Neptunus ventis implevit vela secundis,
 24 atque fugam dedit et praeter vada fervida vexit.
 25 Jamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto
 26 Aurora in roseis fulgebat lutea bigis,
 27 cum venti posuere omnisque repente resedit
 28 flatus, et in lento luctantur marmore tonsae.
 29 Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
 30 prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno
 31 verticibus rapidis et multa flavus harena
 32 in mare prorumpit. Varias circumque supraque
 33 adsuetae ripis volucres et fluminis alveo
 34 aethera mulcebant cantu lucoque volabant.
 35 Flectere iter sociis terraeque advertere proras
 36 imperat et laetus fluvio succedit opaco.
 37 Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora, rerum
 38 quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
 39 cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
 40 expediam, et primae revocabo exordia pugnae.
 41 Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella,
 42 dicam acies actosque animis in funera reges,
 43 Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam
 44 Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo,
 45 majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbis
 46 jam senior longa placidas in pace regebat.
 47 Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
 48 accipimus ; Fauno Picus pater, isque parentem
 49 te, Saturne, refert, tu sanguinis ultimus auctor.
 50 Filius huic fato divum prolesque virilis
 51 nulla fuit, primaque oriens erepta juventa est.
 52 Sola domum et tantas servabat filia sedes
 53 jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
 54 Multi illam magno e Latio totaque petebant
 55 Ausonia ; petit ante alios pulcherrimus omnis
 56 Turnus, avis atavisque potens, quem regia conjunx
 57 adjungi generum miro properabat amore ;
 58 sed variis portenta deum terroribus obstant.
 59 Laurus erat tecti medio in penetralibus altis
 60 sacra comam multosque metu servata per annos,
 61 quam pater inventam, primas cum conderet arces,
 62 ipse ferebatur Phoebos sacrasse Latinus,
 63 Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
 64 Hujus apes summum densae (mirabile dictu)
 65 stridore ingenti liquidum trans aethera vectae
 66 obsedere apicem, et pedibus per mutua nexis
 67 examen subitum ramo frondente pependit.
 68 Continuo vates : "Externum cernimus" inquit
 69 "adventare virum et partis petere agmen easdem
 70 partibus ex isdem et summa dominarier arce."
 71 Praeterea, castis adolet dum altaria taedis,
 72 et juxta genitorem astat Lavinia virgo,
 73 visa (nefas) longis comprehendere crinibus ignem
 74 atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
 75 regalisque accensa comas, accensa coronam

76 insignem gemmis ; tum fumida lumine fulvo
77 involvi ac totis Volcanum spargere tectis.
78 Id vero horrendum ac visu mirabile ferri :
79 namque fore inlustrem fama fatisque canebant
80 ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
81 At rex sollicitus monstris oracula Fauni,
82 fatidici genitoris, adit lucosque sub alta
83 consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
84 fonte sonat saevamque exhalat opaca mephitim.
85 Hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus
86 in dubiis responsa petunt ; huc dona sacerdos
87 cum tulit et caesarum ovium sub nocte silenti
88 pellibus incubuit stratis somnosque petivit,
89 multa modis simulacra videt volitantia miris
90 et varias audit voces fruiturque deorum
91 conloquio atque imis Acheronta adfatur Avernis.
92 Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
93 centum lanigeras mactabat rite bidentis,
94 atque harum effultus tergo stratisque jacebat
95 velleribus : subita ex alto vox reddita luco est :
96 "Ne pete conubiis natam sociare Latinis,
97 o mea progenies, thalamis neu crede paratis ;
98 externi venient generi, qui sanguine nostrum
99 nomen in astra ferant, quorumque a stirpe nepotes
100 omnia sub pedibus, qua sol utrumque recurrens
101 aspicit Oceanum, vertique regique videbunt."
102 Haec responsa patris Fauni monitusque silenti
103 nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
104 sed circum late volitans jam Fama per urbes
105 Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
106 gramineo ripae religavit ab aggere classem.
107 Aeneas primique duces et pulcher Iulus
108 corpora sub ramis deponunt arboris altae,
109 instituuntque dapes et adorea liba per herbam
110 subiciunt epulis (sic Juppiter ipse monebat)
111 et Cereale solum pomis agrestibus augent.
112 Consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
113 exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
114 et violare manu malisque audacibus orbem
115 fatalis crusti patulis nec parcere quadris :
116 "Heus, etiam mensas consumimus" inquit Iulus,
117 nec plura, adludens. Ea vox audita laborum
118 prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
119 eripuit pater ac stupefactus numine pressit.
120 Continuo : "Salve fatis mihi debita tellus
121 vosque" ait "o fidi Trojae salvete penates :
122 hic domus, haec patria est. Genitor mihi talia namque
123 (nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit :
124 "cum te, nate, fames ignota ad litora vectum
125 accisis coget dapibus consumere mensas,
126 tum sperare domos defessus, ibique memento
127 prima locare manu molirique aggere tecta."
128 Haec erat illa fames, haec nos suprema manebat
129 exitiis positura modum.
130 Quare agite et primo laeti cum lumine solis
131 quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
132 vestigemus et a portu diversa petamus.
133 Nunc pateras libate Jovi precibusque vocate

134 Anchisen genitorem, et vina reponite mensis."
 135 Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
 136 implicat et geniumque loci primamque deorum
 137 Tellurem Nymphasque et adhuc ignota precatur
 138 flumina, tum Noctem Noctisque orientia signa
 139 Idaeumque Jovem Phrygiamque ex ordine matrem
 140 invocat, et duplicis caeloque Ereboque parentis.
 141 Hic pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
 142 intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
 143 ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
 144 Diditur hic subito Trojana per agmina rumor
 145 advenisse diem quo debita moenia condant.
 146 Certatim instaurant epulas atque omine magno
 147 crateras laeti statuunt et vina coronant.
 148 Postera cum prima lustrabat lampade terras
 149 orta dies, urbem et finis et litora gentis
 150 diversi explorant : haec fontis stagna Numici,
 151 hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
 152 Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
 153 centum oratores augusta ad moenia regis
 154 ire jubet, ramis velatos Palladis omnis,
 155 donaque ferre viro pacemque exposcere Teucris.
 156 Haud mora, festinant jussi rapidisque feruntur
 157 passibus. Ipse humili designat moenia fossa
 158 moliturque locum, primasque in litore sedes
 159 castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
 160 Jamque iter emensi turris ac tecta Latinorum
 161 ardua cernebant juvenes muroque subibant.
 162 Ante urbem pueri et primaevo flore juvenus
 163 exercentur equis domitantque in pulvere currus,
 164 aut acris tendunt arcus aut lenta lacertis
 165 spicula contorquent, cursuque ictuque lacesunt :
 166 cum praevectus equo longaevi regis ad auris
 167 nuntius ingentis ignota in veste reportat
 168 advenisse viros. Ille intra tecta vocari
 169 imperat et solio medius consedit avito.
 170 Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis
 171 urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
 172 horrendum silvis et religione parentum.
 173 Hic sceptrum accipere et primos attollere fascis
 174 regibus omen erat ; hoc illis curia templum,
 175 hae sacris sedes epulis ; hic ariete caeso
 176 perpetuis soliti patres considerare mensis.
 177 Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
 178 antiqua e cedro, Italusque paterque Sabinus
 179 vitisator curvam servans sub imagine falcem,
 180 Saturnusque senex Janique bifrontis imago
 181 vestibulo astabant, aliique ab origine reges,
 182 Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi.
 183 Multaque praeterea sacris in postibus arma,
 184 captivi pendent currus curvaeque secures
 185 et cristae capitum et portarum ingentia claustra
 186 spiculaque clipeique ereptaque rostra carinis.
 187 Ipse Quirinali lituo parvaque sedebat
 188 succinctus trabea laevaue ancile gerebat
 189 Picus, equum domitor, quem capta cupidine conjunx
 190 aurea percussus virga versumque venenis
 191 fecit avem Circe sparsitque coloribus alas.

192 Tali intus templo divum patriaque Latinus
 193 sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit,
 194 atque haec ingressis placido prior edidit ore :
 195 "Dicite, Dardanidae (neque enim nescimus et urbem
 196 et genus, auditique advertitis aequore cursum),
 197 quid petitis ? Quae causa rates aut cujus egentis
 198 litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit ?
 199 Sive errore viae seu tempestatibus acti,
 200 qualia multa mari nautae patiuntur in alto,
 201 fluminis intrastis ripas portuque sedetis,
 202 ne fugite hospitium, neve ignorete Latinos
 203 Saturni gentem haud vinclo nec legibus aequam,
 204 sponte sua veterisque dei se more tenentem.
 205 Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
 206 Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
 207 Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbes
 208 Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
 209 Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
 210 aurea nunc solio stellantis regia caeli
 211 accipit et numerum divorum altaribus auget."
 212 Dixerat, et dicta Ilioneus sic voce secutus :
 213 "Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
 214 atra subegit hiems vestris succedere terris,
 215 nec sidus regione viae litusve fefellit :
 216 consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
 217 adferimur pulsus regnis, quae maxima quondam
 218 extremo veniens sol aspiciebat Olympo.
 219 Ab Jove principium generis, Jove Dardana pubes
 220 gaudet avo, rex ipse Jovis de gente suprema :
 221 Troius Aeneas tua nos ad limina misit.
 222 Quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
 223 tempestas ierit campos, quibus actus uterque
 224 Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
 225 audiit et si quem tellus extrema refuso
 226 summovet Oceano et si quem extenta plagarum
 227 quattuor in medio dirimit plaga solis iniqui.
 228 Diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
 229 dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
 230 innocuum et cunctis undamque auramque patentem.
 231 Non erimus regno indecores, nec vestra feretur
 232 fama levis tantique abolescet gratia facti,
 233 nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
 234 Fata per Aeneae juro dextramque potentem,
 235 sive fide seu quis bello est expertus et armis :
 236 multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
 237 praeferimus manibus vittas ac verba precantia)
 238 et petiere sibi et voluere adjungere gentes ;
 239 sed nos fata deum vestras exquirere terras
 240 imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus,
 241 huc repetit jussisque ingentibus urget Apollo
 242 Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.
 243 Dat tibi praeterea fortunae parva prioris
 244 munera, reliquias Troja ex ardente receptas.
 245 Hoc pater Anchises auro libabat ad aras,
 246 hoc Priami gestamen erat cum jura vocatis
 247 more daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
 248 Iliadumque labor vestes."
 249 Talibus Ilionei dictis defixa Latinus

250 obtutu tenet ora soloque immobilis haeret,
 251 intentos volvens oculos. Nec purpura regem
 252 picta movet nec sceptrata movent Priameia tantum
 253 quantum in conubio natae thalamoque moratur,
 254 et veteris Fauni voluit sub pectore sortem :
 255 hunc illum fati externa ab sede profectum
 256 portendi generum paribusque in regna vocari
 257 auspiciis, huic progeniem virtute futuram
 258 egregiam et totum quae viribus occupet orbem.
 259 Tandem laetus ait : "Di nostra incepta secudent
 260 auguriumque suum ! Dabitur, Trojane, quod optas.
 261 Munera nec sperno : non vobis rege Latino
 262 divitis uber agri Trojaeve opulentia deerit.
 263 Ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
 264 si jungi hospitio properat sociusque vocari,
 265 adveniat, vultus neve exhorrescat amicos :
 266 pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
 267 Vos contra regi mea nunc mandata referte :
 268 est mihi nata, viro gentis quam jungere nostrae
 269 non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
 270 monstra sinunt ; generos externis adfore ab oris,
 271 hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
 272 nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
 273 et reor et, si quid veri mens augurat, opto."
 274 Haec effatus equos numero pater eligit omni
 275 (stabant ter centum nitidi in praesepebus altis) ;
 276 omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
 277 instratos ostro alipedes pictisque tapetis
 278 (aurea pectoribus demissa monilia pendent,
 279 tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum),
 280 absentem Aeneae currum geminosque jugalis
 281 semine ab aethereo spirantis naribus ignem,
 282 illorum de gente patri quos daedala Circe
 283 supposita de matre nothos furata creavit.
 284 Talibus Aeneadae donis dictisque Latini
 285 sublimes in equis redeunt pacemque reportant.
 286 Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
 287 saeva Jovis conjunx aurasque invecta tenebat,
 288 et laetum Aenean classemque ex aethere longe
 289 Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
 290 Moliri jam tecta videt, jam fidere terrae,
 291 deseruisse rates : stetit acri fixa dolore.
 292 Tum quassans caput haec effundit pectore dicta :
 293 "Heu stirpem invisam et fati contraria nostris
 294 fata Phrygum ! Num Sigeis occumbere campis,
 295 num capti potuere capi ? Num incensa cremavit
 296 Troja viros ? Medias acies mediosque per ignis
 297 invenero viam. At, credo, mea numina tandem
 298 fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi.
 299 Quin etiam patria excussos infesta per undas
 300 ausa sequi et profugis toto me opponere ponto.
 301 Absumptae in Teucros vires caelique marisque.
 302 Quid Syrtes aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
 303 profuit ? Optato conduntur Thybridis alveo
 304 securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
 305 immanem Lapithum valuit, concessit in iras
 306 ipse deum antiquam genitor Calydonia Dianae,
 307 quod scelus aut Lapithas tantum aut Calydonia merentem ?

308 Ast ego, magna Jovis conjunx, nil linquere inausum
 309 quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
 310 vincor ab Aenea. Quod si mea numina non sunt
 311 magna satis, dubitem haud equidem implorare quod usquam est :
 312 flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
 313 Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
 314 atque immota manet fati Lavinia conjunx :
 315 at trahere atque moras tantis licet addere rebus,
 316 at licet amborum populos excindere regum.
 317 Hac gener atque socer coeant mercede suorum :
 318 sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo,
 319 et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
 320 Cisseis praegnas ignis enixa jugalis ;
 321 quin idem Veneri partus suus et Paris alter,
 322 funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae."
 323 Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit ;
 324 luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
 325 infernisque ciet tenebris, cui tristia bella
 326 iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
 327 Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
 328 Tartareae monstrum : tot sese vertit in ora,
 329 tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.
 330 Quam Juno his acuit verbis ac talia fatur :
 331 "Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
 332 hanc operam, ne noster honos infractave cedat
 333 fama loco, neu conubiis ambire Latinum
 334 Aeneadae possint Italosve obsidere finis.
 335 Tu potes unanimos armare in proelia fratres
 336 atque odiis versare domos, tu verbera tectis
 337 funereasque inferre faces, tibi nomina mille,
 338 mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
 339 disice compositam pacem, sere crimina belli ;
 340 arma velit poscatque simul rapiatque juvenus."
 341 Exim Gorgoneis Allecto infecta venenis
 342 principio Latium et Laurentis tecta tyranni
 343 celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae,
 344 quam super adventu Teucrum Turnique hymenaeis
 345 femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
 346 Huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
 347 conicit, inque sinum praecordia ad intima subdit,
 348 quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
 349 Ille inter vestis et leviae pectora lapsus
 350 volvitur attactu nullo, fallitque furentem
 351 vipeream inspirans animam ; fit tortile collo
 352 aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae
 353 innectitque comas et membris lubricus errat.
 354 Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
 355 pertemptat sensus atque ossibus implicat ignem
 356 necdum animus toto percepit pectore flammam,
 357 mollius et solito matrum de more locuta est,
 358 multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis :
 359 "Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
 360 o genitor, nec te miseret nataeque tuique ?
 361 Nec matris miseret, quam primo Aquilone relinquet
 362 perfidus alta petens abducta virgine praedo ?
 363 At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor,
 364 Ledaemque Helenam Trojanas vexit ad urbes ?
 365 Quid tua sancta fides ? Quid cura antiqua tuorum

366 et consanguineo totiens data dextera Turno ?
 367 Si gener externa petitur de gente Latinis,
 368 idque sedet, Faunisque premunt te jussa parentis,
 369 omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
 370 dissidet externam reor et sic dicere divos.
 371 Et Turno, si prima domus repetatur origo,
 372 Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae."
 373 His ubi nequiquam dictis experta Latinum
 374 contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
 375 serpentis furiale malum totamque pererrat,
 376 tum vero infelix ingentibus excita monstris
 377 immensam sine more furit lymphata per urbem.
 378 Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
 379 quem pueri magno in gyro vacua atria circum
 380 intenti ludo exercent ? Ille actus habena
 381 curvatis fertur spatiis ; stupet inscia supra
 382 impubesque manus mirata volubile buxum ;
 383 dant animos plagae : non cursu segnior illo
 384 per medias urbes agitur populosque ferocis.
 385 Quin etiam in silvas simulato numine Bacchi
 386 majus adorta nefas majoremque orsa furorem
 387 evolat et natam frondosis montibus abdit,
 388 quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
 389 "euhoe Bacche" fremens, "solum te virgine dignum"
 390 vociferans : "etenim mollis tibi sumere thyrsos,
 391 te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem."
 392 Fama volat, furiisque accensas pectore matres
 393 idem omnis simul ardor agit nova quaerere tecta.
 394 Deseruere domos, ventis dant colla comasque ;
 395 ast aliae tremulis ululatibus aethera complent
 396 pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
 397 Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
 398 sustinet ac natae Turnique canit hymenaeos
 399 sanguineam torquens aciem, torvumque repente
 400 clamat : "Io matres, audite, ubi quaeque, Latinae :
 401 si qua piis animis manet infelicis Amatae
 402 gratia, si juris materni cura remordet,
 403 solvite crinalis vittas, capite orgia mecum."
 404 Talem inter silvas, inter deserta ferarum
 405 reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
 406 Postquam visa satis primos acuisse furores
 407 consiliumque omnemque domum vertisse Latini,
 408 protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
 409 audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
 410 Acrisioneis Danae fundasse colonis
 411 praecipiti delata Noto. Locus Ardea quondam
 412 dictus avis, et nunc magnum manet Ardea nomen,
 413 sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
 414 jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
 415 Allecto torvam faciem et furialia membra
 416 exuit, in vultus sese transformat anilis
 417 et frontem obscenam rugis arat, induit albos
 418 cum vitta crinis, tum ramum innectit olivae ;
 419 fit Calybe Junonis anus templique sacerdos,
 420 et juveni ante oculos his se cum vocibus offert :
 421 "Turne, tot incassum fusos patiére labores,
 422 et tua Dardaniis transcribi sceptrá colonis ?
 423 Rex tibi conjugium et quaesitas sanguine dotes

424 abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
 425 I nunc, ingratis offer te, inrise, periclis ;
 426 Tyrrhenas, i, sterne acies, tege pace Latinos.
 427 Haec adeo tibi me, placida cum nocte jaceres,
 428 ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
 429 Quare age et armari pubem portisque moveri
 430 laetus in arma jube, et Phrygios qui flumine pulchro
 431 consedere duces pictasque exure carinas.
 432 Caelestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
 433 ni dare conjugium et dicto parere fatetur,
 434 sentiat et tandem Turnum experiatur in armis."
 435 Hic juvenis vatem inridens sic orsa vicissim
 436 ore refert : "Classis invectas Thybridis undam
 437 non, ut rere, meas effugit nuntius auris ;
 438 ne tantos mihi finge metus. Nec regia Juno
 439 immemor est nostri.
 440 Sed te victa situ verique effeta senectus,
 441 o mater, curis nequiquam exercet, et arma
 442 regum inter falsa vatem formidine ludit.
 443 Cura tibi divum effigies et templa tueri ;
 444 bella viri pacemque gerent quis bella gerenda."
 445 Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
 446 At juveni oranti subitus tremor occupat artus,
 447 deriguere oculi : tot Erinys sibilat hydris
 448 tantaque se facies aperit ; tum flammea torquens
 449 lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
 450 reppulit, et geminos erexit crinibus anguis,
 451 verberaque insonuit rabidoque haec addidit ore :
 452 "En ego victa situ, quam veri effeta senectus
 453 arma inter regum falsa formidine ludit.
 454 Respice ad haec : adsum dirarum ab sede sororum,
 455 bella manu letumque gero."
 456 Sic effata facem juveni conjecit et atro
 457 lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
 458 Olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
 459 perfundit toto proruptus corpore sudor.
 460 Arma amens fremit, arma toro tectisque requirit ;
 461 saevit amor ferri et scelerata insania belli,
 462 ira super : magno veluti cum flamma sonore
 463 virgea suggeritur costis undantis aeni
 464 exsultantque aestu latices, furit intus aquai
 465 fumidus atque alte spumis exuberat amnis,
 466 nec jam se capit unda, volat vapor ater ad auras.
 467 Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
 468 indicit primis juvenum et jubet arma parari,
 469 tutari Italiam, detrudere finibus hostem ;
 470 se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
 471 Haec ubi dicta dedit divosque in vota vocavit,
 472 certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
 473 Hunc decus egregium formae movet atque juventae,
 474 hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
 475 Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
 476 Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis,
 477 arte nova, speculata locum, quo litore pulcher
 478 insidiis cursuque feras agitabat Iulus.
 479 Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
 480 obicit et noto naris contingit odore,
 481 ut cervum ardentem agerent ; quae prima laborum

482 causa fuit belloque animos accendit agrestis.
 483 Cervus erat forma praestanti et cornibus ingens,
 484 Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
 485 nutribant Tyrrhusque pater, cui regia parent
 486 armenta et late custodia credita campi.
 487 Adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
 488 mollibus intexens ornabat cornua sertis,
 489 pectebatque ferum puroque in fonte lavabat.
 490 Ille manum patiens mensaeque adsuetus erili
 491 errabat silvis rursusque ad limina nota
 492 ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
 493 Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
 494 commovere canes, fluvio cum forte secundo
 495 deflueret ripaque aestus viridante levaret.
 496 Ipse etiam eximiae laudis succensus amore
 497 Ascanius curvo derexit spicula cornu ;
 498 nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo
 499 perque uterum sonitu perque ilia venit harundo.
 500 Saucius at quadripes nota intra tecta refugit
 501 successitque gemens stabulis, questuque cruentus
 502 atque imploranti similis tectum omne replebat.
 503 Silvia prima soror palmis percussa lacertos
 504 auxilium vocat et duros conclamat agrestis.
 505 Olli (pestis enim tacitis latet aspera silvis)
 506 improvisi adsunt, hic torre armatus obusto,
 507 stipitis hic gravidi nodis ; quod cuique repertum
 508 rimanti telum ira facit. Vocat agmina Tyrrhus,
 509 quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
 510 scindebat rapta spirans immane securi.
 511 At saeva e speculis tempus dea nacta nocendi
 512 ardua tecta petit stabuli et de culmine summo
 513 pastorale canit signum cornuque recurvo
 514 Tartaream intendit vocem, qua protinus omne
 515 contremuit nemus et silvae insonuere profundae ;
 516 audiit et Triviae longe lacus, audiit amnis
 517 sulphurea Nar albus aqua fontesque Velini,
 518 et trepidae matres pressere ad pectora natos.
 519 Tum vero ad vocem celeres, qua bucina signum
 520 dira dedit, raptis concurrunt undique telis
 521 indomiti agricolae, nec non et Troia pubes
 522 Ascanio auxilium castris effundit apertis.
 523 Derexere acies. Non jam certamine agresti
 524 stipitibus duris agitur sudibusve praeustis,
 525 sed ferro ancipiti decernunt atraque late
 526 horrescit strictis seges ensibus, aeraque fulgent
 527 sole lacessita et lucem sub nubila jactant :
 528 fluctus uti primo coepit cum albescere vento,
 529 paulatim sese tollit mare et altius undas
 530 erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
 531 Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
 532 natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo,
 533 sternitur ; haesit enim sub gutture vulnus et udae
 534 vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
 535 Corpora multa virum circa seniorque Galaesus,
 536 dum paci medium se offert, justissimus unus
 537 qui fuit Ausoniisque olim ditissimus arvis :
 538 quinque greges illi balantum, quina redibant
 539 armenta, et terram centum vertebat aratris.

540 Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,
 541 promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
 542 imbuit et primae commisit funera pugnae,
 543 deserit Hesperiam et caeli conversa per auras
 544 Junonem victrix adfatur voce superba :
 545 "En, perfecta tibi bello discordia tristi ;
 546 dic in amicitiam coeant et foedera jungant.
 547 Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
 548 hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas :
 549 finitimas in bella feram rumoribus urbes,
 550 accendamque animos insani Martis amore
 551 undique ut auxilio veniant ; spargam arma per agros."
 552 Tum contra Juno : "Terrorum et fraudis abunde est :
 553 stant belli causae, pugnatur cominus armis,
 554 quae fors prima dedit sanguis novus imbuit arma.
 555 Talia conjugia et talis celebrent hymenaeos
 556 egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
 557 Te super aetherias errare licentius auras
 558 haud pater ille velit, summi regnator Olympi.
 559 Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
 560 ipsa regam." Talis dederat Saturnia voces ;
 561 illa autem attollit stridentis anguibus alas
 562 Cocytique petit sedem supera ardua linquens.
 563 Est locus Italiae medio sub montibus altis,
 564 nobilis et fama multis memoratus in oris,
 565 Ampsancti valles ; densis hunc frondibus atrum
 566 urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus
 567 dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
 568 Hic specus horrendum et saevi spiracula Ditis
 569 monstrantur, ruptoque ingens Acheronte vorago
 570 pestiferas aperit fauces, quis condita Erinys,
 571 invisum numen, terras caelumque levabat.
 572 Nec minus interea extremam Saturnia bello
 573 imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
 574 pastorum ex acie numerus, caesosque reportant
 575 Almonem puerum foedatique ora Galaesi,
 576 implorantque deos obtestanturque Latinum.
 577 Turnus adest medioque in crimine caedis et igni
 578 terrorem ingeminat : Teucros in regna vocari,
 579 stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
 580 Tum quorum attonitae Baccho nemora avia matres
 581 insultant thiasis (neque enim leve nomen Amatae)
 582 undique collecti coeunt Martemque fatigant.
 583 Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
 584 contra fata deum perverso numine poscunt.
 585 Certatim regis circumstant tecta Latini ;
 586 ille velut pelago rupes immota resistit,
 587 ut pelagi rupes magno veniente fragore,
 588 quae sese multis circum latrantibus undis
 589 mole tenet ; scopuli nequiquam et spumea circum
 590 saxa fremunt laterique inlisa refunditur alga.
 591 Verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
 592 consilium, et saevae nutu Junonis eunt res,
 593 multa deos aurasque pater testatus inanis
 594 "Frangimur heu fatis" inquit "ferimurque procella !
 595 Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
 596 o miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
 597 supplicium, votisque deos venerabere seris.

598 Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus
 599 funere felici spoliior." Nec plura locutus
 600 saepsit se tectis rerumque reliquit habenas.
 601 Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
 602 Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
 603 Roma colit, cum prima movent in proelia Martem,
 604 sive Getis inferre manu lacrimabile bellum
 605 Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos
 606 Auroramque sequi Parthosque reposita signa :
 607 sunt geminae Belli portae (sic nomine dicunt)
 608 religione sacrae et saevi formidine Martis ;
 609 centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri
 610 robora, nec custos absistit limine Janus.
 611 Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
 612 ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
 613 insignis reserat stridentia limina consul,
 614 ipse vocat pugnas ; sequitur tum cetera pubes,
 615 aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
 616 Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
 617 more jubebatur tristisque recludere portas.
 618 Abstinuit tactu pater aversusque refugit
 619 foeda ministeria, et caecis se condidit umbris.
 620 Tum regina deum caelo delapsa morantis
 621 impulit ipsa manu portas, et cardine verso
 622 Belli ferratos rumpit Saturnia postis.
 623 Ardet inexcitata Ausonia atque immobilis ante ;
 624 pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
 625 pulverulentus equis furit ; omnes arma requirunt.
 626 Pars levis clipeos et spicula lucida tergent
 627 arvina pingui subiguntque in cote securis ;
 628 signaque ferre juvat sonitusque audire tubarum.
 629 Quinque adeo magnae positae incudibus urbes
 630 tela novant, Atina potens Tiburque superbum,
 631 Ardea Crustumisque et turrigeræ Antemnae.
 632 Tegmina tuta cavant capitum flectuntque salignas
 633 umbonum cratis ; alii thoracas aenos
 634 aut levis ocreas lento ducunt argento ;
 635 vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
 636 cessit amor ; recoquunt patrios fornacibus ensis.
 637 Classica jamque sonant, it bello tessera signum ;
 638 hic galeam tectis trepidus rapit, ille tremantis
 639 ad juga cogit equos, clipeumque auroque trilicem
 640 loricam induitur fidoque accingitur ense.
 641 Pandite nunc Heliconæ, deae, cantusque movete,
 642 qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
 643 complerint campos acies, quibus Itala jam tum
 644 floruerit terra alma viris, quibus arserit armis ;
 645 et meministis enim, divæ, et memorare potestis ;
 646 ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
 647 Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
 648 contemptor divum Mezentius agmina armat.
 649 Filius huic juxta Lausus, quo pulchrior alter
 650 non fuit excepto Laurentis corpore Turni ;
 651 Lausus, equum domitor debellatorque ferarum,
 652 ducit Agyllina nequiquam ex urbe secutos
 653 mille viros, dignus patriis qui laetior esset
 654 imperiis et cui pater haud Mezentius esset.
 655 Post hos insignem palma per gramina currum

656 victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
 657 pulcher Aventinus, clipeoque insigne paternum
 658 centum anguis cinctamque gerit serpentibus Hydram ;
 659 collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
 660 furtivum partu sub luminis edidit oras,
 661 mixta deo mulier, postquam Laurentia victor
 662 Geryone exstincto Tirynthius attigit arva,
 663 Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas.
 664 Pila manu saevosque gerunt in bella dolones,
 665 et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
 666 Ipse pedes, tegimen torquens immane leonis,
 667 terribili impexum saeta cum dentibus albis
 668 indutus capiti, sic regia tecta subibat,
 669 horridus Herculeoque umeros innexus amictu.
 670 Tum gemini fratres Tiburtia moenia linqunt,
 671 fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
 672 Catillusque acerque Coras, Argiva juvenus,
 673 et primam ante aciem densa inter tela feruntur :
 674 ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
 675 descendunt Centauri Homolen Othrymque nivalem
 676 linqentes cursu rapido ; dat euntibus ingens
 677 silva locum et magno cedunt virgulta fragore.
 678 Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
 679 Volcano genitum pecora inter agrestia regem
 680 inventumque focis omnis quem credidit aetas,
 681 Caeculus. Hunc legio late comitatur agrestis :
 682 quique altum Praeneste viri quique arva Gabinae
 683 Junonis gelidumque Anienem et roscida rivis
 684 Hernica saxa colunt, quos dives Anagnia pascis,
 685 quos Amasene pater. Non illis omnibus arma
 686 nec clipei currusve sonant ; pars maxima glandes
 687 liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
 688 bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
 689 tegmen habent capiti ; vestigia nuda sinistri
 690 instituere pedis, crudus tegit altera pero.
 691 At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
 692 quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
 693 jam pridem resides populos desuetaque bello
 694 agmina in arma vocat subito ferrumque retractat.
 695 Hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,
 696 hi Soractis habent arces Flaviniacque arva
 697 et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
 698 Ibant aequati numero regemque canebant :
 699 ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni
 700 cum sese e pastu referunt et longa canoros
 701 dant per colla modos, sonat amnis et Asia longe
 702 pulsa palus.
 703 Nec quisquam aeratas acies examine tanto
 704 misceri putet, aeriam sed gurgite ab alto
 705 urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
 706 Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
 707 agmen agens Clausus magnique ipse agminis instar,
 708 Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
 709 per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
 710 Una ingens Amiterna cohors priscique Quirites,
 711 Ereti manus omnis oliviferaeque Mutuscae ;
 712 qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
 713 qui Tetricae horrentis rupes montemque Severum

714 Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae,
 715 qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
 716 Nursia, et Hortinae classes populique Latini,
 717 quosque secans infaustum interluit Allia nomen :
 718 quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus
 719 saevus ubi Orion hibernis conditur undis,
 720 vel cum sole novo densae torrentur aristae
 721 aut Hermi campo aut Lyciae flaventibus arvis.
 722 Scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.
 723 Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,
 724 curru jungit Halaesus equos Turnoque ferocis
 725 mille rapit populos, vertunt felicia Baccho
 726 Massica qui rastris, et quos de collibus altis
 727 Aurunci misere patres Sidicinaque juxta
 728 aequora, quique Cales linqunt amnisque vadosi
 729 accola Voltorni, pariterque Saticulus asper
 730 Oscorumque manus. Teretes sunt aclydes illis
 731 tela, sed haec lento mos est aptare flagello.
 732 Laevas caetra tegit, falcati comminus enses.
 733 Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
 734 Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympa
 735 fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret,
 736 jam senior ; patriis sed non et filius arvis
 737 contentus late jam tum dicione premebat
 738 Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus,
 739 quique Ruffras Batulumque tenent atque arva Celemnae,
 740 et quos maliferae despectant moenia Abellae,
 741 Teutonico ritu soliti torquere cateias ;
 742 tegmina quis capitum raptus de subere cortex
 743 aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
 744 Et te montosae misere in proelia Nersae,
 745 Ufens, insignem fama et felicibus armis,
 746 horrida praecipue cui gens adsuetaque multo
 747 venatu nemorum, duris Aequicula glaebis.
 748 Armati terram exercent semperque recentis
 749 convectare juvat praedas et vivere rapto.
 750 Quin et Marruvia venit de gente sacerdos
 751 fronde super galeam et felici comptus oliva
 752 Archippi regis missu, fortissimus Umbro,
 753 vipereo generi et graviter spirantibus hydris
 754 spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
 755 mulcebatque iras et morsus arte levabat.
 756 Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
 757 evaluit neque eum juvere in vulnera cantus
 758 somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
 759 Te nemus Angitia, vitrea te Fucinus unda,
 760 te liquidi flevire lacus.
 761 Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
 762 Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
 763 eductum Egeriae lucis umentia circum
 764 litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
 765 Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae
 766 occiderit patriasque explerit sanguine poenas
 767 turbatis distractus equis, ad sidera rursus
 768 aetheria et superas caeli venisse sub auras,
 769 Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
 770 Tum pater omnipotens aliquem indignatus ab umbris
 771 mortalem infernis ad lumina surgere vitae,

772 ipse repertorem medicinae talis et artis
 773 fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
 774 At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
 775 sedibus et nymphae Egeriae nemorique relegat,
 776 solus ubi in silvis Italis ignobilis aevum
 777 exigeret versoque ubi nomine Virbius esset.
 778 Unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
 779 cornipedes arcentur equi, quod litore currum
 780 et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
 781 Filius ardentis haud setius aequore campi
 782 exercebat equos curruque in bella ruebat.
 783 Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
 784 vertitur arma tenens et toto vertice supra est.
 785 Cui triplici crinita juba galea alta Chimaeram
 786 sustinet Aetnaeos efflantem faucibus ignis ;
 787 tam magis illa fremens et tristibus effera flammis
 788 quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
 789 At levem clipeum sublatis cornibus Io
 790 auro insignibat, jam saetis obsita, jam bos,
 791 argumentum ingens, et custos virginis Argus,
 792 caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
 793 Insequitur nimbus peditum clipeataque totis
 794 agmina densentur campis, Argivaque pubes
 795 Auruncaequae manus, Rutuli veteresque Sicani,
 796 et Sacrae acies et picti scuta Labici ;
 797 qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici
 798 litus arant Rutulosque exercent vomere collis
 799 Circaeumque jugum, quis Juppiter Anxurus arvis
 800 praesidet et viridi gaudens Feronia luco ;
 801 qua Saturae jacet atra palus gelidusque per imas
 802 quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.
 803 Hos super advenit Volsca de gente Camilla
 804 agmen agens equitum et florentis aere catervas,
 805 bellatrix, non illa colo calathisque Minervae
 806 femineas adsueta manus, sed proelia virgo
 807 dura pati cursuque pedum praevertere ventos.
 808 Illa vel intactae segetis per summa volaret
 809 gramina nec teneras cursu laesisset aristas,
 810 vel mare per medium fluctu suspensa tumentis
 811 ferret iter celeris nec tingeret aequore plantas.
 812 Illam omnis tectis agrisque effusa juvenus
 813 turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
 814 attonitis inhians animis ut regius ostro
 815 velet honos levis umeros, ut fibula crinem
 816 auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
 817 et pastorem praefixa cuspidem myrtum.

E_8

v.1 Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
 2 extulit et rauco strepuerunt cornua cantu,
 3 utque acris concussit equos utque impulit arma,
 4 extemplo turbati animi, simul omne tumultu
 5 conjurat trepido Latium saevitque juvenus
 6 effera. Ductores primi Messapus et Ufens
 7 contemptorque deum Mezentius undique cogunt

8 auxilia et latos vastant cultoribus agros.
 9 Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
 10 qui petat auxilium et Latio consistere Teucros,
 11 advectum Aenean classi victosque penatis
 12 inferre et fatis regem se dicere posci
 13 edoceat multasque viro se adjungere gentis
 14 Dardanio et late Latio increbrescere nomen.
 15 Quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
 16 eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi
 17 quam Turno regi aut regi apparere Latino.
 18 Talia per Latium. Quae Laomedontius heros
 19 cuncta videns magno curarum fluctuat aestu,
 20 atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc.
 21 In partisque rapit varias perque omnia versat :
 22 sicut aquae tremulum labris ubi lumen aenis
 23 sole repercussum aut radiantis imagine lunae
 24 omnia pervolitat late loca jamque sub auras
 25 erigitur summique ferit laquearia tecti.
 26 Nox erat, et terras animalia fessa per omnis
 27 alituum pecudumque genus sopor altus habebat :
 28 cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
 29 Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
 30 procubuit seramque dedit per membra quietem.
 31 Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
 32 populeas inter senior se attollere frondes
 33 visus ; eum tenuis glauco velabat amictu
 34 carbasus, et crinis umbrosa tegebat harundo,
 35 tum sic adfari et curas his demere dictis :
 36 "O sate gente deum, Trojanam ex hostibus urbem
 37 qui revehis nobis aeternaque Pergama servas,
 38 expectate solo Laurenti arvisque Latinis,
 39 hic tibi certa domus, certi, ne absiste, penates ;
 40 neu belli terrere minis : tumor omnis et irae
 41 concessere deum.
 42 Jamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
 43 litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
 44 triginta capitum fetus enixa, jacebit,
 45 alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
 46 Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum
 47 ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
 48 Ascanius clari condet cognominis Albam.
 49 Haud incerta cano. Nunc qua ratione quod instat
 50 expedias victor, paucis (adverte) docebo.
 51 Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
 52 qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
 53 delegere locum et posuere in montibus urbem
 54 Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
 55 Hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina ;
 56 hos castris adhibe socios et foedera junge.
 57 Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
 58 adversum remis superes subvectus ut amnem.
 59 Surge age, nate dea, primisque cadentibus astris
 60 Junoni fer rite preces iramque minasque
 61 supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
 62 persolves. Ego sum pleno quem flumine cernis
 63 stringentem ripas et pingua culta secantem,
 64 caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis.
 65 Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit."

66 Dixit, deinde lacu fluuius se condidit alto,
 67 ima petens ; nox Aenean somnusque reliquit.
 68 Surgit et aetherii spectans orientia solis
 69 lumina rite cavis undam de flumine palmis
 70 sustinet ac talis effundit ad aethera voces :
 71 "Nymphae, Laurentes nymphae, genus omnibus unde est,
 72 tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
 73 accipite Aenean et tandem arcete periculis.
 74 Quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra
 75 fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
 76 semper honore meo, semper celebrabere donis
 77 corniger hesperidum fluuius regnator aquarum.
 78 Adsis o tantum et propius tua numina firmes."
 79 Sic memorat geminasque legit de classe biremis
 80 remigioque aptat, socios simul instruit armis.
 81 Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
 82 candida per silvam cum fetu concolor albo
 83 procubuit viridique in litore conspicitur sus.
 84 Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Juno,
 85 mactat sacra ferens et cum grege sistit ad aram.
 86 Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
 87 leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
 88 mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
 89 sterneret aequor aquis, remo ut fluctamen abesset.
 90 Ergo iter inceptum celerant rumore secundo ;
 91 labitur uncta vadis abies ; mirantur et undae,
 92 miratur nemus insuetum fulgentia longe
 93 scuta virum fluvio pictasque innare carinas.
 94 Olli remigio noctemque diemque fatigant
 95 et longos superant flexus variisque teguntur
 96 arboribus viridisque secant placido aequore silvas.
 97 Sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
 98 cum muros arcemque procul ac rara domorum
 99 tecta vident, quae nunc Romana potentia caelo
 100 aequavit, tum res inopes Evandrus habebat.
 101 Ocius advertunt proras urbique propinquant.
 102 Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
 103 Amphitryoniadae magno divisque ferebat
 104 ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
 105 una omnes juvenum primi pauperque senatus
 106 tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
 107 Ut celsas videre rates atque inter opacum
 108 adlabi nemus et tacitis incumbere remis,
 109 terrentur visu subito cunctique relictis
 110 consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
 111 sacra vetat raptoque volat telo obuius ipse
 112 et procul e tumultu : "Juvenes, quae causa subegit
 113 ignotas temptare vias, quo tenditis ? " inquit.
 114 "Qui genus ? Unde domo ? Pacemne huc fertis an arma ? "
 115 Tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta
 116 paciferaeque manu ramum praetendit olivae :
 117 "Trojugenas ac tela vides inimica Latinis,
 118 quos illi bello profugos egere superbo.
 119 Euandrum petimus. Ferte haec et dicite lectos
 120 Dardaniae venisse duces socia arma rogantis."
 121 Obstipuit tanto percussus nomine Pallas :
 122 "Egredere o quicumque es", ait, "coramque parentem
 123 adloquere ac nostris succede penetibus hospes."

124 Excepitque manu dextramque amplexus inhaesit.
 125 Progressi subeunt luco fluviumque relinquunt.
 126 Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis :
 127 "Optume Graiugenum, cui me Fortuna precari
 128 et vitta comptos voluit praetendere ramos,
 129 non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas
 130 quodque a stirpe fores geminis conjunctus Atridis ;
 131 sed mea me virtus et sancta oracula divom
 132 cognatique patres, tua terris didita fama,
 133 conjunxere tibi et fatis egere volentem.
 134 Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
 135 Electra, ut Grai perhibent. Atlantide cretus,
 136 advehitur Teucros ; Electram maxumus Atlas
 137 edidit, aetherios umero qui sustinet orbis
 138 vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
 139 Cyllenae gelido conceptum vertice fudit ;
 140 at Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
 141 idem Atlas generat, caeli qui sidera tollit.
 142 Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
 143 His fretus non legatos neque prima per artem
 144 temptamenta tui pepigi : me, me ipse meumque
 145 objeci caput et supplex ad limina veni.
 146 Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
 147 insequitur ; nos si pellant, nihil afore credunt,
 148 quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant
 149 et mare quod supra teneant quodque adluit infra.
 150 Accipe daque fidem : sunt nobis fortia bello
 151 pectora, sunt animi et rebus spectata juvenus."
 152 Dixerat Aeneas. Ille os oculosque loquentis
 153 jamdudum et totum lustrabat lumine corpus.
 154 Tum sic pauca refert : "Ut te, fortissime Teucrum,
 155 accipio agnoscoque libens ! Ut verba parentis
 156 et vocem Anchisae magni voltumque recordor !
 157 Nam memini Hesionae visentem regna sororis
 158 Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
 159 protinus Arcadiae gelidos invisere finis.
 160 Tum mihi prima genas vestibat flore juvenas,
 161 mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
 162 Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat
 163 Anchises : mihi mens juvenali ardebat amore
 164 compellare virum et dextrae conjungere dextram.
 165 Accessi et cupidus Phenei sub moenia duxi.
 166 Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
 167 discedens chlamydemque auro dedit intertextam
 168 frenaque bina meus quae nunc habet aurea Pallas.
 169 Ergo et quam petitis juncta est mihi foedere dextra,
 170 et lux cum primum terris se crastina reddet,
 171 auxilio laetos dimittam opibusque juvabo.
 172 Interea sacra haec, quando huc venistis amici,
 173 annua, quae differre nefas, celebrate faventes
 174 nobiscum et jam nunc sociorum adsuescite mensis."
 175 Haec ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi
 176 pocula gramineoque viros locat ipse sedili
 177 praecipuumque toro et villosi pelle leonis
 178 accipit Aenean solioque invitat acerno.
 179 Tum lecti juvenes certatim araeque sacerdos
 180 viscera tosta ferunt taurorum onerantque canistris
 181 dona laboratae Cereris Bacchumque ministrant.

182 Vescitur Aeneas simul et Trojana juvenus
183 perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
184 Postquam exempta fames et amor compressus edendi,
185 rex Evandrus ait : "Non haec sollemnia nobis,
186 has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
187 vana superstitio veterumque ignara deorum
188 inposuit : saevis, hospes Trojane, periclis
189 servati facimus meritosque novamus honores.
190 Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem,
191 disjectae procul ut moles desertaque montis
192 stat domus et scopuli ingentem traxere ruinam.
193 Hic spelunca fuit, vasto summota recessu,
194 semihominis Caci facies quam dira tenebat
195 solis inaccessam radiis ; semperque recenti
196 caede tepebat humus, foribusque adfixa superbis
197 ora virum tristi pendebant pallida tabo.
198 Huic monstro Volcanus erat pater : illius atros
199 ore vomens ignis magna se mole ferebat.
200 Attulit et nobis aliquando optantibus aetas
201 auxilium adventumque dei. Nam maximus ultor,
202 tergemini nece Geryonae spoliisque superbus
203 Alcides aderat taurosque hac victor agebat
204 ingentis, vallemque boves amnemque tenebant.
205 At furiis Caci mens effera, nequid inausum
206 aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
207 quattuor a stabulis praestanti corpore tauros
208 avertit, totidem forma superante juvencas ;
209 atque hos, nequa forent pedibus vestigia rectis,
210 cauda in speluncam tractos versisque viarum
211 indiciis raptos saxo occultabat opaco :
212 quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
213 Interea, cum jam stabulis saturata moveret
214 Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
215 discessu mugire boves atque omne querelis
216 impleri nemus et colles clamore relinqui.
217 Reddidit una boum vocem vastoque sub antro
218 mugit et Caci spem custodita fefellit.
219 Hic vero Alcidae furiis exarserat atro
220 felle dolor : rapit arma manu nodisque gravatum
221 robur et aerii cursu petit ardua montis.
222 Tum primum nostri Cacum videre timentem
223 turbatumque oculis : fugit ilicet ocior Euro
224 speluncamque petit, pedibus timor addidit alas.
225 Ut sese inclusit ruptisque immane catenis
226 dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
227 pendebat, fultosque emuniit obice postis,
228 ecce furens animis aderat Tirynthius omnemque
229 accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
230 dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira
231 lustrat Aventini montem, ter saxea temptat
232 limina nequiquam, ter fessus valle resedit.
233 Stabat acuta silex, praecisis undique saxis
234 speluncae dorso insurgens, altissima visu,
235 dirarum nidis domus opportuna volucrum.
236 Hanc, ut prona jugo laevum incumbebat in amnem,
237 dexter in adversum nitens concussit et imis
238 avolsam solvit radicibus ; inde repente
239 inpulit, impulsu quo maximus intonat aether

240 dissultant ripae refluitque exterritus amnis.
 241 At specus et Caci detecta apparuit ingens
 242 regia, et umbrosae penitus patuere cavernae :
 243 non secus ac siqua penitus vi terra dehiscens
 244 infernas reseret sedes et regna recludat
 245 pallida, dis invisae, superque immane barathrum
 246 cernatur, trepident inmisso lumine manes.
 247 Ergo insperata deprensus luce repente
 248 inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem
 249 desuper Alcides telis premit omniaque arma
 250 advocat et ramis vastisque molaribus instat.
 251 Ille autem, neque enim fuga jam super ulla pericli,
 252 faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)
 253 evomit involvitque domum caligine caeca,
 254 prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro
 255 fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
 256 Non tulit Alcides animis seque ipse per ignem
 257 praecipiti jecit saltu, qua plurimus undam
 258 fumus agit nebulaque ingens specus aestuat atra.
 259 Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
 260 corripit in nodum complexus et angit inhaerens
 261 elisos oculos et siccum sanguine guttur.
 262 Panditur extemplo foribus domus atra revolsis,
 263 abstractaeque boves abjurataeque rapinae
 264 caelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
 265 protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
 266 terribilis oculos, voltum villosaque saetis
 267 pectora semiferi atque extinctos faucibus ignis.
 268 Ex illo celebratus honos, laetique minores
 269 servavere diem, primusque Potitius auctor
 270 et domus Herculei custos Pinaria sacri.
 271 Hanc aram luco statuit, quae maxuma semper
 272 dicetur nobis et erit quae maxuma semper.
 273 Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum
 274 cingite fronde comas et pocula porgite dextris
 275 communemque vocate deum et date vina volentes."
 276 Dixerat, Herculea bicolor cum populus umbra
 277 velavitque comas foliisque innexa pependit
 278 et sacer implevit dextram scyphus. Ocius omnes
 279 in mensam laeti libant divosque precantur.
 280 Devexo interea propior fit Vesper Olympo,
 281 jamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
 282 pellibus in morem cincti, flammisque ferebant.
 283 Instaurant epulas et mensae grata secundae
 284 dona ferunt cumulantque oneratis lancibus aras.
 285 Tum Salii ad cantus incensa altaria circum
 286 populeis adsunt evincti tempora ramis,
 287 hic juvenum chorus, ille senum ; qui carmine laudes
 288 Herculeas et facta ferunt : ut prima novercae
 289 monstra manu geminosque premens eliserit angues,
 290 ut bello egregias idem disjecerit urbes,
 291 Trojamque Oechaliamque, ut duros mille labores
 292 rege sub Eurystheo fati Junonis iniquae
 293 pertulerit. "Tu nubigenas, invicte, bimestris
 294 Hylaeumque Pholumque, manu, tu Cresia mactas
 295 prodigia et vastum Nemeae sub rupe leonem.
 296 Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci
 297 ossa super recubans antro semesa cruento ;

298 nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus,
 299 arduus arma tenens ; non te rationis egentem
 300 Lernaes turba capitum circumstetit anguis.
 301 Salve, vera Jovis proles, decus addite divis,
 302 et nos et tua dexter adi pede sacra secundo."
 303 Talia carminibus celebrant ; super omnia Caci
 304 speluncam adiciunt spirantemque ignibus ipsum.
 305 Consonat omne nemus strepitu collesque resultant.
 306 Exim se cuncti divinis rebus ad urbem
 307 perfectis referunt. Ibat rex obsitus aevo
 308 et comitem Aenean juxta natumque tenebat
 309 ingrediens varioque viam sermone levabat.
 310 Miratur facilisque oculos fert omnia circum
 311 Aeneas capiturque locis et singula laetus
 312 exquiratque auditque virum monimenta priorum.
 313 Tum rex Evandrus, Romanae conditor arcis :
 314 "Haec nemora indigenae fauni nymphaeque tenebant
 315 gensque virum truncis et duro robore nata,
 316 quis neque mos neque cultus erat, nec jungere tauros
 317 aut componere opes norant aut parcere parto,
 318 sed rami atque asper victu venatus alebat.
 319 Primus ab aethereo venit Saturnus Olympo,
 320 arma Jovis fugiens et regnis exsul ademptis.
 321 Is genus indocile ac dispersum montibus altis
 322 composuit legesque dedit Latiumque vocari
 323 maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
 324 Aurea quae perhibent illo sub rege fuere
 325 saecula. Sic placida populos in pace regebat,
 326 deterior donec paulatim ac decolor aetas
 327 et belli rabies et amor successit habendi.
 328 Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae,
 329 saepius et nomen posuit Saturnia tellus ;
 330 tum reges asperque immani corpore Thybris,
 331 a quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
 332 diximus, amisit verum vetus Albula nomen ;
 333 me pulsum patria pelagique extrema sequentem
 334 Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
 335 his posuere locis matrisque egere tremenda
 336 Carmentis nymphae monita et deus auctor Apollo.
 337 Vix ea dicta, dehinc progressus monstrat et aram
 338 et Carmentalem Romani nomine portam
 339 quam memorant, nymphae priscum Carmentis honorem,
 340 vatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
 341 Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
 342 Hinc lucum ingentem quem Romulus acer Asylum
 343 rettulit et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
 344 Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
 345 Nec non et sacri monstrat nemus Argileti
 346 testaturque locum et letum docet hospitis Argi.
 347 Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
 348 aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
 349 Jam tum religio pavidos terrebat agrestis
 350 dira loci, jam tum silvam saxumque tremebant.
 351 "Hoc nemus, hunc", inquit, "frondoso vertice collem
 352 (quis deus incertum est) habitat deus : Arcades ipsum
 353 credunt se vidisse Jovem, cum saepe nigrantem
 354 aegida concuteret dextra nimbosque cieret.
 355 Haec duo praeterea disjectis oppida muris,

356 reliquias veterumque vides monimenta virorum.
 357 Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem :
 358 Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen."
 359 Talibus inter se dictis ad tecta subibant
 360 pauperis Evandri passimque armenta videbant
 361 Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
 362 Ut ventum ad sedes : "Haec", inquit, "limina victor
 363 Alcides subiit, haec illum regia cepit.
 364 Aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
 365 finge deo rebusque veni non asper egenis."
 366 Dixit et angusti subter fastigia tecti
 367 ingentem Aenean duxit stratisque locavit
 368 effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
 369 Nox ruit et fuscis tellurem amplectitur alis.
 370 At Venus haud animo nequiquam exterrita mater
 371 Laurentumque minis et duro mota tumultu
 372 Volcanum adloquitur thalamoque haec conjugis aureo
 373 incipit et dictis divinum adspirat amorem :
 374 "Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
 375 debita casurasque inimicis ignibus arces,
 376 non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
 377 artis opisque tuae nec te, carissime conjunx,
 378 incassumve tuos volui exercere labores,
 379 quamvis et Priami deberem plurima natis
 380 et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
 381 Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris :
 382 ergo eadem supplex venio et sanctum mihi numen
 383 arma rogo genetrix nato. Te filia Nerei,
 384 te potuit lacrimis Tithonia flectere conjunx.
 385 Aspice qui coeant populi, quae moenia clausis
 386 ferrum acuunt portis in me excidiumque meorum."
 387 Dixerat et niveis hinc atque hinc diva lacertis
 388 cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
 389 accepit solitam flammam, notusque medullas
 390 intravit calor et labefacta per ossa cucurrit :
 391 non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
 392 ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
 393 Sensit laeta dolis et formae conscia conjunx.
 394 Tum pater aeterno fatur devinctus amore :
 395 "Quid causas petis ex alto" Fiducia cessit
 396 quo tibi, diva, mei ? Similis si cura fuisset,
 397 tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset :
 398 nec pater omnipotens Trojam nec fata vetabant
 399 stare decemque alios Priamum superesse per annos.
 400 Et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est,
 401 quidquid in arte mea possum promittere curae,
 402 quod fieri ferro liquidove potest electro,
 403 quantum ignes animaeque valent, absiste precando
 404 viribus indubitare tuis." Ea verba locutus
 405 optatos dedit amplexus placidumque petivit
 406 conjugis infusus gremio per membra soporem.
 407 Inde ubi prima quies medio jam noctis abactae
 408 curriculo expulerat somnum, cum femina primum,
 409 cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
 410 impositum, cinerem et sopitos suscitavit ignes,
 411 noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
 412 exercet penso, castum ut servare cubile
 413 conjugis et possit parvos educere natos :

414 haud secus Ignipotens nec tempore segnior illo
 415 mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
 416 Insula Sicanium juxta latus Aeoliamque
 417 erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
 418 quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
 419 antra Aetnaea tonant validique incudibus ictus
 420 auditi referunt gemitus striduntque cavernis
 421 stricturae Chalybum et fornacibus ignis anhelat,
 422 Volcani domus et Volcania nomine tellus.
 423 Hoc tunc ignipotens caelo descendit ab alto.
 424 Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
 425 Brontesque Steropesque et nudus membra Pyragmon.
 426 His informatum manibus jam parte polita
 427 fulmen erat, toto genitor quae plurima caelo
 428 deicit in terras, pars imperfecta manebat.
 429 Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
 430 addiderant, rutili tris ignis et alitis austri :
 431 fulgores nunc horrificos sonitumque metumque
 432 miscebant operi flammisque sequacibus iras.
 433 Parte alia Marti currumque rotasque volucris
 434 instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes ;
 435 aegidaque horrifera, turbatae Palladis arma,
 436 certatim squamis serpentum auroque polibant
 437 conexosque anguis ipsamque in pectore divae
 438 Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
 439 "Tollite cuncta", inquit, "coeptosque auferte labores,
 440 Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem :
 441 arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,
 442 nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
 443 Praecipitate moras." Nec plura effatus ; at illi
 444 ocius incubuere omnes pariterque laborem
 445 sortiti. Fluit aes rivis aurique metallum,
 446 volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
 447 Ingentum clipeum informant, unum omnia contra
 448 tela Latinorum, septenosque orbibus orbes
 449 impediunt. Alii ventosis follibus auras
 450 accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
 451 aera lacu. Gemit impositis incudibus antrum.
 452 Illi inter sese multa vi bracchia tollunt
 453 in numerum versantque tenaci forcipe massam.
 454 Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
 455 Euandrum ex humili tecto lux suscitatur alma
 456 et matutini volucrum sub culmine cantus.
 457 Consurgit senior tunicaque inducitur artus
 458 et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis ;
 459 tum lateri atque umeris Tegeaeum subligat ensem,
 460 demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
 461 Nec non et gemini custodes limine ab alto
 462 praecedunt gressumque canes comitantur erilem.
 463 Hospitis Aeneae sedem et secreta petebat
 464 sermonum memor et promissi muneris heros.
 465 Nec minus Aeneas se matutinus agebat.
 466 Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
 467 Congressi jungunt dextras mediisque residunt
 468 aedibus et licito tandem sermone fruuntur.
 469 Rex prior haec :
 470 "Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
 471 res equidem Trojae victas aut regna fatebor,

472 nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
 473 exiguae vires : hinc Tusco claudimur amni,
 474 hinc Rutulus premit et murum circumsonat armis.
 475 Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
 476 jungere castra paro, quam fors inopina salutem
 477 ostentat : fatis huc te poscentibus adfers.
 478 Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
 479 urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
 480 gens, bello praeclara, jugis insedit Etruscis.
 481 Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
 482 imperio et saevis tenuit Mezentius armis.
 483 Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
 484 effera" Di capiti ipsius generique reservent !
 485 Mortua quin etiam jungebat corpora vivis
 486 componens manibusque manus atque oribus ora,
 487 tormenti genus, et sanie taboque fluentis
 488 complexu in misero longa sic morte necabat.
 489 At fessi tandem cives infanda furentem
 490 armati circumstant ipsumque domumque,
 491 obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
 492 Ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros
 493 confugere et Turni defendier hospitis armis.
 494 Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis :
 495 regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
 496 His ego te, Aenea, ductorem milibus addam.
 497 Toto namque fremunt condensae litore puppes
 498 signaque ferre jubent ; retinet longaevus haruspex
 499 fata canens, "O Maeoniae delecta juvenus,
 500 flos veterum virtusque virum, quos justus in hostem
 501 fert dolor et merita accendit Mezentius ira,
 502 nulli fas Italo tantam subjungere gentem :
 503 externos optate duces" ; tum Etrusca resedit
 504 hoc acies campo, monitis exterrita divom.
 505 Ipse oratores ad me regnique coronam
 506 cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
 507 succedam castris Tyrrhenaque regna capessam.
 508 Sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
 509 invidet imperium seraeque ad fortia vires.
 510 Natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
 511 hinc partem patriae traheret. Tu, cujus et annis
 512 et generi fatum indulgent, quem numina poscunt,
 513 ingredi, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
 514 Hunc tibi praeterea, spes et solacia nostri,
 515 Pallanta adjungam ; sub te tolerare magistro
 516 militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
 517 adsuescat primis et te miretur ab annis.
 518 Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
 519 lecta dabo totidemque suo tibi nomine Pallas."
 520 Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
 521 Aeneas Anchisiades et fidus Achates
 522 multaque dura suo tristi cum corde putabant,
 523 ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
 524 Namque inproviso vibratus ab aethere fulgor
 525 cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente
 526 Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
 527 Suspiciunt, iterum atque iterum fragor increpat ingens :
 528 arma inter nubem caeli regione serena
 529 per sudum rutilare vident et pulsa tonare.

530 Obstipuere animis alii, sed Troius heros
 531 agnovit sonitum et divae promissa parentis.
 532 Tum memorat : "Ne vero, hospes, ne quaere profecto,
 533 quem casum portenta ferant : ego poscor Olympo.
 534 Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
 535 si bellum ingrueret, Volcaniaque arma per auras
 536 laturam auxilio.
 537 Heu quantae miseris caedes Laurentibus instant ;
 538 quas poenas mihi, Turne, dabis ; quam multa sub undas
 539 scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
 540 Thybri pater ! Poscant acies et foedera rumpant."
 541 Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto
 542 et primum Herculeis sopitas ignibus aras
 543 excitat hesternumque larem parvosque penatis
 544 laetus adit : mactant lectas de more bidentis
 545 Evandrus pariter, pariter Trojana juvenus.
 546 Post hinc ad navis graditur sociosque revisit.
 547 Quorum de numero qui sese in bella sequantur
 548 praestantis virtute legit ; pars cetera prona
 549 fertur aqua segnisque secundo defluit amni,
 550 nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
 551 Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva ;
 552 ducunt exsortem Aeneae, quem fulva leonis
 553 pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
 554 Fama volat parvam subito volgata per urbem,
 555 ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis.
 556 Vota metu duplicant matres, propiusque periculo
 557 it timor, et major Martis jam apparet imago.
 558 Tum pater Evandrus dextram complexus euntis
 559 haeret. Inexpletus lacrimans, ac talia fatur :
 560 "O mihi praeteritos referat si Juppiter annos,
 561 (qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
 562 stravi scutorumque incendi victor acervos
 563 et regem hac Erylum dextra sub Tartara misi,
 564 nascenti cui tris animas Feronia mater
 565 (horrendum dictu) dederat ; terna arma movenda,
 566 ter Leto sternendus erat ; cui tunc tamen omnis
 567 abstulit haec animas dextra et totidem exuit armis :
 568 non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
 569 nate, tuo, neque finitimo Mezentius umquam
 570 huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset
 571 funera, tam multis viduasset civibus urbem.
 572 At vos, o superi, et divom tu maxume rector
 573 Juppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis
 574 et patrias audite preces. Si numina vestra
 575 incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
 576 si visurus eum vivo et venturus in unum :
 577 vitam oro, patior quemvis durare laborem.
 578 Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris :
 579 nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
 580 dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,
 581 dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
 582 complexu teneo, gravior neu nuntius auris
 583 volneret." Haec genitor digressu dicta supremo
 584 fundebat : famuli conlapsum in tecta ferebant.
 585 Jamque adeo exierat portis equitatus apertis,
 586 Aeneas inter primos et fidus Achates,
 587 inde alii Trojae proceres, ipse agmine Pallas

588 in medio chlamyde et pictis conspectus in armis :
 589 qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
 590 quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
 591 extulit os sacrum caelo tenebrasque resolvit.
 592 Stant pavidae in muris matres oculisque sequuntur
 593 pulveream nubem et fulgentis aere catervas.
 594 Olli per dumos, qua proxuma meta viarum,
 595 armati tendunt ; it clamor, et agmine facto
 596 quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
 597 Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
 598 religione patrum late sacer ; undique colles
 599 inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
 600 Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
 601 arborum pecorisque deo, lucumque diemque,
 602 qui primi finis aliquando habuere Latinos :
 603 haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
 604 castra locis, celsoque omnis de colle videri
 605 jam poterat legio et latis tendebat in arvis.
 606 Huc pater Aeneas et bello lecta juvenus
 607 succedunt fessique et equos et corpora curant.
 608 At Venus aetherios inter dea candida nimbos
 609 dona ferens aderat ; natumque in valle reducta
 610 ut procul e gelido secretum flumine vidit,
 611 talibus adfata est dictis seque obtulit ultro :
 612 "En perfecta mei promissa conjugis arte
 613 munera, ne mox aut Laurentis, nate, superbos
 614 aut acrem dubites in proelia poscere Turnum."
 615 Dixit et amplexus nati Cytherea petivit,
 616 arma sub adversa posuit radiantia quercu.
 617 Ille, deae donis et tanto laetus honore,
 618 expleri nequit atque oculos per singula volvit
 619 miraturque interque manus et bracchia versat
 620 terribilem cristis galeam flammisque vomentem
 621 fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem
 622 sanguineam ingentem, qualis cum caerula nubes
 623 solis inardescit radiis longeque refulget ;
 624 tum levis ocreas electro auroque recocto
 625 hastamque et clipei non enarrabile textum.
 626 Illic res Italas Romanorumque triumphos
 627 haud vatum ignarus venturique inscius aevi
 628 fecerat ignipotens, illic genus omne futurae
 629 stirpis ab Ascanio. Pugnataque in ordine bella.
 630 Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
 631 procubuisse lupam, geminos huic ubera circum
 632 ludere pendentis pueros et lambere matrem
 633 impavidos, illam tereti cervice reflexa
 634 mulcere alternos et corpora fingere lingua.
 635 Nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas
 636 consessu caveae magnis circensibus actis
 637 addiderat subitoque novum consurgere bellum
 638 Romulidis Tatioque seni Curibusque severis.
 639 Post idem inter se posito certamine reges
 640 armati Jovis ante aram paterasque tenentes
 641 stabant et caesa jungebant foedera porca.
 642 Haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae
 643 distulerant, at tu dictis, Albane, maneres,
 644 raptabatque viri mendacis viscera Tullus
 645 per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.

646 Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat
647 accipere ingentique urbem obsidione premebat :
648 Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
649 Illum indignanti similem similemque minanti
650 aspiceres, pontem auderet quia vellere Cocles
651 et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
652 In summo custos Tarpeiae Manlius arcis
653 stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
654 Romuleoque recens horrebat regia culmo.
655 Atque hic auratis volitans argenteus anser
656 porticibus Gallos in limine adesse canebat.
657 Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
658 defensi tenebris et dono noctis opacae :
659 aurea caesaries ollis atque aurea vestis,
660 virgatis lucent sagulis, tum lactea colla
661 auro innectuntur, duo quisque Alpina coruscant
662 gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
663 Hic exsultantis Salios nudosque Lupercos
664 lanigerosque apices et lapsa ancilia caelo
665 extuderat, castae ducebant sacra per urbem
666 pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
667 Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
668 et scelerum poenas et te, Catilina, minaci
669 pendentem scopulo Furiarumque ora trementem,
670 secretosque pios, his dantem jura Catonem.
671 Haec inter tumidi late maris ibat imago
672 aurea, sed fluctu spumabant caerulea cano ;
673 et circum argento clari delphines in orbem
674 aequora verrebant caudis aestumque secabant.
675 In medio classis aeratas, Actia bella,
676 cernere erat, totumque instructo Marte videres
677 fervere Leucaten auroque effulgere fluctus.
678 Hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
679 cum patribus populoque, penatibus et magnis dis,
680 stans celsa in puppi ; geminas cui tempora flammis
681 laeta vomunt patriumque aperitur vertice sidus.
682 Parte alia ventis et dis Agrippa secundis
683 arduus agmen agens ; cui, belli insigne superbum,
684 tempora navali fulgent rostrata corona.
685 Hinc ope barbarica variisque Antonius armis,
686 victor ab Aurorae populis et litore rubro,
687 Aegyptum viresque Orientis et ultima secum
688 Bactra vehit, sequiturque (nefas) Aegyptia conjunx.
689 Una omnes ruere, ac totum spumare reductis
690 convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
691 Alta petunt : pelago credas innare revolsas
692 Cycladas aut montis concurrere montibus altos,
693 tanta mole viri turritis puppibus instant.
694 Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
695 spargitur, arva nova Neptunia caede rubescunt.
696 Regina in mediis patrio vocat agmina sistro
697 necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.
698 Omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
699 contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
700 tela tenent. Saevit medio in certamine Mavors
701 caelatus ferro tristesque ex aethere Dirae,
702 et scissa gaudens vadit Discordia palla,
703 quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.

704 Actius haec cernens arcum tendebat Apollo
 705 desuper : omnis eo terrore Aegyptus et Indi,
 706 omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
 707 Ipsa videbatur ventis regina vocatis
 708 vela dare et laxos jam jamque inmittere funis.
 709 Illam inter caedes pallentem morte futura
 710 fecerat Ignipotens undis et Iapyge ferri,
 711 contra autem magno maerentem corpore Nilum
 712 pandentemque sinus et tota veste vocantem
 713 caeruleum in gremium latebrosaue flumina victos.
 714 At Caesar, triplici invectus Romana triumpho
 715 moenia, dis Italis votum immortale sacrabat,
 716 maxuma tercentum totam delubra per urbem.
 717 Laetitia ludisque viae plausuque fremebant ;
 718 omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae ;
 719 ante aras terram caesi stravere juveni.
 720 Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi,
 721 dona recognoscit populorum aptatque superbis
 722 postibus ; incedunt victae longo ordine gentes,
 723 quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
 724 Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
 725 hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
 726 finxerat ; Euphrates ibat jam mollior undis,
 727 extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis,
 728 indomitique Dahae, et pontem indignatus Araxes.
 729 Talia per clipeum Volcani, dona parentis,
 730 miratur rerumque ignarus imagine gaudet,
 731 attollens umero famamque et fata nepotum.

E_9

v.1 Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
 2 Irim de caelo misit Saturnia Juno
 3 audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
 4 Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
 5 Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est :
 6 "Turne, quod optanti divom promittere nemo
 7 auderet, volvenda dies en attulit ultro.
 8 Aeneas urbe et sociis et classe relicta
 9 sceptrum Palatini sedemque petit Evandri.
 10 Nec satis : extremas Corythi penetravit ad urbes
 11 lydorumque manum collectos armat agrestis.
 12 Quid dubitas ? Nunc tempus equos, nunc poscere currus.
 13 Rumpere moras omnis et turbata arripe castra."
 14 Dixit et in caelum paribus se sustulit alis
 15 ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
 16 Adgnovit juvenis duplicisque ad sidera palmas
 17 sustulit ac tali fugientem est voce secutus :
 18 "Iri, decus caeli, quis te mihi nubibus actam
 19 detulit in terras ? Unde haec tam clara repente
 20 tempestas ? Medium video discedere caelum
 21 palantisque polo stellas. Sequor omina tanta,
 22 quisquis in arma vocas." Et sic effatus ad undam
 23 processit summoque hausit de gurgite lymphas,
 24 multa deos orans, oneravitque aethera votis.
 25 Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,

26 dives equum, dives pictai vestis et auri ;
 27 Messapus primas acies, postrema coercent
 28 Tyrrhidae juvenes, medio dux agmine Turnus,
 29 [vertitur arma tenens et toto vertice supra est.]
 30 Ceu septem surgens sedatis amnibus altus
 31 per tacitum Ganges aut pingui flumine Nilus
 32 cum refluit campis et jam se condidit alveo.
 33 Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
 34 prospiciunt Teucrici ac tenebras insurgere campis.
 35 Primus ab adversa conclamat mole Caicus :
 36 "Quis globus, o cives, caligine volvitur atra ?
 37 Ferte citi ferrum, date tela, ascendite muros,
 38 hostis adest, heia ! " Ingenti clamore per omnis
 39 condunt se Teucrici portas et moenia complent.
 40 Namque ita discedens praeceperat optimus armis
 41 Aeneas : si qua interea fortuna fuisset,
 42 neu struere auderent aciem neu credere campo ;
 43 castra modo et tutos servarent aggere muros.
 44 Ergo etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
 45 obiciunt portas tamen et praecepta facessunt
 46 armatique cavis expectant turribus hostem.
 47 Turnus ut ante volans tardum praecesserat agmen
 48 viginti lectis equitum comitatus, et urbi
 49 improvisus adest ; maculis quem Thracius albis
 50 portat equus cristaque tegit galea aurea rubra.
 51 "Ecquis erit, mecum, juvenes, qui primus in hostem ?
 52 En," ait et jaculum attorquens emittit in auras,
 53 principium pugnae, et campo sese arduus infert.
 54 Clamore excipiunt socii fremituque sequuntur
 55 horrissono : Teucricum mirantur inertia corda,
 56 non aequo dare se campo, non obvia ferre
 57 arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
 58 lustrat equo muros aditumque per avia quaerit.
 59 Ac veluti pleno lupo insidiatus ovili
 60 cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,
 61 nocte super media ; tuti sub matribus agni
 62 balatum exercent, ille asper et improbus ira
 63 saevit in absentis, collecta fatigat edendi
 64 ex longo rabies et siccae sanguine fauces :
 65 haud aliter Rutulo muros et castra tuenti
 66 ignescunt irae, duris dolor ossibus ardet.
 67 Qua temptet ratione aditus et quae via clausos
 68 excutiat Teucros vallo atque effundat in aequum ?
 69 Classem, quae lateri castrorum adjuncta latebat,
 70 aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis,
 71 invadit sociosque incendia poscit ovantis
 72 atque manum pinu flagranti fervidus implet.
 73 Tum vero incumbunt, urget praesentia Turni,
 74 atque omnis facibus pubes accingitur atris.
 75 Diripere focos ; piceum fert fumida lumen
 76 taeda et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
 77 Quis deus, o musae, tam saeva incendia Teucricis
 78 avertit ? Tantos ratibus quis depulit ignes ?
 79 Dicite. Prisca fides facta, sed fama perennis.
 80 Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
 81 Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
 82 ipsa deum fertur genetrix Berecynthia magnum
 83 vocibus his adfata Jovem : "Da, nate, petenti,

84 quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
85 [Pinea silva mihi, multos dilecta per annos]
86 lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
87 nigranti picea trabibusque obscurus acernis :
88 has ego Dardanio juveni, cum classis egeret,
89 laeta dedi ; nunc sollicitam timor anxius angit.
90 Solve metus atque hoc precibus sine posse parentem :
91 ne cursu quassatae ullo neu turbine venti
92 vincantur, prosit nostris in montibus ortas."
93 Filius huic contra, torquet qui sidera mundi :
94 "O genetrix, quo fata vocas, aut quid petis istis ?
95 Mortaline manu factae immortale carinae
96 fas habeant certusque incerta pericula lustret
97 Aeneas ? Cui tanta deo permissa potestas ?
98 Immo ubi defunctae finem portusque tenebunt
99 Ausonios olim, quaecumque evaserit undis
100 Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
101 mortalem eripiam formam magnique jubebo
102 aequoris esse deas, qualis Nereia Doto
103 et Galatea secant spumantem pectore pontum.
104 Dixerat idque ratum Stygii per flumina fratris,
105 per pice torrentis atraque voragine ripas
106 adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
107 Ergo aderat promissa dies et tempora Parcae
108 debita complerant, cum Turni injuria Matrem
109 admonuit ratibus sacris depellere taedas.
110 Hic primum nova lux oculis offulsit et ingens
111 visus ab Aurora caelum transcurrere nimbus
112 Idaeique chori ; tum vox horrenda per auras
113 excidit et Troum Rutulorumque agmina complet :
114 "Ne trepidate meas, Teucris, defendere navis
115 neve armate manus : maria ante exurere Turno
116 quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
117 ite deae pelagi : genetrix jubet." Et sua quaeque
118 continuo puppes abrumpunt vincula ripis
119 delphinumque modo demersis aequora rostris
120 ima petunt. Hinc virgineae (mirabile monstrum)
121 quot prius aeratae steterant ad litora prorae
122 reddunt se totidem facies pontoque feruntur.
123 Obstipuere animis Rutuli, conterritus ipse
124 turbatis Messapus equis, cunctatur et amnis
125 rauca sonans revocatque pedem Tiberinus ab alto.
126 At non audaci Turno fiducia cessit ;
127 ultro animos tollit dictis atque increpat ultro :
128 Trojanos haec monstra petunt, his Juppiter ipse
129 auxilium solitum eripuit, non tela neque ignes
130 exspectans Rutulos. Ergo maria invia Teucris
131 nec spes ulla fugae : rerum pars altera adempta est.
132 Terra autem in nostris manibus, tot milia gentes
133 arma ferunt Italiae. Nil me fatalia terrent,
134 si qua Phryges prae se jactant, responsa deorum :
135 sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
136 fertilis Ausoniae Troes. Sunt et mea contra
137 fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
138 conjugem praerepta : nec solos tangit Atridas
139 iste dolor solisque licet capere arma Mycenis.
140 Sed periisse semel satis est : peccare fuisset
141 ante satis penitus modo non genus omne perosos

142 femineum. Quibus haec medii fiducia valli
 143 fossarumque morae, leti discrimina parva,
 144 dant animos. At non viderunt moenia Trojae
 145 Neptuni fabricata manu considerare in ignis ?
 146 "Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
 147 apparat et mecum invadit trepidantia castra."
 148 Non armis mihi Volcani, non mille carinis
 149 est opus in Teucros ; addant se protinus omnes
 150 Etrusci socios, tenebras et inertia furta
 151 Palladii caesis summae custodibus arcis
 152 ne timeant, nec equi caeca condemur in alvo :
 153 luce palam certum est igni circumdare muros.
 154 Haud sibi cum Danaïs rem faxo et pube Pelasga
 155 esse ferant, decumum quos distulit Hector in annum.
 156 Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
 157 quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
 158 procurate, viri, et pugnam sperate parari."
 159 Interea vigilum excubiis obsidere portas
 160 cura datur Messapo et moenia cingere flammis.
 161 Bis septem Rutuli, muros qui milite servant,
 162 delecti ; ast illos centeni quemque sequuntur
 163 purpurei cristis juvenes auroque corusci.
 164 Discurrunt variantque vices fusique per herbam
 165 indulgent vino et vertunt crateras aenos.
 166 Conlucent ignes, noctem custodia ducit
 167 insomnem ludo.
 168 Haec super e vallo prospectant Troes et armis
 169 alta tenent, nec non trepidi formidine portas
 170 explorant pontisque et propugnacula jungunt,
 171 tela gerunt. Instat Mnestheus acerque Serestus,
 172 quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
 173 rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
 174 Omnis per muros legio, sortita periculum,
 175 excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est.
 176 Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
 177 Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
 178 venatrix jaculo celerem levibusque sagittis ;
 179 it juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
 180 non fuit Aeneadum Trojana neque induit arma,
 181 ora puer prima signans intonsa juventa.
 182 His amor unus erat, pariterque in bella ruebant :
 183 tum quoque communi portam statione tenebant.
 184 Nisus ait : "Dine hunc ardorem mentibus addunt,
 185 Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido ?
 186 Aut pugnam aut aliquid jamdudum invadere magnum
 187 mens agitat mihi nec placida contenta quietest.
 188 Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
 189 Lumina rara micant ; somno vinoque soluti
 190 procubuere ; silent late loca : percipe porro,
 191 quid dubitem et quae nunc animo sententia surgat.
 192 Aenean acciri omnes, populusque patresque,
 193 exposcunt mittique viros, qui certa reportent.
 194 Si tibi quae posco promittunt (nam mihi facti
 195 fama sat est), tumulo videor reperire sub illo
 196 posse viam ad muros et moenia Pallantea."
 197 Obstipuit magno laudum percussus amore
 198 Euryalus ; simul his ardentem adfatur amicum :
 199 "Mene igitur socium summis adjungere rebus,

200 Nise, fugis ? Solum te in tanta pericula mittam ?
 201 Non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,
 202 Argolicum terrorem inter Trojaeque labores
 203 sublatum erudiit, nec tecum talia gessi,
 204 magnanimum Aenean et fata extrema secutus :
 205 est hic, est animus lucis contemptor et istum
 206 qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem."
 207 Nisus ad haec : "Equidem de te nil tale verebar
 208 nec fas, non, ita me referat tibi magnus ovantem
 209 Juppiter aut quicumque oculis haec aspicit aequis.
 210 Sed si quis, quae multa vides discrimine tali,
 211 si quis in adversum rapiat casusve deusve,
 212 te superesse velim ; tua vita dignior aetas.
 213 Sit qui me raptum pugna pretiove redemptum
 214 mandet humo solita aut si qua id Fortuna vetabit,
 215 absentem ferat inferias decoretque sepulchro.
 216 Neu matri miserae tanti sim causa doloris,
 217 quae te sola, puer, multis e matribus ausa
 218 persequitur magni nec moenia curat Acestae."
 219 Ille autem : "Causas nequiquam nectis inanis,
 220 nec mea jam mutata loco sententia cedit :
 221 acceleremus," ait. Vigiles simul excitat, illi
 222 succedunt servantque vices : statione relicta
 223 ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
 224 Cetera per terras omnia animalia somno
 225 laxabant curas et corda oblita laborum :
 226 ductores Teucrum primi et delecta Juventus
 227 consilium summis regni de rebus habebant,
 228 quid facerent quisve Aeneae jam nuntius esset.
 229 Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
 230 castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
 231 Euryalus confestim alacres admittier orant :
 232 rem magnam, pretiumque morae fore. Primus Iulus
 233 accepit trepidos ac Nisum dicere jussit.
 234 Tum sic Hyrtacides : "Audite O mentibus aequis,
 235 Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis,
 236 quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
 237 conticuere ; locum insidiis conspeximus ipsi,
 238 qui patet in bivio portae, quae proxima ponto ;
 239 interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
 240 erigitur : si fortuna permittitis uti
 241 quaesitum Aenean et moenia Pallantea,
 242 mox hic cum spoliis ingenti caede peracta
 243 adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis :
 244 vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
 245 venatu adsiduo et totum cognovimus amnem."
 246 Hic annis gravis atque animi maturus Aletes :
 247 "Di patrii, quorum semper sub numine Troja est,
 248 non tamen omnino Teucros delere paratis,
 249 cum talis animos juvenum et tam certa tulistis
 250 pectora." Sic memorans umeros dextrasque tenebat
 251 amborum et vultum lacrimis atque ora rigabat.
 252 "Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
 253 praemia posse rear solvi ? Pulcherrima primum
 254 di moresque dabunt vestri ; tum cetera reddet
 255 actutum pius Aeneas atque integer aevi
 256 Ascanius, meriti tanti non immemor umquam."
 257 "Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,"

258 excipit Ascanius," per magnos, Nise, penatis
 259 Assaracique larem et canae penetralia Vestae
 260 obtestor ; quaecumque mihi fortuna fidesque est,
 261 in vestris pono gremiis : revocate parentem,
 262 reddite conspectum ; nihil illo triste recepto.
 263 Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
 264 pocula, devicta genitor quae cepit Arisba,
 265 et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
 266 cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
 267 Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
 268 contigerit victori et praedae dicere sortem,
 269 vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
 270 aureus : ipsum illum, clipeum cristasque rubentis
 271 excipiam sorti, jam nunc tua praemia, Nise.
 272 Praeterea bis sex genitor lectissima matrum
 273 corpora captivosque dabit suaque omnibus arma,
 274 insuper his campi quod rex habet ipse Latinus.
 275 Te vero, mea quem spatii propioribus aetas
 276 insequitur, venerande puer, jam pectore toto
 277 accipio et comitem casus complector in omnis.
 278 Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus ;
 279 seu pacem seu bella geram, tibi maxima rerum
 280 verborumque fides." Contra quem talia fatur
 281 Euryalus : "Me nulla dies tam fortibus ausis
 282 dissimilem arguerit ; tantum, fortuna secunda
 283 aut adversa cadat. Sed te super omnia dona
 284 unum oro, genetrix Priami de gente vetusta
 285 est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
 286 mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
 287 Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est
 288 inque salutatam linquo : nox et tua testis
 289 dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis
 290 at tu, oro, solare inopem et succurre relictae.
 291 Hanc sine me spem ferre tui : audentior ibo
 292 in casus omnis." Percussa mente dedere
 293 Dardanidae lacrimas ; ante omnis pulcher Iulus,
 294 atque animum patriae strinxit pietatis imago.
 295 Tum sic effatur :
 296 "Sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
 297 Namque erit ista mihi genetrix nomenque Creusae
 298 solum defuerit, nec partum gratia talem
 299 parva manet. Casus factum quicumque sequentur,
 300 per caput hoc juro, per quod pater ante solebat :
 301 quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
 302 haec eadem matrique tuae generique manebunt."
 303 Sic ait inlacrimans ; umero simul exiit ensem
 304 auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
 305 Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna.
 306 Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
 307 exuvias ; galeam fidus permutat Aletes.
 308 Protinus armati incedunt ; quos omnis euntis
 309 primorum manus ad portas juvenumque senumque
 310 prosequitur votis. Nec non et pulcher Iulus,
 311 ante annos animumque gerens curamque virilem,
 312 multa patri mandata dabat portanda : sed aurae
 313 omnia discernunt et nubibus irrita donant.
 314 Egressi superant fossas noctisque per umbram
 315 castra inimica petunt, multis tamen ante futuri

316 exitio. Passim somno vinoque per herbam
 317 corpora fusa vident, arrectos litore currus,
 318 inter lora rotasque viros, simul arma jacere,
 319 vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus :
 320 "Euryale, audendum dextra ; nunc ipsa vocat res.
 321 Hac iter est. Tu, ne qua manus se attollere nobis
 322 a tergo possit, custodi et consule longe ;
 323 haec ego vasta dabo et lato te limite ducam.
 324 Sic memorat vocemque premit ; simul ense superbum
 325 Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
 326 exstructus toto proflabat pectore somnum.
 327 Rex idem et regi Turno gratissimus augur,
 328 sed non augurio potuit depellere pestem.
 329 Tris juxta famulos temere inter tela jacentis
 330 armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis
 331 nanctus equis ferroque secat pendentia colla ;
 332 tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit
 333 sanguine singultantem ; atro tepefacta cruore
 334 terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque
 335 et juvenem Serranum, illa qui plurima nocte
 336 luserat, insignis facie, multoque jacebat
 337 membra deo victus : felix, si protinus illum
 338 aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
 339 Impastus ceu plena leo per ovilia turbans
 340 (suadet enim vesana fames) manditque trahitque
 341 molle pecus mutumque metu, fremit ore cruento :
 342 nec minor Euryali caedes ; incensus et ipse
 343 perfurit ac multam in medio sine nomine plebem,
 344 Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
 345 ignaros, Rhoetum vigilantem et cuncta videntem,
 346 sed magnum metuens se post cratera tegebat ;
 347 pectore in adverso totum cui comminus ense
 348 condidit adsurgenti et multa morte recepit.
 349 Purpuream vomit ille animam et cum sanguine mixta
 350 vina refert moriens ; hic furto fervidus instat.
 351 Jamque ad Messapi socios tendebat ; ibi ignem
 352 deficere extremum et religatos rite videbat
 353 carpere gramen equos : breviter cum talia Nisus.
 354 Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri :
 355 "Absistamus," ait, "nam lux inimica propinquat.
 356 Poenarum exhaustum satis est, via facta per hostis."
 357 Multa virum solido argento perfecta relinquunt
 358 armaque craterasque simul pulchrosque tapetas.
 359 Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
 360 cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
 361 quae mittit dona hospitio cum jungeret absens
 362 Caedicus, ille suo moriens dat habere nepoti,
 363 [post mortem bello Rutuli pugnaque potiti]
 364 haec rapit atque umeris nequiquam fortibus aptat.
 365 Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
 366 induit. Excedunt castris et tuta capessunt.
 367 Interea praemissi equites ex urbe Latina,
 368 cetera dum legio campis instructa moratur,
 369 ibant et Turno regi responsa ferebant,
 370 tercentum, scutati omnes, Volcente magistro.
 371 Jamque propinquabant castris murosque subibant,
 372 cum procul hos laevo flectentis limite cernunt
 373 et galea Euryalum sublustri noctis in umbra

374 prodidit immemorem radiisque adversa refulsit.
 375 Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volcens
 376 "State, viri. Quae causa viae ? Quive estis in armis ?
 377 Quove tenetis iter ? " Nihil illi tendere contra,
 378 sed celerare fugam in silvas et fidere nocti.
 379 Obiciunt equites sese ad divortia nota
 380 hinc atque hinc omnemque abitum custode coronant.
 381 Silva fuit late dumis atque ilice nigra
 382 horrida, quam densi complerant undique sentes ;
 383 rara per occultos lucebat semita calles.
 384 Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
 385 impediunt fallitque timor regione viarum ;
 386 Nisus abit, jamque imprudens evaserat hostis
 387 atque locos, qui post Albae de nomine dicti
 388 Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat,
 389 ut stetit et frustra absentem respexit amicum.
 390 "Euryale infelix, qua te regione reliqui ?
 391 Quave sequar, rursus perplexum iter omne revolvens
 392 fallacis silvae ? " Simul et vestigia retro
 393 observata legit dumisque silentibus errat.
 394 Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
 395 Nec longum in medio tempus, cum clamor ad auris
 396 pervenit ac videt Euryalum, quem jam manus omnis
 397 fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
 398 oppressum rapit et conantem plurima frustra.
 399 Quid faciat ? Qua vi juvenem, quibus audeat armis
 400 eripere ? An sese medios moriturus in enses
 401 inferat et pulchram properet per volnera mortem ?
 402 Ocius adducto torquens hastile lacerto,
 403 suspiciens altam Lunam sic voce precatur :
 404 "Tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
 405 astrorum decus et nemorum Latonia custos.
 406 Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
 407 dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi
 408 suspendive tholo aut sacra ad fastigia fixi :
 409 hunc sine me turbare globum et rege tela per auras."
 410 Dixerat, et toto conixus corpore ferrum
 411 conicit : hasta volans noctis diverberat umbras
 412 et venit aversi in tergum Sulmonis ibique
 413 frangitur ac fisso transit praecordia ligno.
 414 Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
 415 frigidus et longis singultibus ilia pulsat.
 416 Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
 417 ecce aliud summa telum librabat ab aure.
 418 Dum trepidant, it hasta Tago per tempus utrumque
 419 stridens trajectoque haesit tepefacta cerebro.
 420 Saevit atrox Volcens nec teli conspicit usquam
 421 auctorem nec quo se ardens inmittere possit.
 422 "Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
 423 persolves amborum," inquit ; simul ense recluso
 424 ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens
 425 conclamat Nisus, nec se celare tenebris
 426 amplius aut tantum potuit perferre dolorem.
 427 Me me, adsum qui feci, in me convertite ferrum,
 428 o Rutuli, mea fraus omnis ; nihil iste nec ausus
 429 nec potuit, caelum hoc et conscia sidera testor,
 430 tantum infelicem nimium dilexit amicum."
 431 Talia dicta dabat ; sed viribus ensis adactus

432 transabiit costas et candida pectora rumpit.
 433 Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
 434 it cruor, inque umeros cervix conlapsa recumbit :
 435 purpureus veluti cum flos succisus aratro
 436 languescit moriens lassove papavera collo
 437 demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
 438 At Nisus ruit in medios solumque per omnis
 439 Volcentem petit in solo Volcente moratur.
 440 Quem circum glomerati hostes hinc cominus atque hinc
 441 proturbant. Instat non setius ac rotat ensem
 442 fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
 443 condidit adverso et moriens animam abstulit hosti.
 444 Tum super exanimum sese projecit amicum
 445 confossus placidaque ibi demum morte quievit.
 446 Fortunati ambo ! Siquid mea carmina possunt,
 447 nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
 448 dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
 449 accolet imperiumque pater Romanus habebit.
 450 Victores praeda Rutuli spoliisque potiti
 451 Volcentem exanimum flentes in castra ferebant.
 452 Nec minor in castris luctus Rhamneta reperto
 453 exsanguis et primis una tot caede peremptis,
 454 Serranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
 455 corpora seminecisque viros tepidaque recentem
 456 caede locum et plenos spumanti sanguine rivos.
 457 Agnoscunt spolia inter se galeamque nitentem
 458 Messapi et multo phaleras sudore receptas.
 459 Et jam prima novo spargebat lumine terras
 460 Tithoni croceum linquens Aurora cubile :
 461 jam sole infuso, jam rebus luce relectis
 462 Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
 463 suscitatur, aeratasque acies in proelia cogit
 464 quisque suas variisque acuunt rumoribus iras.
 465 Quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis
 466 praefigunt capita et multo clamore sequuntur
 467 Euryali et Nisi.
 468 Aeneadae duri murorum in parte sinistra
 469 opposuere aciem, nam dextera cingitur amni,
 470 ingentisque tenent fossas et turribus altis
 471 stant maestis ; simul ora virum praefixa movebant,
 472 nota nimis miseris atroque fluentia tabo.
 473 Interea pavidam volitans pennata per urbem
 474 nuntia Fama ruit matrisque adlabitur auris
 475 Euryali. At subitus miserae calor ossa reliquit,
 476 excussi manibus radii revolutaque pensa.
 477 Evolat infelix et femineo ululatu,
 478 scissa comam, muros amens atque agmina cursu
 479 prima petit, non illa virum, non illa pericli
 480 telorumque memor ; caelum dehinc questibus implet :
 481 "Hunc ego te, Euryale, aspicio ? Tune illa senectae
 482 sera meae requies, potuisti linquere solam,
 483 crudelis ? Nec te, sub tanta pericula missum,
 484 adfari extremum miserae data copia matri ?
 485 Heu, terra ignota canibus data praeda Latinis
 486 alitibusque jaces, nec te, tua funera mater
 487 produxi pressive oculos aut volnera lavi,
 488 veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
 489 urgebam et tela curas solabar anilis.

490 Quo sequar, aut quae nunc artus avolsaque membra
 491 et funus lacerum tellus habet ? Hoc mihi de te,
 492 nate, refers ? Hoc sum terraque marique secuta ?
 493 Figite me, siqua est pietas, in me omnia tela
 494 conicite, o Rutuli, me primam absumite ferro :
 495 aut tu, magne pater divom, miserere tuoque
 496 invisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
 497 quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam."
 498 Hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
 499 it gemitus : torpent infractae ad proelia vires.
 500 Illam incendentes luctus Idaeus et Actor
 501 Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
 502 corripunt interque manus sub tecta reponunt.
 503 At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
 504 increpuit ; sequitur clamor caelumque remugit.
 505 Adcelerant acta pariter testudine Volsci
 506 et fossas implere parant ac vellere vallum.
 507 Quaerunt pars aditum et scalis ascendere muros,
 508 qua rara est acies interlucetque corona
 509 non tam spissa viris. Telorum effundere contra
 510 omne genus Teucris ac duris detrudere contis,
 511 adsueti longo muros defendere bello.
 512 Saxa quoque infestoolvebant pondere, siqua
 513 possent tectam aciem perrumpere : cum tamen omnis
 514 ferre juvat subter densa testudine casus ;
 515 nec jam sufficiunt. Nam qua globus imminet ingens,
 516 immanem Teucris molemvolvuntque ruuntque,
 517 quae stravit Rutulos late armorumque resolvit
 518 tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
 519 amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
 520 missilibus certant.
 521 Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
 522 pinum et fumiferos infert Mezentius ignis ;
 523 at Messapus equum domitor, Neptunia proles,
 524 rescindit vallum et scalas in moenia poscit.
 525 Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti,
 526 quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
 527 ediderit, quem quisque virum demiserit Orco ;
 528 et mecum ingentis oras evolvite belli,
 529 [et meministis enim, divae, et memorare potestis.]
 530 Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,
 531 opportuna loco, summis quam viribus omnes
 532 expugnare Itali summaque evertere opum vi
 533 certabant, Troes contra defendere saxis
 534 perque cavas densi tela intorquere fenestras.
 535 Princeps ardentem coniecit lampada Turnus
 536 et flammam adfixit lateri, quae plurima vento
 537 corripuit tabulas et postibus haesit adesis.
 538 Turbati trepidare intus frustra malorum
 539 velle fugam. Dum se glomerant retroque residunt
 540 in partem, quae peste caret, tum pondere turris
 541 procubuit subito et caelum tonat omne fragore.
 542 Semineces ad terram, immani mole secuta,
 543 confixique suis telis et pectora duro
 544 transfossi ligno veniunt. Vix unus Helenor
 545 et Lycus elapsi. Quorum primaevus Helenor,
 546 Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
 547 sustulerat vetitisque ad Trojam miserat armis,

548 ense levis nudo parmaque inglorius alba ;
 549 isque ubi se Turni media inter milia vidit,
 550 hinc acies atque hinc acies adstare Latinas :
 551 ut fera, quae densa venantum saepta corona
 552 contra tela furit seseque haud nescia morti
 553 inicit et saltu supra venabula fertur,
 554 haud aliter juvenis medios moriturus in hostis
 555 inruit et, qua tela videt densissima, tendit.
 556 At pedibus longe melior Lycus inter et hostis
 557 inter et arma fuga muros tenet altaque certat
 558 prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
 559 Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
 560 increpat his victor : "Nostrasne evadere, demens,
 561 sperasti te posse manus ? " Simul adripit ipsum
 562 pendentem et magna muri cum parte revellit.
 563 Qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cycnum
 564 sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis
 565 quaesitum aut matri multis balatibus agnum
 566 Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
 567 tollitur : invadunt et fossas aggere complent ;
 568 ardentis taedas alii ad fastigia jactant.
 569 Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
 570 Lucetium portae subeuntem ignisque ferentem,
 571 Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
 572 hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta,
 573 Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus,
 574 Turnus Ityn Cloniumque, Dioxippum Promolumque
 575 et Sagarim et summis stantem pro turribus Idan,
 576 Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Themillae
 577 strinxerat : ille manum projecto tegmine demens
 578 ad volnus tulit ; ergo alis adlapsa sagitta
 579 et laevo infixata est lateri manus abditaque intus
 580 spiramenta animae letali volnere rupit.
 581 Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
 582 pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera,
 583 insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
 584 eductum Matris luco Symaethia circum
 585 flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici :
 586 stridentem fundam positus Mezentius hastis
 587 ipse ter adducta circum caput egit habena
 588 et media adversi liquefacto tempora plumbo
 589 diffidit ac multa porrectum extendit harena.
 590 Tum primum bello celerem intendisse sagittam
 591 dicitur ante feras solitus terrere fugaces
 592 Ascanius fortemque manu fudisse Numanum,
 593 cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
 594 germanam nuper thalamo sociatus habebat.
 595 Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
 596 vociferans tumidusque novo praecordia regno
 597 ibat et ingentem sese clamore ferebat :
 598 "Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
 599 bis capti Phryges, et morti praetendere muros ?
 600 En qui nostra sibi bello conubia poscunt !
 601 Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit ?
 602 Non hic Atridae nec fandi factor Ulixes :
 603 durum a stirpe genus natos ad flumina primum
 604 deferimus saevoque gelu duramus et undis,
 605 venatu invigilant pueri silvasque fatigant,

606 flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
 607 At patiens operum parvoque adsueta Juventus
 608 aut rastris terram domat aut quatit oppida bello.
 609 Omne aevum ferro teritur, versaque juvencum
 610 terga fatigamus hasta ; nec tarda senectus
 611 debilitat vires animi mutatque vigorem :
 612 canitiem galea premimus, semperque recentis
 613 comportare juvat praedas et vivere rapto.
 614 Vobis picta croco et fulgenti murice vestis,
 615 desidiae cordi, juvat indulgere choreis,
 616 et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
 617 O vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
 618 Dindyma ubi adsuetis biforem dat tibia cantum !
 619 Tympana vos buxusque vocat Berecyntia Matris
 620 Idaeae sinite arma viris et cedite ferro."
 621 Talia jactantem dictis ac dira canentem
 622 non tulit Ascanius nervoque obversus equino
 623 contendit telum diversaque bracchia ducens
 624 constitit, ante Jovem supplex per vota precatus :
 625 "Juppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.
 626 Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona
 627 et statuam ante aras aurata fronte juvencum
 628 candentem pariterque caput cum matre ferentem,
 629 jam cornu petat et pedibus qui spargat harenam."
 630 Audiit et caeli Genitor de parte serena
 631 intonuit laevum, sonat una fatifer arcus :
 632 effugit horrendum stridens adducta sagitta
 633 perque caput Remuli venit et cava tempora ferro
 634 traicit. "I, verbis virtutem include superbis !
 635 His capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt."
 636 Hoc tantum Ascanius. Teucris clamore sequuntur
 637 laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
 638 Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
 639 desuper Ausonias acies urbemque videbat,
 640 nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum :
 641 "Macte nova virtute, puer : sic itur ad astra,
 642 dis genite et geniture deos. Jure omnia bella
 643 gente sub Assaraci fato ventura resident,
 644 nec te Troja capit." Simul haec effatus ab alto
 645 aethere se misit, spirantis dimovet auras
 646 Ascaniumque petit. Forma tum vertitur oris
 647 antiquum in Buten ; hic Dardanio Anchisae
 648 armiger ante fuit fidusque ad limina custos,
 649 tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
 650 omnia longaevo similis, vocemque coloremque
 651 et crinis albos et saeva sonoribus arma,
 652 atque his ardentem dictis adfatur Iulum :
 653 "Sit satis, Aenide, telis impune Numanum
 654 oppetiisse tuis ; primam hanc tibi magnus, Apollo
 655 concedit laudem et paribus non invidet armis :
 656 cetera parce, puer, bello." Sic orsus Apollo
 657 mortalis medio aspectus sermone reliquit
 658 et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
 659 Agnovere deum proceres divinaque tela
 660 Dardanidae pharetramque fuga sensere sonantem.
 661 Ergo avidum pugnae dictis ac numine Phoebi
 662 Ascanium prohibent, ipsi in certamina rursus
 663 succedunt animasque in aperta pericula mittunt.

664 It clamor totis per propugnacula muris,
 665 intendunt acris arcus ammentaque torquent.
 666 Sternitur omne solum telis, tum scuta cavaeque
 667 dant sonitum flictu galeae, pugna aspera surgit :
 668 quantus ab occasu veniens pluvialibus Haedis
 669 verberat imber humum, quam multa grandine nimbi
 670 in vada praecipitant, cum Juppiter horridus austris
 671 torquet aquosam hiemem et caelo cava nubila rumpit.
 672 Pandarus et Bitias, Ideao Alcanore creti,
 673 quos Jovis eduxit luco silvestris Iaera
 674 abietibus juvenes patriis et montibus aequos,
 675 portam, quae ducis imperio commissa, recludunt,
 676 freti animis, ultroque invitant moenibus hostem.
 677 Ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant,
 678 armati ferro et cristis capita alta corusci :
 679 quales aeriae liquentia flumina circum,
 680 sive Padi ripis Athesim seu propter amoenum,
 681 consurgunt geminae quercus intonsaque caelo
 682 attollunt capita et sublimi vertice nutant.
 683 Inrumpunt aditus Rutuli ut videre patentis
 684 continuo Quercens et pulcher Aquiculus armis
 685 et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon
 686 agminibus totis : at versi terga dedere
 687 aut ipso portae posuere in limine vitam.
 688 Tum magis increscunt animis discordibus irae ;
 689 et jam collecti Troes glomerantur eodem
 690 et conferre manum et procurrere longius audent.
 691 Ductori Turno diversa in parte furenti
 692 turbantique viros perfertur nuntius, hostem
 693 fervere caede nova et portas praebere patentis.
 694 Deserit inceptum atque immani concitus ira
 695 Dardanium ruit ad portam fratresque superbos.
 696 Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
 697 Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
 698 conjecto sternit jaculo ; volat Itala cornus
 699 aera per tenerum stomachoque infixata sub altum
 700 pectus abit : reddit specus atri volneris undam
 701 spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
 702 Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum,
 703 tum Bitian ardentem oculis animisque frementem
 704 non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dedisset,
 705 sed magnum stridens contorta phalarica venit,
 706 fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga
 707 nec duplici squama lorica fidelis et auro
 708 sustinuit : conlapsa ruunt immania membra.
 709 Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.
 710 Talis in Euboico Baiarum litore quondam
 711 saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
 712 constructam ponto jaciunt ; sic illa ruinam
 713 prona trahit penitusque vadis inlisa recumbit :
 714 miscent se maria, et nigrae attolluntur harenae ;
 715 tum sonitu Prochyta alta tremit durumque cubile
 716 Inarime Jovis imperiis imposta Typhoeo.
 717 Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
 718 addidit et stimulos acris sub pectore vertit
 719 immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
 720 Undique conveniunt, quoniam data copia pugnae
 721 bellatorque animo deus incidit.

722 Pandarus ut fuso germanum corpore cernit
 723 et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
 724 portam vi magna converso cardine torquet,
 725 obnixus latis umeris, multosque suorum
 726 moenibus exclusos duro in certamine linquit ;
 727 ast alios secum includit recipitque ruentis,
 728 demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
 729 viderit inrumpentem ultroque incluserit urbi,
 730 immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
 731 Continuo nova lux oculis effulsit, et arma
 732 horrendum sonuere ; tremunt in vertice cristae
 733 sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit :
 734 agnoscunt faciem invisam atque immania membra
 735 turbati subito Aeneadae. Tum Pandarus ingens
 736 emicat et mortis fraternae fervidus ira
 737 effatur : "Non haec dotalis regia Amatae,
 738 nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
 739 Castra inimica vides ; nulla hinc exire potestas."
 740 Olli subridens sedato pectore Turnus :
 741 "Incipe, siqua animo virtus, et consere dextram :
 742 hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem."
 743 Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
 744 intorquet summis adnixus viribus hastam :
 745 excepere aurae volnus ; Saturnia Juno
 746 detorsit veniens, portaeque infigitur hasta.
 747 "At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
 748 effugies ; neque enim is teli nec volneris auctor."
 749 Sic ait et sublatum alte consurgit in ensem
 750 et mediam ferro gemina inter tempora frontem
 751 dividit inpubesque immani volnere malas.
 752 Fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus :
 753 conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
 754 sternit humi moriens, atque illi partibus aequis
 755 huc caput atque illuc umero ex utroque pependit.
 756 Diffugiunt versi trepida formidine Troes :
 757 et si continuo victorem ea cura subisset,
 758 rumpere claustra manu sociosque immittere portis,
 759 ultimus ille dies bello gentique fuisset ;
 760 sed furor ardentem caedisque insana cupido
 761 egit in adversos.
 762 Principio Phalerim et succiso poplite Gygen
 763 excipit ; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
 764 in tergum, Juno vires animumque ministrat ;
 765 addit Halym comitem et confixa Phegea parma,
 766 ignaros deinde in muris Martemque cientis
 767 Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
 768 Lyncea tendentem contra sociosque vocantem
 769 vibranti gladio conixus ab aggere dexter
 770 occupat ; huic uno desectum cominus ictu
 771 cum galea longe jacuit caput. Inde ferarum
 772 vastatorem Amycum, quo non felicius alter
 773 ungere tela manu ferrumque armare veneno,
 774 et Clytium Aeoliden et amicum Crethea Musis,
 775 Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
 776 et citharae cordi numerosque intendere nervis.
 777 [Semper equos atque arma virum pugnasque canebat.]
 778 Tandem ductores audita caede suorum
 779 conveniunt Teucris, Mnestheus acerque Serestus,

780 palantisque vident socios hostemque receptum.
 781 Et Mnestheus : "Quo deinde fugam, quo tenditis ? " inquit.
 782 "Quos alios muros, quae jam ultra moenia habetis ?
 783 Unus homo et vestris, o cives, undique saeptus
 784 aggeribus tantas strages inpune per urbem
 785 ediderit, juvenum primos tot miserit Orco ?
 786 Non infelicis patriae veterumque deorum
 787 et magni Aeneae, segnes, miseretque pudetque ? "
 788 Talibus accensi firmantur et agmine denso
 789 consistunt. Turnus paulatim excedere pugna
 790 et fluvium petere ac partem, quae cingitur unda
 791 acrius hoc Teucris clamore incumbere magno
 792 et glomerare manum. Ceu saevum turba leonem
 793 cum telis premit infensis, at territus ille,
 794 asper, acerba tuens, retro redit, et neque terga
 795 ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra
 796 ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque :
 797 haud aliter retro dubius vestigia Turnus
 798 improperata refert, et mens exaestuat ira.
 799 Quin etiam bis tum medios invaserat hostis,
 800 bis confusa fuga per muros agmina vertit ;
 801 sed manus e castris propere coit omnis in unum,
 802 nec contra vires audet Saturnia Juno
 803 sufficere, aeriam caelo nam Juppiter Irim
 804 demisit germanae haud mollia jussa ferentem,
 805 ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
 806 Ergo nec clipeo juvenis subsistere tantum
 807 nec dextra valet : injectis sic undique telis
 808 obruitur. Strepit adsiduo cava tempora circum
 809 tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt,
 810 discussaeque jubae capiti, nec sufficit umbo
 811 ictibus : ingeminant hastis et Troes et ipse
 812 fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
 813 liquitur et piceum, nec respirare potestas,
 814 flumen agit ; fessos quatit aeger anhelitus artus.
 815 Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
 816 in fluvium dedit : ille suo cum gurgite flavo
 817 accepit venientem ac mollibus extulit undis
 818 et laetum sociis abluta caede remisit.

E_10 v.1 Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
 2 conciliumque vocat divom pater atque hominum rex
 3 sideream in sedem, terras unde arduus omnis
 4 castraque Dardanidum adspectat populosque Latinos.
 5 Considunt tectis bipatientibus, incipit ipse :
 6 "Caelicolae magni, quianam sententia vobis
 7 versa retro tantumque animis certatis iniquis ?
 8 Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
 9 Quae contra vetitum discordia ? Quis metus aut hos
 10 aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit ?
 11 Adveniet justum pugnae, ne arcessite, tempus,
 12 cum fera Karthago Romanis arcibus olim
 13 exitium magnum atque Alpes immittet apertas :

14 tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
 15 Nunc sinite et placitum laeti componite foedus."
 16 Juppiter haec paucis ; at non Venus aurea contra
 17 pauca refert :
 18 "O pater, O hominum rerumque aeterna potestas !
 19 Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus ?
 20 Cernis ut insultent Rutuli Turnusque feratur
 21 per medios insignis equis tumidusque secundo
 22 Marte ruat ? Non clausa tegunt jam moenia Teucros :
 23 quin intra portas atque ipsis proelia miscent
 24 aggeribus moerorum et inundant sanguine fossas.
 25 Aeneas ignarus abest. Numquamne levare
 26 obsidione sines ? Muris iterum imminet hostis
 27 nascentis Trojae nec non exercitus alter ;
 28 atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
 29 Tydides. Equidem credo, mea volnera restant
 30 et tua progenies mortalia demoror arma.
 31 Si sine pace tua atque invito numine Troes
 32 Italiam petiere, luant peccata neque illos
 33 juveris auxilio ; sin tot responsa secuti,
 34 quae superi manesque dabant : cur nunc tua quisquam
 35 vertere jussa potest aut cur nova condere fata ?
 36 Quid repetem exustas Erycino in litore classes,
 37 quid tempestatum regem ventosque furentis
 38 Aeolia excitos aut actam nubibus Irim ?
 39 Nunc etiam manis, haec intemptata manebat
 40 sors rerum, movet et superis immissa repente
 41 Allecto, medias Italum bacchata per urbes.
 42 Nil super imperio moveor : speravimus ista,
 43 dum fortuna fuit ; vincant quos vincere mavis.
 44 Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjunx
 45 dura, per eversae, genitor, fumantia Trojae
 46 exscidia obtestor, liceat dimittere ab armis
 47 incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
 48 Aeneas sane ignotis jactetur in undis
 49 et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur :
 50 hunc tegere et dirae valeam subducere pugnae.
 51 Est Amathus, est celsa mihi Paphus atque Cythera
 52 Idaliaeque domus : positis inglorius armis
 53 exigat hic aevum. Magna dicione jubeto
 54 Karthago premat Ausoniam : nihil urbibus inde
 55 obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
 56 juvit et Argolicos medium fugisse per ignes
 57 totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
 58 dum Latium Teucris recidivaque Pergama quaerunt ?
 59 Non satius cineres patriae insedissem supremos
 60 atque solum, quo Troja fuit ? Xanthum et Simoenta
 61 redde, oro, miseris iterumque revolvere casus
 62 da, pater, Iliacos Teucris." Tum regia Juno
 63 acta furore gravi : "Quid me alta silentia cogis
 64 rumpere et obductum verbis volgare dolorem ?
 65 Aenean hominum quisquam divomque subegit
 66 bella sequi aut hostem regi se inferre Latino ?
 67 Italiam petiit fatis auctoribus, esto,
 68 Cassandra impulsus furiis : num linquere castra
 69 hortati sumus aut vitam committere ventis ?
 70 Num puero summam belli, num credere muros
 71 Tyrrhenamque fidem, aut gentis agitare quietas ?

72 Quis deus in fraudem, quae dura potentia nostra
 73 egit ? Ubi hic Juno demissave nubibus Iris ?
 74 Indignum est Italos Trojam circumdare flammis
 75 nascentem et patria Turnum consistere terra,
 76 cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater :
 77 quid face Trojanos atra vim ferre Latinis,
 78 arva aliena jugo premere atque avertere praedas ?
 79 Quid soceros legere et gremiis abducere pactas,
 80 pacem orare manu, praefigere puppibus arma ?
 81 Tu potes Aenean manibus subducere Graium
 82 proque viro nebulam et ventos obtendere inanis,
 83 tu potes in totidem classem convertere nymphas :
 84 nos aliquid Rutulos contra juvisse nefandum est ?
 85 Aeneas ignarus abest : ignarus et absit.
 86 Est Paphus Idaliumque tibi, sunt alta Cythera :
 87 quid gravidam bellis urbem et corda aspera temptas ?
 88 Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
 89 conamur, nos, an miseros qui Troas Achivis
 90 objecit ? Quae causa fuit, consurgere in arma
 91 Europamque Asiamque et foedera solvere furto ?
 92 Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter,
 93 aut ego tela dedi fovive cupidine bella ?
 94 Tum decuit metuisse tuis : nunc sera querelis
 95 haud justis adsurgis et inrita jurgia jactas."
 96 Talibus orabat Juno, cunctique fremebant
 97 caelicolae adsensu vario, ceu flamina prima
 98 cum deprensa fremunt silvis et caeca volutant
 99 murmura, venturos nautis prodentia ventos.
 100 Tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas,
 101 infit ; eo dicente deum domus alta silescit
 102 et tremefacta solo tellus, silet arduus aether,
 103 tum Zephyri posuere, premit placida aequora pontus :
 104 "Accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
 105 Quandoquidem Ausonios conjungi foedere Teucris
 106 haud licitum, nec vestra capit discordia finem :
 107 quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
 108 Tros Rutulusne fuat nullo discrimine habebo.
 109 Seu fatis Italum castra obsidione tenentur
 110 sive errore malo Trojae monitisque sinistris.
 111 Nec Rutulos solvo : sua cuique exorsa laborem
 112 fortunamque ferent. Rex Juppiter omnibus idem.
 113 Fata viam invenient." Stygii per flumina fratris,
 114 per pice torrentis atraque voragine ripas
 115 adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
 116 Hic finis fandi. Solio tum Juppiter aureo
 117 surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt.
 118 Interea Rutuli portis circum omnibus instant
 119 sternere caede viros et moenia cingere flammis.
 120 At legio Aeneadam vallis obsessa tenetur,
 121 nec spes ulla fugae. Miseri stant turribus altis
 122 nequiquam et rara muros cinxere corona
 123 Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
 124 Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris,
 125 prima acies ; hos germani Sarpedonis ambo
 126 et Clarus et Thaemon Lycia comitantur ab alta.
 127 Fert ingens toto conixus corpore saxum,
 128 haud partem exiguum montis, Lyrnesius Acmon,
 129 nec Clytio genitore minor nec fratre Menestheo.

130 Hi jaculis, illi certant defendere saxis
 131 molirique ignem nervoque aptare sagittas.
 132 Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
 133 Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
 134 qualis gemma micat, fulvum quae dividit aurum,
 135 aut collo decus aut capiti ; vel quale per artem
 136 inclusum buxo aut Oricia terebintho
 137 lucet ebur ; fusos cervix cui lactea crinis
 138 accipit et molli subnectens circulus auro.
 139 Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
 140 volnera dirigere et calamos armare veneno,
 141 Maeonia generose domo, ubi pingua culta
 142 exercentque viri Pactolusque inrigat auro.
 143 Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
 144 aggere moerorum sublimem gloria tollit,
 145 et Capys : hinc nomen Campanae ducitur urbi.
 146 Illi inter sese duri certamina belli
 147 contulerant : media Aeneas freta nocte secabat.
 148 Namque ut ab Euandro castris ingressus Etruscis
 149 regem adit et regi memorat nomenque genusque,
 150 quidve petat quidve ipse ferat, Mezentius arma
 151 quae sibi conciliet, violentaque pectora Turni
 152 edocet, humanis quae sit fiducia rebus
 153 admonet immiscetque preces : haud fit mora, Tarchon
 154 jungit opes foedusque ferit ; tum libera fati
 155 classem conscendit jussis gens Lydia divom,
 156 externo commissa duci. Aeneia puppis
 157 prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones,
 158 imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
 159 Hic magnus sedet Aeneas secumque volutat
 160 eventus belli varios, Pallasque sinistro
 161 adfixus lateri jam quaerit sidera, opacae
 162 noctis iter, jam quae passus terraque marique.
 163 Pandite nunc Helicon, deae, cantusque movete,
 164 quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
 165 Aenean armetque rates pelagoque vehatur.
 166 Massicus aerata princeps secat aequora tigri :
 167 sub quo mille manus juvenum, qui moenia Clusi
 168 quique urbem liquere Cosas, quis tela sagittae
 169 gorytique leves umeris et letifer arcus.
 170 Una torvus Abas : huic totum insignibus armis
 171 agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
 172 Sescentos illi dederat Populonia mater
 173 expertos belli juvenes, ast Ilva trecentos
 174 insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
 175 Tertius ille hominum divomque interpretas Asilas,
 176 cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent
 177 et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes,
 178 mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
 179 Hos parere jubent Alpheae ab origine Pisae,
 180 urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
 181 Astur equo fidens et versicoloribus armis.
 182 Tercentum adiciunt (mens omnibus una sequendi)
 183 qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis,
 184 et Pyrgi veteres intempestaeque Graviscae.
 185 Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
 186 transierim, Cinyre, et paucis comitate Cupavo,
 187 cujus olorinae surgunt de vertice pennae,

188 crimen, Amor, vestrum formaeque insigne paternae.
 189 Namque ferunt luctu Cycnum Phaethontis amati,
 190 populeas inter frondes umbramque sororum
 191 dum canit et maestum Musa solatur amorem,
 192 canentem molli pluma duxisse senectam,
 193 linquentem terras et sidera voce sequentem.
 194 Filius, aequalis comitatus classe catervas,
 195 ingentem remis Centaurum promovet : ille
 196 instat aquae saxumque undis immane minatur
 197 arduus et longa sulcat maria alta carina.
 198 Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
 199 fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
 200 qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen,
 201 Mantua, dives avis ; sed non genus omnibus unum :
 202 gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
 203 ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires.
 204 Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
 205 quos patre Benaco velatus harundine glauca
 206 Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
 207 It gravis Aulestes centenaque arbore fluctum
 208 verberat adsurgens, spumant vada marmore verso.
 209 Hunc vehit immanis Triton et caerula concha
 210 exterrens freta, cui laterum tenuis hispida nanti
 211 frons hominem praefert, in pristim desinit alvus :
 212 spumea semifero sub pectore murmurat unda.
 213 Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
 214 subsidio Trojae et campos salis aera secabant.
 215 Jamque dies caelo concesserat almaque curru
 216 noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum :
 217 Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
 218 ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
 219 Atque illi medio in spatio chorus ecce suarum
 220 occurrit comitum : nymphae, quas alma Cybebe
 221 numen habere maris nymphasque e navibus esse
 222 jusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
 223 quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
 224 Agnoscunt longe regem lustrantque choreis,
 225 quarum quae fandi doctissima Cymodocea
 226 pone sequens dextra puppim tenet ipsaque dorso
 227 eminent ac laeva tacitis subremigat undis,
 228 tum sic ignarum adloquitur : "Vigilansne, deum gens,
 229 Aenea ? Vigila et velis immitte rudentis.
 230 Nos sumus, Idaeae sacro de vertice pinus,
 231 nunc pelagi nymphae, classis tua. Perfidus ut nos
 232 praecipitis ferro Rutulus flammaque premebat,
 233 rupimus invitae tua vincula teque per aequor
 234 quaerimus. Hanc Genetrix faciem miserata refecit
 235 et dedit esse deas aevumque agitare sub undis.
 236 At puer Ascanius muro fossisque tenetur
 237 tela inter media atque horrentis Marte Latinos.
 238 Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
 239 Arcas eques : medias illis opponere turmas,
 240 ne castris jungant, certast sententia Turno.
 241 Surge age et Aurora socios veniente vocari
 242 primus in arma jube et clipeum cape, quem dedit ipse
 243 invictum Ignipotens atque oras ambiit auro.
 244 Crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
 245 ingentis Rutulae spectabit caedis acervos."

246 Dixerat, et dextra discedens impulit altam
 247 haud ignara modi puppim : fugit illa per undas
 248 ocior et jaculo et ventos aequante sagitta.
 249 Inde aliae celerant cursus. Stupet inscius ipse
 250 Tros Anchisiades ; animos tamen omine tollit.
 251 Tum breviter super adspectans convexa precatur :
 252 "Alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi
 253 turrigeraeque urbis bijugique ad frena leones,
 254 tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
 255 augurium Phrygibusque adsis pede, diva, secundo."
 256 Tantum effatus. Et interea revoluta rubebat
 257 matura jam luce dies noctemque fugarat :
 258 principio sociis edicit, signa sequantur
 259 atque animos aptent armis pugnaeque parent se.
 260 Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
 261 stans celsa in puppi ; clipeum cum deinde sinistra
 262 extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
 263 Dardanidae e muris, spes addita suscitatur iras,
 264 tela manu jaciunt : quales sub nubibus atris
 265 Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant
 266 cum sonitu fugiuntque notos clamore secundo.
 267 At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
 268 Ausoniis, donec versas ad litora puppes
 269 respiciunt totumque adlabi classibus aequor.
 270 Ardet apex capiti cristisque a vertice flamma
 271 funditur et vastos umbo vomit aureus ignes :
 272 non secus ac liquida si quando nocte cometae
 273 sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor,
 274 ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
 275 nascitur et laevo contristat lumine caelum.
 276 Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
 277 litora praecipere et venientis pellere terra.
 278 [Ultro animos tollit dictis atque increpat ultro]
 279 "Quod votis optastis, adest, perfringere dextra ;
 280 in manibus Mars ipse viris. Nunc conjugis esto
 281 quisque suae tectique memor, nunc magna referto
 282 facta, patrum laudes. Ultro occurramus ad undam,
 283 dum trepidi egressisque labant vestigia prima.
 284 Audentis Fortuna juvat,"
 285 haec ait et secum versat, quos ducere contra
 286 vel quibus obsessos possit concredere muros.
 287 Interea Aeneas socios de puppibus altis
 288 pontibus exponit. Multi servare recursus
 289 languentis pelagi et brevibus se credere saltu,
 290 per remos alii. Speculatus litora Tarchon,
 291 qua vada non sperat nec fracta remurmurat unda,
 292 sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu,
 293 advertit subito proram sociosque precatur :
 294 "Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis ;
 295 tollite, ferte rates ; inimicam findite rostris
 296 hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
 297 Frangere nec tali puppim statione recuso
 298 arrepta tellure semel." Quae talia postquam
 299 effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
 300 spumantisque rates arvis inferre Latinis,
 301 donec rostra tenent siccum et sedere carinae
 302 omnes innocuae, sed non puppis tua, Tarchon.
 303 Namque inflictis vadis dorso dum pendet iniquo,

304 anceps sustentata diu fluctusque fatigat,
 305 solvitur atque viros mediis exponit in undis
 306 fragmina remorum quos et fluitantia transtra
 307 impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
 308 Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
 309 totam aciem in Teucros et contra in litore sistit.
 310 Signa canunt. Primus turmas invasit agrestis
 311 Aeneas, omen pugnae, stravitque Latinos
 312 occiso Therone, virum qui maximus ultro
 313 Aenean petit : huic gladio perque aerea suta,
 314 per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.
 315 Inde Lichan ferit, exsectum jam matre perempta
 316 et tibi, Phoebe, sacrum : casus evadere ferri
 317 quo licuit parvo ? Nec longe Cissea durum
 318 immanemque Gyan, sternentis agmina clava,
 319 dejecit Leto : nihil illos Herculis arma
 320 nec validae juvere manus genitorque Melampus,
 321 Alcidae comes usque gravis dum terra labores
 322 praebuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertis,
 323 intorquens jaculum clamanti sistit in ore.
 324 Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
 325 dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
 326 Dardania stratus dextra, securus amorum,
 327 qui juvenum tibi semper erant, miserande jaceres,
 328 ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
 329 progenies, septem numero, septenaque tela
 330 coniciunt ; partim galea clipeoque resultant
 331 inrita, deflexit partim stringentia corpus
 332 alma Venus. Fidum Aeneas adfatur Achaten :
 333 "Suggere tela mihi : non ullum dextera frustra
 334 torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
 335 Iliacis campis." Tum magnam corripit hastam
 336 et jacit : illa volans clipei transverberat aera
 337 Maeonis et thoraca simul cum pectore rumpit.
 338 Huic frater subit Alcanor fratremque ruentem
 339 sustentat dextra : trajecto missa lacerto
 340 protinus hasta fugit servatque cruenta tenorem,
 341 dexteraque ex umero nervis moribunda pependit.
 342 Tum Numitor jaculo fratris de corpore rapto
 343 Aenean petiit ; sed non et figere contra
 344 est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
 345 Hic Curibus fidens primaevo corpore Clausus
 346 advenit et rigida Dryopem ferit eminus hasta
 347 sub mentum graviter pressa pariterque loquentis
 348 vocem animamque rapit trajecto gutture ; at ille
 349 fronte ferit terram et crassum vomit ore cruorem.
 350 Tres quoque Threicios Boreae de gente suprema
 351 et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
 352 per varios sternit casus. Accurrit Halaesus
 353 Auruncaequae manus, subit et Neptunia proles,
 354 insignis Messapus equis. Expellere tendunt
 355 nunc hi, nunc illi ; certatur limine in ipso
 356 Ausoniae. Magno discordes aethere venti
 357 proelia ceu tollunt animis et viribus aequis ;
 358 non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit ;
 359 anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra :
 360 haud aliter Trojanae acies aciesque Latinae
 361 concurrunt ; haeret pede pes densusque viro vir.

362 At parte ex alia, qua saxa rotantia late
 363 impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
 364 Arcadas insuetos acies inferre pedestris
 365 ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci
 366 (aspera quis natura loci dimittere quando
 367 suasit equos), unum quod rebus restat egenis,
 368 nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris :
 369 "Quo fugitis, socii ? Per vos et fortia facta,
 370 per ducis Evandri nomen devictaque bella
 371 spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
 372 fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostis
 373 est via. Qua globus ille virum densissimus urget,
 374 hac vos et Pallanta ducem patria alta reposit.
 375 Numina nulla premunt, mortali urgemur ab hoste
 376 mortales, totidem nobis animaeque manusque.
 377 Ecce, maris magna claudit nos obice pontus,
 378 dest jam terra fugae : pelagus Trojamne petemus ? "
 379 Haec ait et medius densos prorumpit in hostis.
 380 Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
 381 fit Lagus. Hunc, magno vellit dum pondere saxum,
 382 intorto figit telo, discrimina costis
 383 per medium qua spina dabat, hastamque receptat
 384 ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbo,
 385 ille quidem hoc sperans : nam Pallas ante ruentem,
 386 dum furit, incautum crudeli morte sodalis
 387 excipit atque ensem tumido in pulmone recondit.
 388 Hinc Sthenium petit et Rhoeti de gente vetusta
 389 Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
 390 Vos etiam, gemini, Rutulis cecidistis in agris,
 391 Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
 392 indiscreta suis gratusque parentibus error ;
 393 at nunc dura dedit vobis discrimina Pallas :
 394 nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis ;
 395 te decisa suum, Laride, dextera quaerit
 396 semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
 397 Arcadas accensos monitu et praeclara tuentis
 398 facta viri mixtus dolor et pudor armat in hostis.
 399 Tum Pallas bijugis fugientem Rhoetea praeter
 400 traicit. Hoc spatium tantumque morae fuit Ilo ;
 401 Ilo namque procul validam direxerat hastam,
 402 quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
 403 te fugiens fratremque Tyren, curruque volutus
 404 caedit semianimis Rutulorum calcibus arva.
 405 Ac velut optato ventis aestate coortis
 406 dispersa immittit silvis incendia pastor,
 407 correptis subito mediis extenditur una
 408 horrida per latos acies Volcania campos ;
 409 ille sedens victor flammam despectat ovantis :
 410 non aliter socium virtus coit omnis in unum
 411 teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halaesum
 412 tendit in adversos seque in sua conligit arma.
 413 Hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque,
 414 Strymonio dextram fulgenti deripit ense
 415 elatam in jugulum, saxo ferit ora Thoantis
 416 ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
 417 Fata canens silvis genitor celarat Halaesum :
 418 ut senior leto canentia lumina solvit,
 419 injecere manum Parcae telisque sacrarunt

420 Evandri. Quem sic Pallas petit ante precatus :
 421 "Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
 422 fortunam atque viam duri per pectus Halaesi.
 423 Haec arma exuviasque viri tua quercus habebit."
 424 Audiit illa deus : dum texit Imaona Halaesus,
 425 Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
 426 At non caede viri tanta perterrita Lausus,
 427 pars ingens belli, sinit agmina : primus Abantem
 428 oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
 429 Sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci
 430 et vos, o Graeis imperdita corpora, Teucrici.
 431 Agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
 432 Extremi addensent acies nec turba moveri
 433 tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget,
 434 hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas :
 435 egregii forma, sed quis Fortuna negarat
 436 in patriam reditus. Ipsos concurrere passus
 437 haud tamen inter se magni regnator Olympi :
 438 mox illos sua fata manent majore sub hoste.
 439 Interea soror alma monet succedere Lauso
 440 Turnum, qui volucris curru medium secat agmen.
 441 Ut vidit socios : "Tempus desistere pugnae ;
 442 solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
 443 debetur ; cuperem ipse parens spectator adesset."
 444 Haec ait, et socii cesserunt aequore jusso.
 445 At Rutulum abscessu juvenis tum jussa superba
 446 miratus stupet in Turno corpusque per ingens
 447 lumina volvit obitque truci procul omnia visus
 448 talibus et dictis it contra dicta tyranni :
 449 "Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis
 450 aut leto insigni : sorti pater aequus utrique est.
 451 Tolle minas." Fatus medium procedit in aequor.
 452 Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
 453 Desiluit Turnus bijugis, pedes apparat ire
 454 comminus ; utque leo, specula cum vidit ab alta
 455 stare procul campis meditantem in proelia taurum,
 456 advolat : haud alia est Turni venientis imago.
 457 Hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
 458 ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum
 459 viribus imparibus, magnumque ita ad aethera fatur :
 460 "Per patris hospitium et mensas, quas advena adisti,
 461 te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
 462 Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta
 463 victoremque ferant morientia lumina Turni."
 464 Audiit Alcides juvenem magnumque sub imo
 465 corde premit gemitum lacrimasque effundit inanis.
 466 Tum Genitor natum dictis adfatur amicis :
 467 "Stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus
 468 omnibus est vitae : sed famam extendere factis,
 469 hoc virtutis opus. Trojae sub moenibus altis
 470 tot nati cecidere deum ; quin occidit una
 471 Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
 472 fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi."
 473 Sic ait atque oculos Rutulorum reicit arvis.
 474 At Pallas magnis emittit viribus hastam
 475 vaginaque cava fulgentem deripit ense.
 476 Illa volans umeri surgunt qua tegmina summa
 477 incidit atque viam clipei molita per oras

478 tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
 479 Hic Turnus ferro praefixum robur acuto
 480 in Pallanta diu librans jacet atque ita fatur :
 481 "Adspice, num mage sit nostrum penetrabile telum."
 482 Dixerat ; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
 483 quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
 484 vibranti cuspis medium transverberat ictu
 485 loricaeque moras et pectus perforat ingens.
 486 Ille rapit calidum frustra de volnere telum :
 487 una eademque via sanguis animusque sequuntur.
 488 Corruit in volnus, sonitum super arma dedere
 489 et terram hostilem moriens petit ore cruento.
 490 Quem Turnus super adsistens, [sic ore profatur] :
 491 "Arcades, haec," inquit, "memores mea dicta referte
 492 Euandro ; qualem meruit, Pallanta remitto.
 493 Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
 494 largior. Haud illi stabunt Aeneia parvo
 495 hospitia." Et laevo pressit pede talia fatus
 496 exanimem, rapiens immania pondera baltei
 497 impressumque nefas, una sub nocte jugali
 498 caesa manus juvenum foede thalamique cruenti,
 499 quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro ;
 500 quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
 501 Nescia mens hominum fati sortisque futurae
 502 et servare modum, rebus sublata secundis !
 503 Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
 504 intactum Pallanta et cum spolia ista diemque
 505 oderit. At socii multo gemitu lacrimisque
 506 impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
 507 O dolor atque decus magnum rediture parenti
 508 haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
 509 cum tamen ingentis Rutulorum linqvis acervos.
 510 Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
 511 advolat Aeneae, tenui discrimine leti
 512 esse suos, versis tempus succurrere Teucris.
 513 Proxima quaeque metit gladio latumque per agmen
 514 ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum
 515 caede nova quaerens. Pallas, Evander, in ipsis
 516 omnia sunt oculis, mensae, quas advena primas
 517 tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
 518 quattuor hic juvenes, totidem, quos educat Ufens,
 519 viventis rapit, inferias quos immolet umbris
 520 captivoque rogi perfundat sanguine flammis.
 521 Inde Mago procul infensam contenderat hastam.
 522 Ille astu subit ac tremibunda supervolat hasta,
 523 et genua amplectens effatur talia supplex :
 524 "Per patrios manis et spes surgentis Iuli
 525 te precor, hanc animam serves natoque patrique.
 526 Est domus alta, jacent penitus defossa talenta
 527 caelati argenti, sunt auri pondera facti
 528 infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
 529 vertitur aut anima una dabit discrimina tanta."
 530 Dixerat. Aeneas contra cui talia reddit :
 531 "Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
 532 natis parce tuis. Belli commercia Turnus
 533 sustulit ista prior jam tum Pallante perempto.
 534 Hoc patris Anchisae manes, hoc sentit Iulus."
 535 Sic fatus galeam laeva tenet atque reflexa

536 cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
 537 Nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
 538 infula cui sacra redimibat tempora vitta,
 539 totus conlucens veste atque insignibus armis.
 540 Quem congressus agit campo lapsumque superstans
 541 immolat ingentique umbra tegit ; arma Serestus
 542 lecta refert umeris, tibi, rex Gradive, tropaeum.
 543 Instaurant acies Volcani stirpe creatus
 544 Caeculus et veniens Marsorum montibus Umbro :
 545 Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
 546 et totum clipei ferro dejecerat orbem ;
 547 dixerat ille aliquid magnum vimque adfore verbo
 548 crediderat caeloque animum fortasse ferebat
 549 canitiemque sibi et longos promiserat annos :
 550 Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,
 551 silvicolae Fauno Dryope quem nympa creatat,
 552 obvius ardenti sese obtulit. Ille reducta
 553 loricam clipeique ingens onus impedit hasta ;
 554 tum caput orantis nequiquam et multa parantis
 555 dicere deturbat terrae truncumque tepentem
 556 provolvere super haec inimico pectore fatur :
 557 "Istic nunc, metuende, jace. Non te optima mater
 558 condet humi patrioque onerabit membra sepulchro :
 559 alutibus linquere feris aut gurgite mersum
 560 unda feret piscesque impasti volnera lambent."
 561 Protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
 562 persequitur fortemque Numam fulvumque Camertem,
 563 magnanimo Volcente satum, ditissimus agri
 564 qui fuit Ausonidum et tacitis regnavit Amyclis.
 565 Aegaeon qualis, centum cui bracchia dicunt
 566 centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
 567 pectoribusque arsisse, Jovis cum fulmina contra
 568 tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses :
 569 sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
 570 ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphaei
 571 quadrijugis in equos adversaque pectora tendit.
 572 Atque illi longe gradientem et dira frementem
 573 ut videre, metu versi retroque ruentes
 574 effunduntque duces rapiuntque ad litora currus.
 575 Interea bijugis infert se Lucagus albis
 576 in medios fraterque Liger ; sed frater habenis
 577 flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
 578 Haud tulit Aeneas tanto fervore furentis :
 579 inruit adversaque ingens apparuit hasta.
 580 Cui Liger :
 581 "Non Diomedis equos nec currum cernis Achillis
 582 aut Phrygiae campos : nunc belli finis et aevi
 583 his dabitur terris." Vesano talia late
 584 dicta volant Ligeri. Sed non et Troius heros
 585 dicta parat contra : jaculum nam torquet in hostem.
 586 Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
 587 admonuit bijugos, projecto dum pede laevo
 588 aptet se pugnae, subit oras hasta per imas
 589 fulgentis clipei, tum laevum perforat inguen :
 590 excussus curru moribundus volvitur arvis.
 591 Quem pius Aeneas dictis adfatur amaris :
 592 "Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
 593 prodidit aut vanae vertere ex hostibus umbrae :

594 ipse rotis saliens juga deseris." Haec ita fatus
 595 arripuit bijugos ; frater tendebat inertis
 596 infelix palmas, curru delapsus eodem :
 597 "Per te, per qui te talem genuere parentes,
 598 vir Trojane, sine hanc animam et miserere precantis."
 599 Pluribus oranti Aeneas : "Haud talia dudum
 600 dicta dabas. Morere et fratrem ne desere frater."
 601 Tum latebras animae pectus mucrone recludit.
 602 Talia per campos edebat funera ductor
 603 Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
 604 more furens. Tandem erumpunt et castra relinquunt
 605 Ascanius puer et nequiquam obsessa juvenus.
 606 Junonem interea compellat Juppiter ultro :
 607 "O germana mihi atque eadem gratissima conjunx,
 608 ut rebare, Venus, nec te sententia fallit,
 609 Trojanas sustentat opes, non vivida bello
 610 dextra viris animusque ferox patiensque pericli."
 611 Cui Juno summissa ? Quid, o pulcherrime conjunx,
 612 sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem ?
 613 Si mihi, quae quondam fuerat quamque esse decebat,
 614 vis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
 615 omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum
 616 et Dauno possem incolumem servare parenti.
 617 Nunc pereat Teucrisque pio det sanguine poenas.
 618 Ille tamen nostra deducit origine nomen
 619 Pilumnusque illi quartus pater et tua larga
 620 saepe manu multisque oneravit limina donis."
 621 Cui rex aetherii breviter sic fatur Olympi :
 622 "Si mora praesentis leti tempusque caduco
 623 oratur juveni meque hoc ita ponere sentis,
 624 tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fatis
 625 hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
 626 sub precibus venia ulla latet totumque moveri
 627 mutarive putas bellum, spes pascis inanis."
 628 Et Juno adlacrimans : "Quid si, quae voce gravaris,
 629 mente dares atque haec Turno rata vita maneret ?
 630 Nunc manet insontem gravis exitus, aut ego veri
 631 vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
 632 ludar et in melius tua, qui potes, orsa reflectas ! "
 633 Haec ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
 634 misit, agens hiemem nimbo succincta per auras,
 635 Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
 636 Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
 637 in faciem Aeneae, visu mirabile monstrum,
 638 Dardaniis ornat telis clipeumque jubaque
 639 divini adsimulat capitis, dat inania verba,
 640 dat sine mente sonum gressusque effingit euntis,
 641 morte obita qualis fama est volitare figuras
 642 aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
 643 At primas laeta ante acies exsultat imago
 644 inritatque virum telis et voce lacessit.
 645 Instat cui Turnus stridentemque eminus hastam
 646 conicit : illa dato vertit vestigia tergo.
 647 Tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
 648 credidit atque animo spem turbidus hausit inanem,
 649 "Quo fugis, Aenea ? Thalamos ne desere pactos ;
 650 hac dabitur dextra tellus quaesita per undas."
 651 Talia vociferans sequitur strictumque coruscat

652 mucronem nec ferre videt sua gaudia ventos.
653 Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
654 expositis stabat scalis et ponte parato,
655 qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
656 Huc sese trepida Aeneae fugientis imago
657 conicit in latebras ; nec Turnus segnior instat
658 exsuperatque moras et pontis transilit altos.
659 Vix proram attigerat : rumpit Saturnia funem
660 avolsamque rapit revoluta per aequora navem.
661 Illum autem Aeneas absentem in proelia poscit ;
662 obvia multa virum demittit corpora morti :
663 tum levis haud ultra latebras jam quaerit imago,
664 sed sublime volans nubi se immiscuit atrae.
665 Cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
666 Respicit ignarus rerum ingratusque salutis
667 et duplicis cum voce manus ad sidera tendit :
668 "Omnipotens genitor, tanton me crimine dignum
669 duxisti et talis voluisti expendere poenas ?
670 Quo feror ? Unde abii ? Quae me fuga quemve reducit ?
671 Laurentisne iterum muros aut castra videbo ?
672 Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti ?
673 Quosne (nefas) omnis infanda in morte reliqui
674 et nunc palantis video gemitumque cadentum
675 accipio ! Quid ago ? Aut quae jam satis ima dehiscat
676 terra mihi ? Vos o potius miserescite venti :
677 in rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro
678 ferte ratem saevisque vadis immittite Syrtis,
679 quo neque me Rutuli nec conscia fama sequatur."
680 Haec memorans animo nunc huc, nunc fluctuat illuc,
681 an sese mucrone ob tantum dedecus amens
682 induat et crudum per costas exigat ensem,
683 fluctibus an jaciat mediis et litora nando
684 curva petat Teucrumque iterum se reddat in arma.
685 Ter conatus utramque viam, ter maxima Juno
686 continuit juvenemque animi miserata repressit.
687 Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo
688 et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
689 At Jovis interea monitis Mezentius ardens
690 succedit pugnae Teucrosque invadit ovantis.
691 Concurrunt Tyrrhenae acies atque omnibus uni,
692 uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
693 Ille velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
694 obvia ventorum furiis expostaque ponto,
695 vim cunctam atque minas perfert caelique marisque,
696 ipsa immota manens, prolem Dolichaonis Hebrum
697 sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem,
698 sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
699 occupat os faciemque adversam, poplite Palmum
700 succiso volvi segnem sinit, armaque Lauso
701 donat habere umeris et vertice figere cristas.
702 Nec non Evanthen Phrygium Paridisque Mimanta
703 aequalem comitemque, una quem nocte Theano
704 in lucem genitori Amyco dedit et face praegnans
705 Cisseis regina Parin creat : urbe paterna
706 occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
707 Ac velut ille canum morsu de montibus altis
708 actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
709 defendit multosve palus Laurentia, silva

710 pastus harundinea, postquam inter retia ventum est,
 711 substitit infremuitque ferox et inhorruit armos,
 712 nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus,
 713 sed jaculis tutisque procul clamoribus instant ;
 714 haud aliter, justae quibus est Mezentius irae,
 715 non ulli est animus stricto concurrere ferro ;
 716 missilibus longe et vasto clamore lacesunt :
 717 ille autem impavidus partis cunctatur in omnis,
 718 dentibus infrendens, et tergo decutit hastas.
 719 Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
 720 Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos.
 721 Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
 722 purpureum pennis et pactae conjugis ostro :
 723 impastus stabula alta leo ceu saepe peragrans,
 724 suadet enim vesana fames, si forte fugacem
 725 conspexit capream aut surgentem in cornua cervum,
 726 gaudet, hians immane, comasque arrexit et haeret
 727 visceribus super accumbens, lavit inproba taeter
 728 ora cruor,
 729 sic ruit in densos alacer Mezentius hostis.
 730 Sternitur infelix Acron et calcibus atram
 731 tundit humum expirans infractaque tela cruentat.
 732 Atque idem fugientem haud est dignatus Orodem
 733 sternere nec jacta caecum dare cuspide volnus :
 734 obvius adversoque occurrit seque viro vir
 735 contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
 736 Tum super abjectum posito pede nixus et hasta :
 737 "Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes."
 738 Conclamant socii laetum paeana secuti.
 739 Ille autem exspirans : "Non me, quicumque es, inulto,
 740 victor, nec longum laetabere : te quoque fata
 741 prospectant paria atque eadem mox arva tenebis."
 742 Ad quae subridens mixta Mezentius ira :
 743 "Nunc morere. Ast de me divom pater atque hominum rex
 744 viderit." Hoc dicens eduxit corpore telum :
 745 olli dura quies oculos et ferreus urget
 746 somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.
 747 Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspem
 748 Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen,
 749 Messapus Croniumque Lycaoniumque Erichaeten,
 750 illum infrenis equi lapsu tellure jacentem,
 751 hunc peditem. Pedes et Lycius processerat Agis,
 752 quem tamen haud expers Valerus virtutis avitae
 753 deicit ; at Thronium Salius Saliumque Nealces
 754 insidiis, jaculo et longe fallente sagitta.
 755 Jam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
 756 funera : caedebant pariter pariterque ruebant
 757 victores victique, neque his fuga nota neque illis.
 758 Di Jovis in tectis iram miserantur inanem
 759 amborum et tantos mortalibus esse labores :
 760 hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno,
 761 pallida Tisiphone media inter milia saevit.
 762 At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
 763 turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
 764 cum pedes incedit medii per maxima Nerei
 765 stagna viam scindens, umero supereminet undas
 766 aut summis referens annosam montibus ornum
 767 ingrediturque solo et caput inter nubila condit :

768 talis se vastis infert Mezentius armis.
 769 Huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
 770 obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
 771 hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat ;
 772 atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae :
 773 "Dextra mihi deus et telum, quod missile libro,
 774 nunc adsint ! Voveo praedonis corpore raptis
 775 indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
 776 Aeneae." Dixit stridentemque eminus hastam
 777 jecit ; at illa volans clipeo est excussa proculque
 778 egregium Antoren latus inter et ilia figit,
 779 Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
 780 haeserat Evandro atque Itala consederat urbe.
 781 Sternitur infelix alieno volnere caelumque
 782 aspicit et dulcis moriens reminiscitur Argos
 783 tum pius Aeneas hastam jacit : illa per orbem
 784 aere cavum triplici, per linea terga tribusque
 785 transiit intextum tauris opus imaque sedit
 786 inguine, sed viris haud pertulit. Ocius ense
 787 Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
 788 eripit a femine et trepidanti fervidus instat.
 789 Ingemuit cari graviter genitoris amore,
 790 ut vidit, Lausus, lacrimaeque per ora volutae.
 791 Hic mortis durae casum tuaque optima facta,
 792 si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
 793 non equidem nec te, juvenis memorande, silebo.
 794 Ille pedem referens et inutilis inque ligatus
 795 cedebat clipeoque inimicum hastile trahebat :
 796 prorupit juvenis seseque immiscuit armis
 797 jamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
 798 Aeneae subiit mucronem ipsumque morando
 799 sustinuit. Socii magno clamore sequuntur,
 800 dum genitor nati parma protectus abiret,
 801 telaque coniciunt proturbantque eminus hostem
 802 missilibus. Furit Aeneas tectusque tenet se.
 803 Ac velut effusa si quando grandine nimbi
 804 praecipitant, omnis campis diffugit arator
 805 omnis et agricola et tuta latet arce viator,
 806 aut amnis ripis aut alti fornice saxi,
 807 dum pluit in terris, ut possint sole reducto
 808 exercere diem : sic obrutus undique telis
 809 Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
 810 sustinet et Lausum increpitat Lausoque minatur :
 811 "Quo moriture ruis majoraque viribus audes ?
 812 Fallit te incautum pietas tua." Nec minus ille
 813 exsultat demens ; saevae jamque altius irae
 814 Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
 815 Parcae fila legunt : validum namque exigit ense
 816 per medium Aeneas juvenem totumque recondit.
 817 Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
 818 et tunicam, molli mater quam neverat auro,
 819 implevitque sinum sanguis ; tum vita per auras
 820 concessit maesta ad manis corpusque reliquit.
 821 At vero ut voltum vidit morientis et ora,
 822 ora modis Anchisiades pallentia miris,
 823 ingemuit miserans graviter dextramque tetendit,
 824 et mentem patriae subiit pietatis imago.
 825 "Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,

826 quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum ?
827 Arma, quibus laetatus, habe tua, teque parentum
828 manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
829 Hoc tamen infelix miseram solabere mortem :
830 Aeneae magni dextra cadis." Increpat ultro
831 cunctantis socios et terra sublevat ipsum,
832 sanguine turpantem comptos de more capillos.
833 Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
834 volnera siccabat lymphis corpusque levabat
835 arboris adclinis trunco. Procul aerea ramis
836 dependet galea et prato gravia arma quiescunt.
837 Stant lecti circum juvenes : ipse aeger anhelans
838 colla foveat, fusus propexam in pectore barbam ;
839 multa super Lauso rogitat multumque remittit
840 qui revocent maestique ferant mandata parentis.
841 At Lausum socii exanimem super arma ferebant
842 flentes, ingentem atque ingenti volnere victum.
843 Agnovit longe gemitum praesaga mali mens :
844 canitiem multo deformat pulvere et ambas
845 ad caelum tendit palmas et corpore inhaeret.
846 "Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
847 ut pro me hostili paterer succedere dextrae,
848 quem genui ? Tuane haec genitor per volnera servor,
849 morte tua vivens ? Heu, nunc misero mihi demum
850 exitium infelix, nunc alte volnus adactum !
851 Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
852 pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
853 Debueram patriae poenas odiisque meorum :
854 omnis per mortis animam sontem ipse dedissem !
855 Nunc vivo neque adhuc homines lucemque relinquo.
856 Sed linquam." Simul hoc dicens attollit in aegrum
857 se femur et, quamvis dolor alto volnere tardet,
858 haud dejectus equum duci jubet. Hoc decus illi,
859 hoc solamen erat ; bellis hoc victor abibat
860 omnibus. Adloquitur maerentem et talibus infit :
861 "Rhaebe, diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
862 viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenti
863 et caput Aeneae referes Lausique dolorum
864 ultor eris mecum aut, aperit si nulla viam vis,
865 occumbes pariter ; neque enim, fortissime, credo,
866 jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros."
867 Dixit et exceptus tergo consueta locavit
868 membra manusque ambas jaculis oneravit acutis,
869 aere caput fulgens cristaque hirsutus equina.
870 Sic cursum in medios rapidus dedit : aestuat ingens
871 uno in corde pudor mixtoque insania luctu,
872 [et furiis agitatus amor et conscia virtus.]
873 Atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
874 Aeneas agnovit enim laetusque precatur :
875 "Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo,
876 incipias conferre manum."
877 Tantum effatus et infesta subit obvius hasta.
878 Ille autem : "Quid me erepto, saevissime, nato
879 terres ? Haec via sola fuit, qua perdere posses.
880 Nec mortem horremus nec divom parcimus ulli.
881 Desine : nam venio moriturus et haec tibi porto
882 dona prius." Dixit telumque intorsit in hostem ;
883 inde aliud super atque aliud figitque volatque

884 ingenti gyro, sed sustinet aureus umbo.
 885 Ter circum adstantem laevos equitavit in orbes
 886 tela manu jaciens, ter secum Troius heros
 887 immanem aerato circumfert tegmine silvam.
 888 Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
 889 vellere et urgetur pugna congressus iniqua,
 890 multa movens animo jam tandem erumpit et inter
 891 bellatoris equi cava tempora conicit hastam.
 892 Tollit se arrectum quadrupes et calcibus auras
 893 verberat effusumque equitem super ipse secutus
 894 implicat ejectoque incumbit cernuus armo.
 895 Clamore incendunt caelum Troesque Latinique.
 896 Advolat Aeneas vaginaque eripit ensem
 897 et super haec : "Ubi nunc Mezentius acer et illa
 898 effera vis animi ? " Contra Tyrrhenus, ut auras
 899 suspiciens hausit caelum mentemque recepit :
 900 "Hostis amare, quid increpitas mortemque minaris ?
 901 Nullum in caede nefas, nec sic ad proelia veni,
 902 nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
 903 Unum hoc per si qua est victis venia hostibus oro :
 904 corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
 905 circumstare odia : hunc, oro, defende furorem
 906 et me consortem nati concede sepulchro."
 907 Haec loquitur juguloque haud inscius accipit ensem
 908 undantique animam diffundit in arva cruore.

E_11 v.1 Oceanum interea surgens Aurora reliquit :
 2 Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humanis
 3 praecipitant curae turbataque funere mens est,
 4 vota deum primo victor solvebat Eoo.
 5 Ingentem quercum decisis undique ramis
 6 constituit tumulo fulgentiaque induit arma,
 7 Mezenti ducis exuvias, tibi, magne, tropaeum,
 8 bellipotens : aptat rorantis sanguine cristas
 9 telaque trunca viri et bis sex thoraca petitem
 10 perfossumque locis clipeumque ex aere sinistrae
 11 subligat atque ensem collo suspendit eburnum.
 12 Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
 13 turba ducum, sic incipiens hortatur ovantis :
 14 "Maxima res effecta, viri ; timor omnis abesto,
 15 quod superest : haec sunt spolia et de rege superbo
 16 primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
 17 Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
 18 Arma parate animis et spe praesumite bellum,
 19 ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
 20 adnuerint superi pubemque educere castris,
 21 impediat segnisve metu sententia tardet.
 22 Interea socios inhumataque corpora terrae
 23 mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.
 24 Ite," ait, "egregias animas, quae sanguine nobis
 25 hanc patriam peperere suo, decorate supremis
 26 muneribus, maestamque Evandri primus ad urbem
 27 mittatur Pallas, quem non virtutis egentem

28 abstulit atra dies et funere mersit acerbo."
 29 Sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum,
 30 corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes
 31 servabat senior, qui Parrhasio Euandro
 32 armiger ante fuit, sed non felicibus aequae
 33 tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
 34 Circum omnis famulumque manus Trojanaque turba
 35 et maestum Iliades crinem de more solutae.
 36 Ut vero Aeneas foribus sese intulit altis,
 37 ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
 38 pectoribus, maestoque immugit regia luctu.
 39 Ipse caput nivei fultum Pallantis et ora
 40 ut vidit levique patens in pectore vulnus
 41 cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis.
 42 "Tene," inquit, "miserande puer, cum laeta veniret,
 43 invidit Fortuna mihi, ne regna videres
 44 nostra neque ad sedes victor veherere paternas ?
 45 Non haec Euandro de te promissa parenti
 46 discedens dederam, cum me complexus euntem
 47 mitteret in magnum imperium metuensque moneret
 48 acris esse viros, cum dura proelia gente.
 49 Et nunc ille quidem spe multum captus inani
 50 fors et vota facit cumulatque altaria donis :
 51 nos juvenem exanimum et nil jam caelestibus ullis
 52 debentem vano maesti comitamur honore.
 53 Infelix, nati funus crudele videbis !
 54 Hi nostri reditus expectatique triumphi !
 55 Haec mea magna fides ! At non, Evandre, pudendis
 56 vulneribus pulsum adspicies nec sospite dirum
 57 optabis nato funus pater. Ei mihi, quantum
 58 praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule ! "
 59 Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
 60 imperat et toto lectos ex agmine mittit
 61 mille viros, qui supremum comitentur honorem
 62 intersintque patris lacrimis, solacia luctus
 63 exigua ingentis, misero sed debita patri.
 64 Haud segnes alii crates et molle feretrum
 65 arbuteis texunt virgis et vimine querno
 66 exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
 67 Hic juvenem agresti sublimem stramine ponunt,
 68 qualem virgineo demessum pollice florem
 69 seu mollis violae seu languentis hyacinthi,
 70 cui neque fulgor adhuc necdum sua forma recessit :
 71 non jam mater alit tellus viresque ministrat.
 72 Tum geminas vestes auroque ostroque rigentis
 73 extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
 74 ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
 75 fecerat et tenui telas discreverat auro.
 76 Harum unam juveni supremum maestus honorem
 77 induit arsurasque comas obnubit amictu,
 78 multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
 79 aggerat et longo praedam jubet ordine duci.
 80 Addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.
 81 Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
 82 inferias, caeso sparsuros sanguine flammis,
 83 indutosque jubet truncos hostilibus armis
 84 ipsos ferre duces inimicaque nomina figi.
 85 Ducitur infelix aevo confectus Acoetes :

86 pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora
 87 sternitur et toto projectus corpore terrae.
 88 Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
 89 Post bellator equus positus insignibus Aethon
 90 it lacrimans guttisque umectat grandibus ora.
 91 Hastam alii galeamque ferunt, nam cetera Turnus
 92 victor habet. Tum maesta phalanx Teucrique sequuntur
 93 Tyrrhenique omnes et versis Arcades armis.
 94 Postquam omnis longe comitum praecesserat ordo,
 95 substitit Aeneas gemituque haec addidit alto :
 96 "Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
 97 fata vocant : salve aeternum mihi, maxime Palla,
 98 aeternumque vale." Nec plura effatus ad altos
 99 tendebat muros gressumque in castra ferebat.
 100 Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
 101 velati ramis oleae veniamque rogantes :
 102 corpora, per campos ferro quae fusa jacebant,
 103 redderet ac tumulo sineret succedere terrae ;
 104 nullum cum victis certamen et aethere cassis ;
 105 parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
 106 Quos bonus Aeneas haud aspernanda precantis
 107 prosequitur venia et verbis haec insuper addit :
 108 "Quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini,
 109 implicuit bello, qui nos fugiatis amicos ?
 110 Pacem me exanimis et Martis sorte peremptis
 111 oratis ? Equidem et vivis concedere vellem.
 112 Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent,
 113 nec bellum cum gente gero : rex nostra reliquit
 114 hospitia et Turni potius se credidit armis.
 115 Aequius huic Turnum fuerat se opponere morti.
 116 Si bellum finire manu, si pellere Teucros
 117 apparat, his mecum decuit concurrere telis :
 118 vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
 119 Nunc ite et miseris supponite civibus ignem."
 120 Dixerat Aeneas. Illi obstipere silentes
 121 conversique oculos inter se atque ora tenebant.
 122 Tum senior semperque odiis et crimine Drances
 123 infensus juveni Turno sic ore vicissim
 124 orsa refert : "O fama ingens, ingentior armis
 125 vir Trojane, quibus caelo te laudibus aequum ?
 126 Justitiaene prius mirer belline laborum ?
 127 Nos vero haec patriam grati referemus ad urbem
 128 et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
 129 jungemus regi : quaerat sibi foedera Turnus.
 130 Quin et fatalis murorum attollere moles
 131 saxaque subvectare umeris Trojana juvabit."
 132 Dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
 133 Bis senos pepigere dies et pace sequestra
 134 per silvas Teucris mixtique inpune Latini
 135 erravere jugis. Ferro sonat alta bipenni
 136 fraxinus, evertunt actas ad sidera pinus,
 137 robora nec cuneis et olentem scindere cedrum
 138 nec plaustri cessant vectare gementibus ornos.
 139 Et jam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
 140 Euandrum Euandrique domos et moenia replet,
 141 quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
 142 Arcades ad portas ruere et de more vetusto
 143 funereas rapuere faces ; lucet via longo

144 ordine flammaram et late discriminat agros.
145 Contra turba Phrygum veniens plangentia jungit
146 agmina. Quae postquam matres succedere tectis
147 viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
148 At non Euandrum potis est vis ulla tenere,
149 sed venit in medios. Feretro Pallanta reposito
150 procubuit super atque haeret lacrimansque gemensque,
151 et via vix tandem vocis laxata dolore est.
152 "Non haec, o Palla, dederas promissa parenti,
153 cautius ut saevo velles te credere Marti ;
154 haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis
155 et praedulce decus primo certamine posset.
156 Primitiae juvenis miserae bellique propinqui
157 dura rudimenta et nulli exaudita deorum
158 vota precesque meae ! Tuque, o sanctissima conjunx,
159 felix morte tua neque in hunc servata dolorem !
160 Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
161 restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
162 obruerent Rutuli telis ! Animam ipse dedissem
163 atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret,
164 nec vos arguerim, Teucris, nec foedera nec quas
165 junximus hospitio dextras : sors ista senectae
166 debita erat nostrae. Quod si immatura manebat
167 mors natum, caesis Volscorum milibus ante
168 ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit.
169 Quin ego non alio digner te funere, Palla,
170 quam pius Aeneas et quam magni Phryges et quam
171 Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
172 Magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera Leto :
173 tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
174 esset par aetas et idem si robur ab annis,
175 Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis ?
176 Vadite et haec memores regi mandata referte :
177 quod vitam moror invisam Pallante perempto,
178 dextera causa tua est, Turnum natoque patrique
179 quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
180 fortunaque locus. Non vitae gaudia quaero,
181 nec fas, sed nato Manis perferre sub imos."
182 Aurora interea miseris mortalibus almam
183 extulerat lucem, referens opera atque labores :
184 jam pater Aeneas, jam curvo in litore Tarchon
185 constituere pyras. Huc corpora quisque suorum
186 more tulere patrum, subjectisque ignibus atris
187 conditur in tenebras altum caligine caelum.
188 Ter circum accensos cincti fulgentibus armis
189 decurrere rogos, ter maestum funeris ignem
190 lustravere in equis ululatusque ore dedere ;
191 spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma :
192 it caelo clamorque virum clangorque tubarum.
193 Hic alii spolia occisis derepta Latinis
194 coniciunt igni, galeas ensesque decoros
195 frenaque ferventisque rotas ; pars munera nota,
196 ipsorum clipeos et non felicia tela.
197 Multa boum circa mactantur corpora Morti,
198 saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
199 in flammam jugulant pecudes. Tum litore toto
200 ardentis spectant socios semustaque servant
201 busta neque avelli possunt, nox umida donec

202 invertit caelum stellis ardentibus aptum.
 203 Nec minus et miseri diversa in parte Latini
 204 innumeras struxere pyras, et corpora partim
 205 multa virum terrae infodiunt avectaque partim
 206 finitimos tollunt in agros urbique remittunt,
 207 cetera confusaeque ingentem caedis acervum
 208 nec numero nec honore cremant : tunc undique vasti
 209 certatim crebris conlucent ignibus agri.
 210 Tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram :
 211 maerentes altum cinerem et confusa ruebant
 212 ossa focis tepidoque onerabant aggere terrae.
 213 Jam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
 214 praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
 215 Hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum
 216 pectora maerentum puerique parentibus orbi
 217 dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos :
 218 ipsum armis ipsumque jubent decernere ferro,
 219 qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
 220 Ingravat haec saevus Drances solumque vocari
 221 testatur, solum posci in certamina Turnum.
 222 Multa simul contra variis sententia dictis
 223 pro Turno, et magnum reginae nomen obumbrat,
 224 multa virum meritis sustentat fama tropaeis.
 225 Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
 226 ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
 227 legati responsa ferunt : nihil omnibus actum
 228 tantorum impensis operum, nil dona neque aurum
 229 nec magnas valuisse preces, alia arma Latinis
 230 quaerenda aut pacem Trojano ab rege petendum.
 231 Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
 232 Fatalem Aenean manifesto numine ferri
 233 admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
 234 Ergo concilium magnum primosque suorum
 235 imperio accitos alta intra limina cogit.
 236 Olli convenere fluuntque ad regia plenis
 237 tecta viis. Sedet in mediis et maximus aevo
 238 et primus sceptris haud laeta fronte Latinus.
 239 Atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
 240 quae referant, fari jubet et responsa reposcit
 241 ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
 242 et Venulus dicto parens ita farier infit :
 243 "Vidimus, o cives, Diomedem Argivaque castra
 244 atque iter emensi casus superavimus omnis
 245 contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
 246 Ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis
 247 victor Gargani condebat Iapygis agris.
 248 Postquam introgressi et coram data copia fandi,
 249 munera praeferimus, nomen patriamque docemus,
 250 qui bellum intulerint, quae causa attraxerit Arpos.
 251 Auditis ille haec placido sic reddidit ore :
 252 "O fortunatae gentes, Saturnia regna,
 253 antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
 254 sollicitat suadetque ignota lacescere bella ?
 255 Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,
 256 mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
 257 quos Simois premit ille viros, infanda per orbem
 258 supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
 259 vel Priamo miseranda manus : scit triste Minervae

260 sidus et Euboicae cautes ultorque Caphareus.
 261 Militia ex illa diversum ad litus abacti
 262 Atrides Protei Menelaus adusque columnas
 263 exsulat, Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
 264 Regna Neoptolemi referam versosque penates
 265 Idomenei ? Libycone habitantis litore Locros ?
 266 Ipse Mycenaesus magnorum ductor Achivom
 267 conjugis infandae prima inter limina dextra
 268 oppetiit : devictam Asiam subsedit adulter.
 269 Invidisse deos, patriis ut redditus aris
 270 conjugium optatum et pulchram Calydonia viderem ?
 271 Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
 272 et socii amissi petierunt aethera pennis
 273 fluminibusque vagantur aves, heu dira meorum
 274 supplicia, et scopulos lacrimosis vocibus implent.
 275 Haec adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
 276 tempore, cum ferro caelestia corpora demens
 277 adpetii et Veneris violavi volnere dextram.
 278 Ne vero, ne me ad talis impellite pugnas :
 279 nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
 280 Pergama, nec veterum memini laetorve malorum.
 281 Munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
 282 vertite ad Aenean. Stetimus tela aspera contra
 283 contulimusque manus : experto credite, quantus
 284 in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
 285 Si duo praeterea talis Idaeae tulisset
 286 terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
 287 Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
 288 Quidquid apud durae cessatum est moenia Trojae,
 289 Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
 290 haesit et in decimum vestigia rettulit annum.
 291 Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis ;
 292 hic pietate prior. Coeant in foedera dextrae,
 293 qua datur ; ast armis concurrant arma cavete."
 294 Et responsa simul quae sint, rex optime, regis
 295 audisti et quae sit magno sententia bello."
 296 Vix ea legati, variusque per ora cucurrit
 297 Ausonidum turbata fremor : ceu saxa morantur
 298 cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur
 299 vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
 300 Ut primum placati animi et trepida ora quierunt,
 301 praefatus divos solio rex infit ab alto :
 302 "Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
 303 et vellem et fuerat melius, non tempore tali
 304 cogere concilium. Cum muros adsidet hostis.
 305 Bellum importunum, cives, cum gente deorum
 306 invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
 307 proelia : nec victi possunt absistere ferro.
 308 Spem siquam adscitis Aetolum habuistis in armis,
 309 ponite. Spes sibi quisque, sed haec quam angusta videtis ;
 310 cetera qua rerum jaceant perculsa ruina,
 311 ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
 312 Nec quemquam incuso : potuit quae plurima virtus
 313 esse, fuit ; toto certatum est corpore regni.
 314 Nunc adeo quae sit dubiae sententia menti
 315 expediam et paucis, animos adhibete, docebo.
 316 Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
 317 longus in occasum, finis super usque Sicanos ;

318 Aurunci Rutulique serunt et vomere duros
 319 exercent colles atque horum asperrima pascunt.
 320 Haec omnis regio et celsi plaga pinea montis
 321 cedat amicitiae Teucrorum, et foederis aequas
 322 dicamus leges sociosque in regna vocemus.
 323 Considerant, si tantus amor, et moenia condant.
 324 Sin alios finis aliamque capessere gentem
 325 est animus possuntque solo decedere nostro :
 326 bis denas Italo texamus robore navis
 327 seu pluris complere valent, jacet omnis ad undam
 328 materies, ipsi numerumque modumque carinis
 329 praecipiant, nos aera manus navalia demus.
 330 Praeterea qui dicta ferant et foedera firment
 331 centum oratores prima de gente Latinos
 332 ire placet pacisque manu praetendere ramos,
 333 munera portantis aurique eborisque talenta
 334 et sellam regni trabeamque insignia nostri.
 335 Consulite in medium et rebus succurrite fessis."
 336 Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
 337 obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
 338 largus opum et lingua melior, sed frigida bello
 339 dextera, consiliis habitus non inutilis auctor,
 340 seditioe potens (genus huic materna superbum
 341 nobilitas dabat, incertum de patre ferebat),
 342 surgit et his onerat dictis atque aggerat iras :
 343 "Rem nulli obscuram nostrae nec vocis egentem
 344 consulis, o bone rex : cuncti se scire fatentur,
 345 quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
 346 Det libertatem fandi flatusque remittat
 347 cujus ob auspiciam infaustum moresque sinistros
 348 (dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
 349 lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
 350 consedissee urbem luctu, dum Troia temptat
 351 castra fugae fidens et caelum territat armis.
 352 Unum etiam donis istis, quae plurima mitti
 353 Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
 354 adicias nec te ullius violentia vincat,
 355 quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
 356 des, pater, et pacem hanc aeterno foedere jungas.
 357 Quod si tantus habet mentes et pectora terror,
 358 ipsum obtestemur veniamque oremus ab ipso :
 359 cedat, jus proprium regi patriaeque remittat.
 360 Quid miseros totiens in aperta pericula cives
 361 proicis, o Latio caput horum et causa malorum ?
 362 Nulla salus bello : pacem te poscimus omnes,
 363 Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
 364 Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
 365 nil moror, en supplex venio. Miserere tuorum,
 366 pone animos et pulsus abi. Sat funera fusi
 367 vidimus ingentis et desolavimus agros.
 368 Aut si fama movet, si tantum pectore robur
 369 concipis et si adeo dotalis regia cordi est,
 370 aude atque adversum fidens fer pectus in hostem.
 371 Scilicet ut Turno contingat regia conjunx,
 372 nos animae viles, inhumata infletaque turba,
 373 sternamur campis. Etiam tu, si qua tibi vis,
 374 si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
 375 qui vocat."

376 Talibus exarsit dictis violentia Turni ;
 377 dat gemitum rumpitque has imo pectore voces
 378 "Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
 379 tum, cum bella manus poscunt, patribusque vocatis
 380 primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
 381 quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
 382 agger murorum nec inundant sanguine fossae.
 383 Proinde tona eloquio, solitum tibi, meque timoris
 384 argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
 385 Teucrorum tua dextra dedit passimque tropaeis
 386 insignis agros. Possit quid vivida virtus,
 387 experiare licet ; nec longe scilicet hostes
 388 quaerendi nobis : circumstant undique muros.
 389 Imus in adversos : quid cessas ? An tibi Mavors
 390 ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
 391 semper erit ?
 392 Pulsus ego ? Aut quisquam merito, foedissime, pulsum
 393 arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
 394 sanguine et Evandri totam cum stirpe videbit
 395 procubuisse domum atque exutos Arcadas armis ?
 396 Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens
 397 et quos mille die victor sub Tartara misi,
 398 inclusus muris hostilique aggere saeptus.
 399 "Nulla salus bello ? " Capiti cane talia, demens,
 400 Dardanio rebusque tuis. Proinde omnia magno
 401 ne cessa turbare metu atque extollere vires
 402 gentis bis victae, contra premere arma Latini.
 403 Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremescunt,
 404 nunc et Tydides et Larissaeus Achilles,
 405 amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
 406 Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit
 407 artificis scelus et formidine crimen acerbat.
 408 Numquam animam talem dextra hac, absiste moveri,
 409 amittes : habitet tecum et sit pectore in isto.
 410 Nunc ad te et tua magna, pater, consulta revertor.
 411 Si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
 412 si tam deserti sumus et semel agmine verso
 413 funditus occidimus neque habet Fortuna regressum ?
 414 Oremus pacem et dextras tendamus inertis.
 415 Quamquam o, si solitae quicquam virtutis adesset !
 416 Ille mihi ante alios fortunatusque laborum
 417 egregiusque animi, qui, nequid tale videret,
 418 procubuit moriens et humum semel ore momordit.
 419 Sin et opes nobis et adhuc intacta juvenus
 420 auxilioque urbes Italae populi que supersunt,
 421 sin et Trojanis cum multo gloria venit
 422 sanguine, sunt illis sua funera parque per omnis
 423 tempestas : cur indecores in limine primo
 424 deficimus ? Cur ante tubam tremor occupat artus ?
 425 Multa dies variisque labor mutabilis aevi
 426 rettulit in melius, multos alterna revisens
 427 lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
 428 Non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi :
 429 at Messapus erit felixque Tolumnius et quos
 430 tot populi misere duces, nec parva sequetur
 431 gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
 432 Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
 433 agmen agens equitum et florentis aere catervas.

434 Quod si me solum Teucri in certamina poscunt
 435 idque placet tantumque bonis communibus obsto,
 436 non adeo has exosa manus Victoria fugit,
 437 ut tanta quicquam pro spe temptare recusem.
 438 Ibo animis contra, vel magnum praestet Achillem
 439 factaque Vulcani manibus paria induat arma
 440 ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino
 441 Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
 442 devovi. "Solum Aeneas vocat ? : Et vocet oro,
 443 nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
 444 morte luat, sive est virtus et gloria, tollat."
 445 Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
 446 certantes ; castra Aeneas aciemque movebat :
 447 nuntius ingenti per regia tecta tumultu
 448 ecce ruit magnisque urbem terroribus implet,
 449 instructos acie Tiberino a flumine Teucros
 450 Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
 451 Extemplo turbati animi concussaue vulgi
 452 pectora et adrectae stimulis haud mollibus irae.
 453 Arma manu trepidi poscunt, fremit arma juvenus,
 454 flent maesti mussantque patres. Hic undique clamor
 455 dissensu vario magnus se tollit in auras
 456 haud secus atque alto in luco cum forte catervae
 457 consedere avium piscosove amne Padusae
 458 dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.
 459 "Immo," ait , "o cives" arrepto tempore Turnus,
 460 "cogite concilium et pacem laudate sedentes :
 461 illi armis in regna ruunt." Nec plura locutus
 462 corripuit sese et tectis citus extulit altis.
 463 "Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplos,
 464 duc," ait, "et Rutulos. Equitem Messapus in armis
 465 et cum fratre Coras latis diffundite campis.
 466 Pars aditus urbis firmet turrisque capessat,
 467 cetera, qua jusso, mecum manus inferat arma."
 468 Illicet in muros tota discurritur urbe.
 469 Consilium ipse pater et magna incepta Latinus
 470 deserit ac tristi turbatus tempore differt
 471 multaque se incusat, qui non adceperit ultro
 472 Dardanium Aenean generumque adsciverit urbi.
 473 Praefodiunt alii portas aut saxa sudesque
 474 subvectant. Bello dat signum rauca cruentum
 475 bucina. Tum muros varia cinxere corona
 476 matronae puerique : vocat labor ultimus omnis.
 477 Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
 478 subvehitur magna matrum regina caterva
 479 dona ferens, juxtaque comes Lavinia virgo,
 480 causa mali tanti, oculos dejecta decoros.
 481 Succedunt matres et templum ture vaporant
 482 et maestis alto fundunt de limine voces :
 483 "Armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
 484 frange manu telum Phrygii praedonis et ipsum
 485 pronum sterne solo portisque effunde sub altis."
 486 Cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
 487 Jamque adeo rutilum thoraca indutus aenis
 488 horrebat squamis surasque incluserat auro,
 489 tempora nudus adhuc, laterique adcinxerat ense
 490 fulgebatque alta decurrens aureus arce,
 491 exsultatque animis et spe jam praecipit hostem :

492 qualis ubi abruptis fugit praesaepia vinclis
 493 tandem liber equus campoque potitus aperto
 494 aut ille in pastus armentaque tendit equarum
 495 aut adsuetus aquae perfundi flumine noto
 496 emicat adrectisque fremit cervicibus alte
 497 luxurians, luduntque jubae per colla, per armos.
 498 Obvia cui Volscorum acie comitante Camilla
 499 occurrit portisque ab equo regina sub ipsis
 500 desiluit, quam tota cohors imitata relictis
 501 ad terram defluxit equis ; tum talia fatur :
 502 "Turne, sui merito si qua est fiducia forti,
 503 audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae
 504 solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
 505 Me sine prima manu temptare pericula belli
 506 tu pedes ad muros subsiste et moenia conserva."
 507 Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus :
 508 "O decus Italiae virgo, quas dicere grates
 509 quasve referre parem ? Sed nunc, est omnia quando
 510 iste animus supra, mecum partire laborem.
 511 Aeneas, ut fama fidem missique reportant
 512 exploratores, equitum levia improbus arma
 513 praemisit, quaterent campos ; ipse ardua montis
 514 per deserta jugo superans adventat ad urbem.
 515 Furta paro belli convexo in tramite silvae ?
 516 Ut bivias armato obsidam milite fauces.
 517 Tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis ;
 518 tecum acer Messapus erit turmaeque Latinae
 519 Tiburtique manus, ducis et tu concipe curam."
 520 Sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
 521 hortatur sociosque duces et pergit in hostem.
 522 Est curvo anfractu valles, adcommoda fraudi
 523 armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
 524 urget utrimque latus, tenuis quo semita ducit
 525 angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.
 526 Hanc super in speculis summoque in vertice montis
 527 planities ignota jacet tutique receptus,
 528 seu dextra laevaue velis occurrere pugnae,
 529 sive instare jugis et grandia volvere saxa.
 530 Huc juvenis nota fertur regione viarum
 531 arripuitque locum et silvis insedit iniquis.
 532 Velocem interea superis in sedibus Opim,
 533 unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
 534 compellabat et has tristis Latonia voces
 535 ore dabat : "Graditur bellum ad crudele Camilla,
 536 o virgo, et nostris nequiquam cingitur armis,
 537 cara mihi ante alias." Neque enim novus iste Dianae
 538 venit amor subitaque animum dulcedine movit.
 539 Pulsus ob invidiam regno viresque superbas
 540 Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
 541 infantem fugiens media inter proelia belli
 542 sustulit exsilio comitem matrisque vocavit
 543 nomine Casmillae mutata parte Camillam.
 544 Ipse sinu prae se portans juga longa petebat
 545 solorum nemorum : tela undique saeva premebant
 546 et circumfuso volitabant milite Volsci.
 547 Ecce fugae medio summis Amasenus abundans
 548 spumabat ripis : tantus se nubibus imber
 549 ruperat. Ille, innare parans, infantis amore

550 tardatur caroque oneri timet. Omnia secum
 551 versanti subito vix haec sententia sedit.
 552 Telum immane manu valida quod forte gerebat
 553 bellator, solidum nodis et robore cocto,
 554 huic natam, libro et silvestri subere clausam,
 555 implicat atque habilem mediae circumligat hastae ;
 556 quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur :
 557 "Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
 558 ipse pater famulam voveo ; tua prima per auras
 559 tela tenens supplex hostem fugit. Accipe, testor,
 560 diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris.
 561 Dixit et adducto contortum hastile lacerto
 562 immittit : sonuere undae, rapidum super amnem
 563 infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
 564 At Metabus, magna propius jam urgente caterva,
 565 dat sese fluvio atque hastam cum virgine victor
 566 gramineo donum Triviae de caespite vellit.
 567 Non illum tectis ullae, non moenibus urbes
 568 accepere neque ipse manus feritate dedisset :
 569 pastorum et solis exegit montibus aevom.
 570 Hic natam in dumis interque horrentia lustra
 571 armentalis equae mammis et lacte ferino
 572 nutribat, teneris immulgens ubera labris.
 573 Utque pedum primis infans vestigia plantis
 574 institerat, jaculo palmas armavit acuto
 575 spiculaque ex umero parvae suspendit et arcum.
 576 Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae
 577 tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
 578 Tela manu jam tum tenera puerilia torsit
 579 et fundam tereti circum caput egit habena
 580 Strymoniamque gruem aut album dejecit olorem.
 581 Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
 582 optavere nurum : sola contenta Diana
 583 aeternum telorum et virginitatis amorem
 584 intemerata colit. "Vellem haud correpta fuisset
 585 militia tali, conata lacessere Teucros :
 586 cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
 587 Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
 588 abere, nympha, polo finisque invise Latinos,
 589 tristis ubi infausto committitur omine pugna.
 590 Haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam :
 591 hac quicumque sacrum violarit volnere corpus,
 592 Tros Italusque, mihi pariter det sanguine poenas.
 593 Post ego nube cava miserandae corpus et arma
 594 inspoliata feram tumulo patriaeque reponam."
 595 Dixit ; at illa levis caeli delapsa per auras
 596 insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
 597 At manus interea muris Trojana propinquat
 598 Etruscique duces equitumque exercitus omnis,
 599 compositi numero in turmas. Fremit aequore toto
 600 insultans sonipes et pressis pugnatur habenis
 601 huc conversus et huc ; tum late ferreus hastis
 602 horret ager campique armis sublimibus ardent.
 603 Nec non Messapus contra celeresque Latini
 604 et cum fratre Coras et virginis ala Camillae
 605 adversi campo apparent hastasque reductis
 606 protendunt longe dextris et spicula vibrant,
 607 adventusque virum fremitusque ardescit equorum.

608 Jamque intra jactum teli progressus uterque
 609 substiterat : subito erumpunt clamore furentisque
 610 exhortantur equos ; fundunt simul undique tela
 611 crebra nivis ritu caelumque obtexitur umbra.
 612 Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
 613 conixi incurrunt hastis primique ruina
 614 dant sonitum ingenti perfractaque quadrupedantum
 615 pectora pectoribus rumpunt : excussus Aconteus
 616 fulminis in morem aut tormento ponderis acti
 617 praecipitat longe et vitam dispergit in auras.
 618 Extemplo turbatae acies, versique Latini
 619 reiciunt parmas et equos ad moenia vertunt.
 620 Troes agunt, princeps turmas inducit Asilas.
 621 Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
 622 clamorem tollunt et mollia colla reflectunt :
 623 hi fugiunt penitusque datis referuntur habenis.
 624 Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
 625 nunc ruit ad terram scopulusque superjacet unda
 626 spumeus extremamque sinu perfundit arenam,
 627 nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
 628 saxa fugit litusque vado labente relinquit :
 629 bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos,
 630 bis rejecti armis respectant terga tegentes.
 631 Tertia sed postquam congressi in proelia totas
 632 implicuere inter se acies legitque virum vir :
 633 tum vero et gemitus morientum et sanguine in alto
 634 armaque corporaque et permixti caede virorum
 635 semianimes volvuntur equi, pugna aspera surgit.
 636 Orsiloachus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
 637 hastam intorsit equo ferrumque sub aure reliquit.
 638 Quo sonipes ictu furit arduus altaque jactat
 639 vulneris impatiens arrecto pectore crura :
 640 volvitur ille excussus humi. Catillus Iollan
 641 ingentemque animis, ingentem corpore et armis
 642 deicit Herminium, nudo cui vertice fulva
 643 caesaries nudique umeri, nec vulnera terrent :
 644 tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
 645 acta tremit duplicatque virum transfixa dolore.
 646 Funditur ater ubique cruor ; dant funera ferro
 647 certantes pulchramque petunt per vulnera mortem.
 648 At medias inter caedes exsultat Amazon,
 649 unum exserta latus pugnae, pharetrata Camilla,
 650 et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
 651 nunc validam dextra rapit indefessa bipennem ;
 652 aureus ex umero sonat arcus et arma Dianae.
 653 Illa etiam in tergum, siquando pulsa recessit,
 654 spicula converso fugientia dirigit arcu.
 655 At circum lectae comites, Larinaque virgo
 656 Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securim,
 657 Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
 658 delegit pacisque bonas bellicae ministras :
 659 quales Threiciae cum flumina Thermodontis
 660 pulsant et pictis bellantur Amazones armis
 661 seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
 662 Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
 663 feminea exsultant lunatis agmina peltis.
 664 Quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
 665 deicis ? Aut quot humi morientia corpora fundis ?

666 Euneum Clitio primum patre, cujus apertum
667 adversi longa transverberat abiete pectus :
668 sanguinis ille vomens rivos cadit atque cruentam
669 mandit humum moriensque suo se in volnere versat.
670 Tum Lirim Pagasumque super ; quorum alter habenas
671 suffosso revolutus equo dum colligit, alter
672 dum subit ac dextram labenti tendit inermem,
673 praecipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
674 Hippotaden, sequiturque incumbens eminus hasta
675 Tereaque Harpalycumque et Demophoonta Chrominque ;
676 quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
677 tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
678 ignotis et equo venator Iapyge fertur,
679 cui pellis latos umeros erepta juvenco
680 pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
681 et malae texere lupi cum dentibus albis,
682 agrestisque manus armat sparus ; ipse catervis
683 vertitur in mediis et toto vertice supra est.
684 Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
685 traicit et super haec inimico pectore fatur :
686 "Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti ?
687 Advenit qui vestra dies muliebribus armis
688 verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
689 manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae."
690 Protinus Orsilocho et Buten, duo maxima Teucrum
691 corpora, sed Buten aversum cuspide fixit
692 loricam galeamque inter, qua colla sedentis
693 lucent et laevo dependet parma lacerto,
694 Orsilocho fugiens magnumque agitata per orbem
695 eludit gyro interior sequiturque sequentem,
696 tum validam perque arma viro perque ossa securim
697 altior exurgens oranti et multa precanti
698 congeminat : vulnus calido rigat ora cerebro.
699 Incidit huic subitoque aspectu territus haesit
700 Appenninicolae bellator filius Auni,
701 haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
702 Isque ubi se nullo jam cursu evadere pugnae
703 posse neque instantem reginam avertere cernit,
704 consilio versare dolos ingressus et astu
705 incipit haec : "Quid tam egregium, si femina forti
706 fidis equo ? Dimitte fugam et te comminus aequo
707 mecum crede solo pugnaeque adcinge pedestri :
708 jam nosces, ventosa ferat cui gloria fraudem."
709 Dixit, at illa furens acrique adensa dolore
710 tradit equum comiti paribusque resistit in armis,
711 ense pedes nudo puraque interrita parma.
712 At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
713 haud mora, conversisque fugax aufertur habenis
714 quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
715 "Vane Ligus frustra que animis elate superbis,
716 nequiquam patrias temptasti lubricus artis,
717 nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno,"
718 haec fatur virgo et pernicipibus ignea plantis
719 transit equum cursu frenisque adversa prehensis
720 congregitur poenasque inimico ex sanguine sumit :
721 quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
722 consequitur pennis sublimem in nube columbam
723 comprehensamque tenet pedibusque eviscerat uncis ;

724 tum cruor et vulsae labuntur ab aethere plumae.
 725 At non haec nullis hominum sator atque deorum
 726 observans oculis summo sedet altus Olympo :
 727 Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia saeva
 728 suscitatur et stimulis haud mollibus incitat iras.
 729 Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
 730 fertur equo variisque instigat vocibus alas,
 731 nomine quemque vocans, reficitque in proelia pulsos.
 732 "Quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
 733 Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit ?
 734 Femina palantis agit atque haec agmina vertit !
 735 Quo ferrum quidve haec gerimus tela inrita dextris ?
 736 At non in Venerem segnes nocturnaue bella
 737 aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
 738 exspectate dapes et plenae pocula mensae,
 739 hic amor, hoc studium, dum sacra secundus haruspex
 740 nuntiet ac lucos vocet hostia pinguis in altos ! "
 741 Haec effatus equum in medios, moriturus et ipse,
 742 concitat et Venulo adversum se turbidus infert
 743 dereptumque ab equo dextra complectitur hostem
 744 et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
 745 Tollitur in caelum clamor, cunctique Latini
 746 convertere oculos. Volat igneus aequore Tarchon
 747 arma virumque ferens ; tum summa ipsius ab hasta
 748 defringit ferrum et partis rimatur apertas,
 749 qua vulnus letale ferat ; contra ille repugnans
 750 sustinet a jugulo dextram et vim viribus exit.
 751 Utque volans alte raptum cum fulva draconem
 752 fert aquila implicuitque pedes atque unguibus haesit,
 753 saucius at serpens sinuosa volumina versat
 754 adrectisque horret squamis et sibilat ore,
 755 arduus insurgens ; illa haud minus urget obunco
 756 luctantem rostro, simul aethera verberat alis :
 757 haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
 758 portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
 759 Maeonidae incurrunt. Tum fati debitus Arruns
 760 velocem jaculo et multa prior arte Camillam
 761 circuit et quae sit fortuna facillima, temptat.
 762 Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
 763 hac Arruns subit et tacitus vestigia lustrat ;
 764 qua victrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
 765 hac juvenis furtim celeris detorquet habenas.
 766 Hos aditus jamque hos aditus omnemque pererrat
 767 undique circuitum et certam quatit improbus hastam.
 768 Forte sacer Cybelo Chloereus olimque sacerdos
 769 insignis longe Phrygiis fulgebat in armis
 770 spumantemque agitabat equum, quem pellis aenis
 771 in plumam squamis auro conserta tegebat.
 772 Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
 773 spicula torquebat Lycio Gortynia cornu ;
 774 aureus ex umeris erat arcus et aurea vati
 775 cassida ; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
 776 carbaseos fulvo in nodum collegerat auro
 777 pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
 778 Hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
 779 Troia, captivo sive ut se ferret in auro
 780 venatrix, unum ex omni certamine pugnae
 781 caeca sequebatur totumque incauta per agmen

782 femineo praedae et spoliolum ardebat amore,
 783 telum ex insidiis cum tandem tempore capto
 784 concitat et superos Arruns sic voce precatur :
 785 "Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
 786 quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
 787 pascitur et medium freti pietate per ignem
 788 cultores multa premimus vestigia pruna,
 789 da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
 790 omnipotens. Non exuvias pulsaeve tropaeum
 791 virginis aut spolia ulla peto (mihi cetera laudem
 792 facta ferent) : haec dira meo dum vulnere pestis
 793 pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.
 794 Audiit et voti Phoebus succedere partem
 795 mente dedit, partem volucris dispersit in auras :
 796 sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
 797 adnuit oranti ; reducem ut patria alta videret,
 798 non dedit, inque notos vocem vertere procellae.
 799 Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
 800 convertere animos acris oculosque tulere
 801 cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa nec aurae
 802 nec sonitus memor aut venientis ab aethere teli,
 803 hasta sub exsertam donec perlata papillam
 804 haesit virgineumque alte bibit acta cruorem.
 805 Concurrunt trepidae comites dominamque ruentem
 806 suscipiunt. Fugit ante omnis exterritus Arruns,
 807 laetitia mixtoque metu, nec jam amplius hastae
 808 credere nec telis occurrere virginis audet.
 809 Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
 810 continuo in montis sese avius abdidit altos
 811 occiso pastore lupus magnove juvenco,
 812 conscius audacis facti, caudamque remulcens
 813 subjecit pavitantem utero silvasque petivit :
 814 haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns
 815 contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
 816 Illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
 817 ferreus ad costas alto stat vulnere mucro :
 818 labitur exsanguis, labuntur frigida leto
 819 lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
 820 Tum sic exspirans Accam ex aequalibus unam
 821 adloquitur fidam ante alias, quae sola Camillae,
 822 quicum partiri curas ; atque haec ita fatur :
 823 "Hactenus, Acca soror, potui : nunc vulnus acerbum
 824 conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
 825 Effuge et haec Turno mandata novissima perfer :
 826 succedat pugnae Trojanosque arceat urbe.
 827 Jamque vale." Simul his dictis linquebat habenas,
 828 ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
 829 paulatim exsolvit se corpore lentaque colla
 830 et captum leto posuit caput, arma relinquunt,
 831 vitaeque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
 832 Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
 833 sidera : dejecta crudescit pugna Camilla,
 834 incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
 835 Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.
 836 At Triviae custos jamdudum in montibus Opis
 837 alta sedet summis spectatque interrita pugas.
 838 Utque procul medio juvenum in clamore furentum
 839 prospexit tristi mulcatam morte Camillam,

840 ingemuitque deditque has imo pectore voces :
 841 "Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
 842 supplicium, Teucros conata lacessere bello !
 843 Nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
 844 profuit aut nostras umero gessisse sagittas.
 845 Non tamen indecorem tua te regina reliquit
 846 extrema jam in morte, neque hoc sine nomine letum
 847 per gentis erit aut famam patieris inultae.
 848 Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
 849 morte luet merita." Fuit ingens monte sub alto
 850 regis Dercenni terreno ex aggere bustum
 851 antiqui Laurentis opacae ilice tectum :
 852 hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
 853 sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
 854 Ut vidit laetantem animis ac vana tumentem,
 855 "Cur," inquit, "diversus abis ? Huc dirige gressum,
 856 huc periture veni, capias ut digna Camillae
 857 praemia. Tune etiam telis moriere Dianae ? "
 858 Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam
 859 deprompsit pharetra cornuque infensa tetendit
 860 et duxit longe, donec curvata coirent
 861 inter se capita et manibus jam tangeret aequis,
 862 laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
 863 Extemplo teli stridorem aurasque sonantis
 864 audiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
 865 Illum exspirantem socii atque extrema gementem
 866 obliti ignoto camporum in pulvere linquunt,
 867 Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
 868 Prima fugit domina amissa levis ala Camillae ;
 869 turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas
 870 disjectique duces desolatique manipuli
 871 tuta petunt et equis aversi ad moenia tendunt.
 872 Nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
 873 sustentare valet telis aut sistere contra,
 874 sed laxos referunt umeris languentibus arcus,
 875 quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
 876 Volvitur ad muros caligine turbidus atra
 877 pulvis, et e speculis percussae pectora matres
 878 femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
 879 Qui cursu portas primi inrupere patentis,
 880 hos inimica super mixto premit agmine turba ;
 881 nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
 882 moenibus in patriis atque inter tuta domorum
 883 confixi exspirant animas. Pars claudere portas :
 884 nec sociis aperire viam nec moenibus audent
 885 accipere orantis, oriturque miserrima caedes
 886 defendentum armis aditus inque arma ruentum.
 887 Exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
 888 pars in praecipitis fossas urgente ruina
 889 volvitur, immissis pars caeca et concita frenis
 890 arietat in portas et duros obice postis.
 891 Ipsae de muris summo certamine matres,
 892 monstrat amor verus patriae, ut videre Camillam,
 893 tela manu trepidae jaciunt ac robore duro
 894 stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
 895 praecipites primaeque mori pro moenibus ardent.
 896 Interea Turnum in silvis saevissimus implet
 897 nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum :

898 deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
 899 ingruere infensos hostis et Marte secundo
 900 omnia corripuisse, metum jam ad moenia ferri.
 901 Ille furens, et saeva Jovis sic numina pellunt,
 902 deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
 903 Vix e conspectu exierat campumque tenebat,
 904 cum pater Aeneas saltus ingressus apertos
 905 exsuperatque jugum silvaeque evadit opaca.
 906 Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
 907 agmine nec longis inter se passibus absunt ;
 908 ac simul Aeneas fumantis pulvere campos
 909 prospexit longe Laurentiaque agmina vidit,
 910 et saevum Aenean adgnovit Turnus in armis
 911 adventumque pedum flatusque audivit equorum.
 912 Continuoque ineant pugnas et proelia temptent,
 913 ni roseus fessos jam gurgite Phoebus Hiberno
 914 tinguat equos noctemque die labente reducat :
 915 considunt castris ante urbem et moenia vallant.

E_12 v.1 Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
 2 defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
 3 se signari oculis, ultro implacabilis ardet
 4 attollitque animos. Poenorum qualis in arvis
 5 saucius ille gravi venantum vulnere pectus
 6 tum demum movet arma leo gaudetque comantis
 7 excutiens cervice toros fixumque latronis
 8 inpavidus frangit telum et fremit ore cruento :
 9 haud secus adcenso gliscit violentia Turno.
 10 Tum sic adfatur regem atque ita turbidus infit :
 11 "Nulla mora in Turno ; nihil est quod dicta retractent
 12 ignavi Aeneadae, nec quae pepigere recusent.
 13 Congredior, fer sacra, pater, et concipe foedus.
 14 Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
 15 desertorem Asiae (sedeant spectentque Latini),
 16 et solus ferro crimen commune refellam,
 17 aut habeat victos, cedat Lavinia conjunx."
 18 Olli sedato respondit corde Latinus :
 19 "O praestans animi juvenis, quantum ipse feroci
 20 virtute exsuperas, tanto me impensius aequum est
 21 consulere atque omnis metuentem expendere casus.
 22 Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
 23 multa manu, nec non aurumque animusque Latino est ;
 24 sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus arvis,
 25 nec genus indecores. Sine me haec haud mollia fatu
 26 sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri.
 27 Me natam nulli veterum sociare procorum
 28 fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
 29 Victus amore tui, cognato sanguine victus
 30 conjugis et maestae lacrumis, vincla omnia rupi :
 31 promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
 32 Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
 33 bella, vides, quantos primus patiare labores.
 34 Bis magna victi pugna vix urbe tuemur

35 spes Italas ; recalent nostro Thybrina fluenta
 36 sanguine adhuc campique ingentes ossibus albert.
 37 Quo referor totiens ? Quae mentem insania mutat ?
 38 Si Turno extincto socios sum adscire paratus,
 39 cur non incolumi potius certamina tollo ?
 40 Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
 41 Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet !)
 42 Prodiderim, natam et conubia nostra petentem ?
 43 Respice res bello varias ; miserere parentis
 44 longaevis, quem nunc maestum patria Ardea longe
 45 dividit." Haudquaquam dictis violentia Turni
 46 flectitur : exsuperat magis aegrescitque medendo.
 47 Ut primum fari potuit, sic institit ore :
 48 "Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
 49 deponas letumque sinas pro laude pacisci :
 50 et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
 51 spargimus ; et nostro sequitur de vulnere sanguis.
 52 Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
 53 feminea tegat et vanis sese occulat umbris."
 54 At regina, nova pugnae conterrita sorte,
 55 flebat et ardentem generum monitura tenebat :
 56 "Turne, per has ego te lacrimas, per siquis Amatae
 57 tangit honos animum (spes tu nunc una, senectae
 58 tu requies miserae, decus imperiumque Latini
 59 te penes, in te omnis domus inclinata recumbit).
 60 Unum oro : desiste manum committere Teucris.
 61 Qui te cumque manent isto certamine casus,
 62 et me, Turne, manent : simul haec invisam relinquam
 63 lumina nec generum Aenean captiva videbo."
 64 Accepit vocem lacrimis Lavinia matris
 65 flagrantis perfusa genas, quod plurimus ignem
 66 subiecit rubor et calefacta per ora cucurrit.
 67 Indum sanguineo veluti violaverit ostro
 68 siquis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
 69 alba rosa : talis virgo dabat ore colores.
 70 Illum turbat amor, figitque in virgine voltus :
 71 ardet in arma magis paucisque adfatur amatam.
 72 "Ne, quaeso, ne me lacrimis neve omine tanto
 73 prosequere in duri certamina Martis euntem,
 74 o mater ; neque enim Turno mora libera mortis.
 75 Nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
 76 haud placitura refer : cum primum crastina caelo
 77 puniceis invecta rotis Aurora rubebit,
 78 non Teucros agat in Rutulos, Teucrum arma quiescant
 79 et Rutuli ; nostro dirimamus sanguine bellum,
 80 illo quaeratur conjunx Lavinia campo."
 81 Haec ubi dicta dedit rapidusque in tecta recessit.
 82 Poscit equos gaudetque tuens ante ora frementis,
 83 Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
 84 qui candore nives anteirent, cursibus auras.
 85 Circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
 86 pectora plausa cavis et colla comantia pectunt.
 87 Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
 88 circumdat lorica umeris ; simul aptat habendo
 89 ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae.
 90 Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
 91 fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
 92 Exin quae mediis ingenti adnixa columnae

93 aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
 94 Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
 95 vociferans : "Nunc, o numquam frustrata vocatus
 96 hasta meos, nunc tempus adest : te maximus Actor
 97 te Turni nunc dextra gerit. Da sternere corpus
 98 loricamque manu valida lacerare revulsam
 99 semiviri Phrygis et foedare in pulvere crinis
 100 vibratos calido ferro murraque madentis."
 101 His agitur furiis ; totoque ardentis ab ore
 102 scintillae absistunt, oculis micat acribus ignis :
 103 mugitus veluti cum prima in proelia taurus
 104 terrificos ciet atque irasci in cornua temptat,
 105 arboris obnixus trunco, ventosque lacescit
 106 ictibus aut sparsa ad pugnam proludit harena.
 107 Nec minus interea maternis saevus in armis
 108 Aeneas acuit Martem et se suscitatur ira,
 109 oblato gaudens componi foedere bellum,
 110 tum socios maestique metum solatur Iuli,
 111 fata docens, regique jubet responsa Latino
 112 certa referre viros et pacis dicere leges.
 113 Postera vix summos spargebat lumine montis
 114 orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
 115 solis equi lucemque elatis naribus efflant :
 116 campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
 117 dimensi Rutulique viri Teucrique parabant
 118 in medioque focos et dis communibus aras
 119 gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
 120 velati limo et verbena tempora vincti.
 121 Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
 122 agmina se fundunt portis. Hinc Troius omnis
 123 Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis,
 124 haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
 125 pugna vocet ; nec non mediis in milibus ipsi
 126 ductores auro volitant ostroque decori,
 127 et genus Assaraci Mnestheus et fortis Asilas
 128 et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
 129 Utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
 130 defigunt tellure hastas et scuta reclinant.
 131 Tum studio effusae matres et volgus inermum
 132 invalidique senes turris ac tecta domorum
 133 obsedere, alii portis sublimibus adstant.
 134 At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur,
 135 tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti,
 136 prospiciens tumulo campum aspectabat et ambas
 137 Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
 138 Extemplo Turni sic est adfata sororem
 139 diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
 140 praesidet (hunc illi rex aetheris altus honorem
 141 Juppiter erepta pro virginitate sacravit) :
 142 "Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
 143 scis ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
 144 magnanimitate Jovis ingratum ascendere cubile,
 145 praetulerim caelique lubens in parte locarim :
 146 disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.
 147 Qua visa est Fortuna pati Parcaeque sinebant
 148 cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi :
 149 nunc juvenem imparibus video concurrere fati,
 150 Parcarumque dies et vis inimica propinquat.

151 Non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.
152 Tu pro germano siquid praesentius audes,
153 perge : decet. Forsan miseros meliora sequentur."
154 Vix ea, cum lacrimas oculis Juturna profudit
155 terque quaterque manu pectus percussit honestum.
156 "Non lacrumis hoc tempus," ait Saturnia Juno :
157 "accelera et fratrem, siquis modus, eripe morti,
158 aut tu bella cie conceptumque excute foedus :
159 auctor ego audendi." Sic exhortata reliquit
160 incertam et tristi turbatam volnere mentis.
161 Interea reges, ingenti mole Latinus
162 quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
163 aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
164 Solis avi specimen ; bigis it Turnus in albis,
165 bina manu lato crispans hastilia ferro ;
166 hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
167 sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis,
168 et juxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
169 procedunt castris, puraque in veste sacerdos
170 saetigeri fetum suis intonsamque bidentem
171 adtulit admovitque pecus flagrantibus aris.
172 Illi ad surgentem conversi lumina solem
173 dant fruges manibus salsas et tempora ferro
174 summa notant pecudum paterisque altaria libant.
175 Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur :
176 "Esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,
177 quam propter tantos potui perferre labores,
178 et pater omnipotens et tu Saturnia conjunx,
179 jam melior, jam, diva, precor, tuque inclute Mavors,
180 cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques ;
181 fontisque fluviosque voco, quaeque aetheris alti
182 religio et quae caeruleo sunt numina ponto :
183 cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
184 convenit Euandri victos discedere ad urbem,
185 cedet Iulus agris, nec post arma ulla rebelles
186 Aeneadae referent ferrove haec regna lacescent,
187 sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem
188 (ut potius reor et potius di numine firment),
189 non ego nec Teucris Italos parere jubebo
190 nec mihi regna peto : paribus se legibus ambae
191 invictae gentes aeterna in foedera mittant.
192 Sacra deosque dabo ; socer arma Latinus habeto,
193 imperium sollemne socer ; mihi moenia Teucrici
194 constituent, urbique dabit Lavinia nomen."
195 Sic prior Aeneas ; sequitur sic deinde Latinus
196 suspiciens caelum tenditque ad sidera dextram :
197 "Haec eadem, Aenea, terram mare sidera juro
198 Latonaeque genus duplex Janumque bifrontem
199 vimque deum infernam et duri sacraria Ditis ;
200 audiat haec genitor, qui foedera fulmine sancit.
201 Tango aras, medios ignis et numina testor :
202 nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
203 quo res cumque cadent ; nec me vis ulla volentem
204 avertet, non, si tellurem effundat in undas
205 diluvio miscens caelumque in Tartara solvat,
206 ut sceptrum hoc" (dextra sceptrum nam forte gerebat)
207 "numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras,
208 cum semel in silvis imo de stirpe recisum

209 matre caret posuitque comas et bracchia ferro,
 210 olim arbos, nunc artificis manus aere decoro
 211 inclusit patribusque dedit gesture Latinis."
 212 Talibus inter se firmabant foedera dictis
 213 conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
 214 in flammam jugulant pecudes et viscera vivis
 215 eripiunt cumulantque oneratis lancibus aras.
 216 At vero Rutulis inpar ea pugna videri
 217 jamdudum et vario misceri pectora motu ;
 218 tum magis, ut propius cernunt non viribus aequis.
 219 Adjuvat incessu tacito progressus et aram
 220 suppliciter venerans demisso lumine Turnus
 221 tabentesque genae et juvenali in corpore pallor.
 222 Quem simul ac Juturna soror crebrescere vidit
 223 sermonem et volgi variare labantia corda,
 224 in medias acies, formam adsimulata Camerti,
 225 cui genus a proavis ingens clarumque paternae
 226 nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis,
 227 in medias dat sese acies haud nescia rerum
 228 rumoresque serit varios ac talia fatur :
 229 "Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
 230 objectare animam ? Numerone an viribus aequi
 231 non sumus ? En omnes et Troes et Arcades hi sunt
 232 fatalisque manus, infensa Etruria Turno :
 233 vix hostem, alterni si congregiamur, habemus.
 234 Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
 235 succedet fama vivusque per ora feretur :
 236 nos patria amissa dominis parere superbis
 237 cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis."
 238 Talibus incensa est juvenum sententia dictis
 239 jam magis atque magis, serpitque per agmina murmur ;
 240 ipsi Laurentes mutati ipsique Latini.
 241 Qui sibi jam requiem pugnae rebusque salutem
 242 sperabant, nunc arma volunt foedusque precantur
 243 infectum et Turni sortem miserantur iniquam.
 244 His aliud majus Juturna adjungit et alto
 245 dat signum caelo, quo non praesentius ullum
 246 turbavit mentes Italas monstroque fefellit.
 247 Namque volans rubra fulvus Jovis ales in aethra
 248 litoreas agitabat aves turbamque sonantem
 249 agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas
 250 cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
 251 Adrexere animos Itali, cunctaeque volucres
 252 convertunt clamore fugam, mirabile visu,
 253 aetheraque obscurant pennis hostemque per auras
 254 facta nube premunt, donec vi victus et ipso
 255 pondere defecit, praedamque ex unguibus ales
 256 projecit fluvio penitusque in nubila fugit.
 257 Tum vero augurium Rutuli clamore salutant
 258 expediuntque manus ; primusque Tolumnius augur
 259 "Hoc erat, hoc, votis," inquit, "quod saepe petivi.
 260 Adcipio adgnoscoque deos ; me, me duce ferrum
 261 corripite, o miseri, quos improbus advena bello
 262 territat invalidas ut aves et litora vestra
 263 vi populat : petet ille fugam penitusque profundo
 264 vela dabit. Vos unanimi densete catervas
 265 et regem vobis pugna defendite raptum."
 266 Dixit et adversos telum contorsit in hostis

267 procurrens : sonitum dat stridula cornus et auras
 268 certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor et omnes
 269 turbati cunei calefactaque corda tumultu.
 270 Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
 271 corpora constiterant contra, quos fida creatat
 272 una tot Arcadio conjunx Tyrrhena Gylippo,
 273 horum unum ad medium, teritur qua sutilis alvo
 274 balteus et laterum juncturas fibula mordet
 275 egregium forma juvenem et fulgentibus armis
 276 transadigit costas fulvaeque effundit harena.
 277 At fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
 278 pars, gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
 279 corripiunt caecique ruunt. Quos agmina contra
 280 procurrunt Laurentum, hinc densi rursus inundant
 281 Troes Agyllinique et pictis Arcades armis :
 282 sic omnis amor unus habet decernere ferro.
 283 Diripuere aras, it toto turbida caelo
 284 tempestas telorum ac ferreus ingruit imber,
 285 craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus
 286 pulsatos referens infecto foedere divos.
 287 Infrenant alii currus aut corpora saltu
 288 subiciunt in equos et strictis ensibus adsunt.
 289 Messapus regem regisque insigne gerentem,
 290 Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
 291 adverso proterret equo : ruit ille recedens
 292 et miser oppositis a tergo involvitur aris
 293 in caput inque umeros. At fervidus advolat hasta
 294 Messapus teloque orantem multa trabali
 295 desuper altus equo graviter ferit atque ita fatur :
 296 "Hoc habet, haec melior magnis data victima divis."
 297 Concurrunt Itali spolianteque calentia membra.
 298 Obvius ambustum torrem Corynaeus ab ara
 299 corripit et venienti Ebuso plagamque ferenti
 300 occupat os flammis : olli ingens barba reluxit
 301 nidoremque ambusta dedit. Super ipse secutus
 302 caesariem laeva turbati corripit hostis
 303 inpressoque genu nitens terrae adplicat ipsum :
 304 sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
 305 pastorem primaque acie per tela ruentem,
 306 ense sequens nudo superimminet : ille securi
 307 adversi frontem mediam mentumque reducta
 308 disicit et sparso late rigat arma cruore.
 309 Olli dura quies oculos et ferreus urget
 310 somnia, in aeternam conduntur lumina noctem.
 311 At pius Aeneas dextram tendebat inermem
 312 nudato capite atque suos clamore vocabat :
 313 "Quo ruitis ? Quaeve ista repens discordia surgit ?
 314 O cohibete iras ! Ictum jam foedus et omnes
 315 compositae leges ; mihi jus concurrere soli ;
 316 me sinite atque auferte metus ; ego foedera faxo
 317 firma manu ; Turnum debent haec jam mihi sacra."
 318 Has inter voces, media inter talia verba
 319 ecce viro stridens alis adlapsa sagitta est
 320 incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta,
 321 quis tantam Rutulis laudem, casusne deusne,
 322 adtulerit : pressa est insignis gloria facti.
 323 Nec sese Aeneae jactavit vulnere quisquam.
 324 Turnus ut Aenean cedentem ex agmine vidit

325 turbatosque duces, subita spe fervidus ardet :
 326 poscit equos atque arma simul saltuque superbus
 327 emicat in currum et manibus molitur habenas.
 328 Multa virum volitans dat fortia corpora Leto,
 329 semineces volvit multos aut agmina curru
 330 proterit aut raptas fugientibus ingerit hastas.
 331 Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
 332 sanguineus Mavors clipeo increpat atque furentis
 333 bella movens immittit equos ; illi aequore aperto
 334 ante Notos Zephyrumque volant ; gemit ultima pulsu
 335 Thraca pedum ; circumque atrae Formidinis ora
 336 Iraeque Insidiaeque, dei comitatus, aguntur :
 337 talis equos alacer media inter proelia Turnus
 338 fumantis sudore quatit, miserabile caesis
 339 hostibus insultans ; spargit rapida ungula rores
 340 sanguineos, mixtaque cruor calcatur harena.
 341 Jamque neci Sthenelumque dedit Thamyrumque Pholumque,
 342 hunc congressus et hunc, illum eminus ; eminus ambo
 343 Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasmus ipse
 344 nutrierat Lycia paribusque ornaverat armis,
 345 vel conferre manum vel equo praevertere ventos.
 346 Parte alia media Eumedes in proelia fertur,
 347 antiqui proles bello praeclara Dolonis,
 348 nomine avum referens, animo manibusque parentem,
 349 qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
 350 ausus Pelidae pretium sibi poscere currus ;
 351 illum Tydides alio pro talibus ausis
 352 adfecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
 353 Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
 354 ante levi jaculo longum per inane secutus
 355 sistit equos bijugis et curru desilit atque
 356 semianimi lapsoque supervenit et pede collo
 357 impresso dextrae mucronem extorquet et alto
 358 fulgentem tinguat jugulo atque haec insuper addit :
 359 "En agros et quam bello, Trojane, petisti,
 360 Hesperiam metire jacens : haec praemia qui me
 361 ferro ausi temptare ferunt, sic moenia condunt."
 362 Huic comitem Asbyten coniecta cuspide mittit.
 363 Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
 364 et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
 365 Ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto
 366 insonat Aegaeo sequiturque ad litora fluctus,
 367 qua venti incubuere, fugam dant nubila caelo :
 368 sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt
 369 conversaeque ruunt acies ; fert impetus ipsum,
 370 et cristam adverso curru quatit aura volentem.
 371 Non tulit instantem Phegeus animisque frementem :
 372 objecit sese ad currum et spumantia frenis
 373 ora citatorum dextra detorsit equorum.
 374 Dum trahitur pendetque jugis, hunc lata relectum
 375 lancea consequitur rumpitque infixam bilicem
 376 loricam et summum degustat volnere corpus.
 377 Ille tamen clipeo objecto conversus in hostem
 378 ibat et auxilium ducto mucrone petebat :
 379 cum rota praecipitem et procursu concitus axis
 380 impulit effunditque solo, Turnusque secutus
 381 imam inter galeam summi thoracis et oras
 382 abstulit ense caput truncumque reliquit harenae.

383 Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
384 interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
385 Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
386 alternos longa nitentem cuspide gressus.
387 Saevit et infracta luctatur arundine telum
388 eripere auxilioque viam, quae proxima, poscit
389 ense secent lato vulnus telique latebram
390 rescindant penitus seseque in bella remittant.
391 Jamque aderat Phoebos ante alios dilectus Iapyx
392 Iasides, acri quondam cui captus amore
393 ipse suas artes, sua munera, laetus Apollo
394 augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
395 Ille ut depositi proferret fata parentis,
396 scire potestates herbarum usumque medendi
397 maluit et mutas agitare inglorius artes.
398 Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam
399 Aeneas magno juvenum et maerentis Iuli
400 concurso, lacrimis immobilis. Ille retorto
401 Paeonium in morem senior succinctus amictu
402 multa manu medica Phoebique potentibus herbis
403 nequiquam trepidat, nequiquam spicula dextra
404 sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
405 Nulla viam Fortuna regit, nihil auctor Apollo
406 subvenit ; et saevus campis magis ac magis horror
407 crebrescit propiusque malum est. Jam pulvere caelum
408 stare vident : subeunt equites, et spicula castris
409 densa cadunt mediis. It tristis ad aethera clamor
410 bellantum juvenum et duro sub Marte cadentum.
411 Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
412 dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
413 puberibus caulem foliis et flore comantem
414 purpureo ; non illa feris incognita capris
415 gramina, cum tergo volucres haesere sagittae :
416 hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
417 detulit ; hoc fustum labris splendentibus amnem
418 inficit occulte medicans spargitque salubris
419 ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
420 Fovit ea volnus lymphae longaevus Iapyx
421 ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
422 quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis ;
423 jamque secuta manum nullo cogente sagitta
424 excidit, atque novae rediere in pristina vires.
425 "Arma citi properate viro ! Quid statis ? " Iapyx
426 conclamat primusque animos adcondit in hostem.
427 "Non haec humanis opibus, non arte magistra
428 proveniunt neque te, Aenea, mea dextera servat :
429 major agit deus atque opera ad majora remittit."
430 Ille avidus pugnae suras incluserat auro
431 hinc atque hinc oditque moras hastamque coruscat.
432 Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
433 Ascanium fuis circum complectitur armis
434 summaque per galeam delibans oscula fatur :
435 "Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem,
436 fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
437 defensum dabit et magna inter praemia ducet.
438 Tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
439 sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
440 et pater Aeneas et avunculus excitet Hector."

441 Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
442 telum immane manu quatiens ; simul agmine denso
443 Antheusque Mnestheusque ruunt omnisque relictis
444 turba fluit castris : tum caeco pulvere campus
445 miscetur pulsuque pedum tremuit excita tellus.
446 Vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
447 videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
448 ossa tremor : prima ante omnis Juturna Latinos
449 audiit adgnovitque sonum et tremefacta refugit.
450 Ille volat campoque atrum rapit agmen aperto.
451 Qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
452 it mare per medium ; miseris heu praescia longe
453 horrescunt corda agricolis, dabit ille ruinas
454 arboribus stragemque satis, ruet omnia late ;
455 ante volant sonitumque ferunt ad litora venti :
456 talis in adversos ductor Rhoeteius hostis
457 agmen agit, densi cuneis se quisque coactis
458 adglomerant. Ferit ense gravem Thymbraeus Osirim,
459 Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates
460 Ufentemque Gyas ; cadit ipse Tolumnius augur,
461 primus in adversos telum qui torserat hostis.
462 Tollitur in caelum clamor, versique vicissim
463 pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
464 Ipse neque aversos dignatur sternere Morti
465 nec pede congressos aequo nec tela ferentis
466 insequitur : solum densa in caligine Turnum
467 vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
468 Hoc concussa metu mentem Juturna virago
469 aurigam Turni media inter lora Metiscum
470 excutit et longe lapsum temone relinquit :
471 ipsa subit manibusque undantis flectit habenas,
472 cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
473 Nigra velut magnas domini cum divitis aedes
474 pervolat et pennis alta atria lustrat hirundo,
475 pabula parva legens nidisque loquacibus escas,
476 et nunc porticibus vacuis, nunc umida circum
477 stagna sonat : similis medios Juturna per hostis
478 fertur equis rapidoque volans obit omnia curru
479 jamque hic germanum jamque hic ostentat ovantem
480 nec conferre manum patitur, volat avia longe.
481 Haud minus Aeneas tortos legit obvius orbis
482 vestigatque virum et disjecta per agmina magna
483 voce vocat. Quotiens oculos conjecit in hostem
484 alipedumque fugam cursu temptavit equorum,
485 aversos totiens currus Juturna retorsit.
486 Heu quid agat ? Vario nequiquam fluctuat aestu,
487 diversaeque vocant animum in contraria curae.
488 Huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
489 lenta levis cursu praefixa hastilia ferro,
490 horum unum certo contorquens dirigit ictu.
491 Substitit Aeneas et se collegit in arma,
492 poplite subsidens ; apicem tamen incita summum
493 hasta tulit summasque excussit vertice cristas.
494 Tum vero adsurgunt irae ; insidiisque subactus,
495 diversos ubi sensit equos currumque referri,
496 multa Jovem et laesi testatus foederis aras
497 jam tandem invadit medios et Marte secundo
498 terribilis saevam nullo discrimine caedem

499 suscitatur irarumque omnis effundit habenas.
500 Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
501 diversas obitumque ducum, quos aequore toto
502 inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
503 expediat ? Tanton placuit concurrere motu.
504 Juppiter, aeterna gentis in pace futuras ?
505 Aeneas Rutulum Sucronem, ea prima ruentis
506 pugna loco statuit Teucros, haud multa morantem
507 excipit in latus et, qua fata celerrima, crudum
508 transadigit costas et cratis pectoris ense.
509 Turnus equo dejectum Amycum fratremque Dioren,
510 congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
511 hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum
512 suspendit capita et rorantia sanguine portat.
513 Ille Talon Tanaimque neci fortemque Cethegum,
514 tris uno congressu, et maestum mittit Oniten,
515 nomen Echionium matrisque genus Peridiae,
516 hic fratres Lycia missos et Apollinis agris
517 et juvenem exosum nequiquam bella Menoeten,
518 Arcada, piscosae cui circum flumina Lerna
519 ars fuerat pauperque domus nec nota potentum
520 munera conductaque pater tellure serebat.
521 Ac velut immissi diversis partibus ignes
522 arentem in silvam et virgulta sonantia lauro,
523 aut ubi decursu rapido de montibus altis
524 dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt
525 quisque suum populatus iter : non segnius ambo
526 Aeneas Turnusque ruunt per proelia ; nunc nunc
527 fluctuat ira intus, rumpuntur nescia vinci
528 pectora, nunc totis in volnera viribus itur.
529 Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
530 nomina per regesque actum genus omne Latinos,
531 praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
532 excutit effunditque solo : hunc lora et juga subter
533 provolvere rotae, crebro super ungula pulsu
534 incita nec domini memorum proculcat equorum.
535 Ille ruenti Hyllo animisque immane frementi
536 occurrit telumque aurata ad tempora torquet :
537 olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
538 Dexteram nec tua te, Graium fortissime Cretheu
539 eripuit Turno. Nec di texere Cupencum
540 Aenea veniente sui : dedit obvia ferro
541 pectora, nec misero clipei mora profuit aerei.
542 Te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
543 oppetere et late terram consternere tergo :
544 occidis, Argivae quem non potuere phalanges
545 sternere nec Priami regnorum eversor Achilles ;
546 hic tibi mortis erant metae : domus alta sub Ida,
547 Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulcrum.
548 Totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
549 omnes Dardanidae, Mnestheus acerque Serestus
550 et Messapus equum domitor et fortis Asilas
551 Tuscorumque phalanx Evandrique Arcades alae,
552 pro se quisque viri summa nituntur opum vi :
553 nec mora nec requies, vasto certamine tendunt.
554 Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
555 iret ut ad muros urbique adverteret agmen
556 ocus et subita turbaret clade Latinos.

557 Ille ut vestigans diversa per agmina Turnum
 558 huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
 559 immunem tanti belli atque impune quietam.
 560 Continuo pugnae adcendit majoris imago :
 561 Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum
 562 ductores tumulumque capit, quo cetera Teucrum
 563 concurrit legio nec scuta aut spicula densi
 564 deponunt. Celso medius stans aggere fatur :
 565 "Ne qua meis esto dictis mora ; Juppiter hac stat,
 566 neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
 567 Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
 568 ni frenum accipere et victi parere fatentur,
 569 eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
 570 Scilicet exspectem, libeat dum proelia Turno
 571 nostra pati rursusque velit concurrere victus ?
 572 Hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi :
 573 ferte faces propere foedusque repositae flammis."
 574 Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
 575 dant cuneum densaque ad muros mole feruntur.
 576 Scalae improviso subitusque apparuit ignis.
 577 Discurrunt alii ad portas primosque trucidant,
 578 ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
 579 Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
 580 Aeneas magnaque incusat voce Latinum
 581 testaturque deos, iterum se ad proelia cogi,
 582 bis jam Italos hostis, haec altera foedera rumpi.
 583 Exoritur trepidos inter discordia civis :
 584 urbem alii reserare jubent et pandere portas
 585 Dardanidis ipsumque trahunt in moenia regem,
 586 arma ferunt alii et pergunt defendere muros.
 587 Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
 588 vestigavit apes fumoque implevit amaro :
 589 illae intus trepidae rerum per cerea castra
 590 discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras ;
 591 volvitur ater odor tectis, tum murmure caeco
 592 intus saxa sonant, vacuas it fumus ad auras.
 593 Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
 594 quae totam luctu concussit funditus urbem.
 595 Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
 596 inaccessi muros, ignis ad tecta volare,
 597 nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni :
 598 infelix pugnae juvenem in certamine credit
 599 extinctum et, subito mentem turbata dolore,
 600 se causam clamat crimenque caputque malorum,
 601 multaque per maestum demens effata furorem
 602 purpureos moritura manu discindit amictus
 603 et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
 604 Quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
 605 filia prima manu flavos Lavinia crinis
 606 et roseas laniata genas, tum cetera circum
 607 turba furit : resonant late plangoribus aedes.
 608 Hinc totam infelix volgatur fama per urbem.
 609 Demittunt mentes ; it scissa veste Latinus,
 610 conjugis attonitus fati urbisque ruina,
 611 canitiem immundo perfusam pulvere turpans.
 612 [Multaque se incusat, qui non acceperit ante
 613 Dardanium Aenean generumque adsciverit ultro.]
 614 Interea extremo bellator in aequore Turnus

615 palantis sequitur paucos jam segnior atque
 616 jam minus atque minus successu laetus equorum
 617 attulit hunc illi caecis terroribus aura
 618 commixtum clamorem adrectasque impulit aures
 619 confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
 620 "Ei mihi ! Quid tanto turbantur moenia luctu ?
 621 Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe ? "
 622 Sic ait adductisque amens subsistit habenis.
 623 Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
 624 aurigae currumque et equos et lora regebat,
 625 talibus occurrit dictis : "Hac, Turne, sequamur
 626 Trojugenas, qua prima viam victoria pandit ;
 627 sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
 628 Ingruit Aeneas Italiam et proelia miscet :
 629 et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
 630 Nec numero inferior pugnae nec honore recedes."
 631 Turnus ad haec :
 632 "O soror, et dudum adgnovi, cum prima per artem
 633 foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
 634 et nunc nequiquam fallis dea. Sed quis Olympo
 635 demissam tantos voluit te ferre labores ?
 636 An fratris miseri letum ut crudele videres ?
 637 Nam quid ago ? Aut quae jam spondet Fortuna salutem ?
 638 Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
 639 Murranum, quo non superat mihi carior alter,
 640 oppetere ingentem atque ingenti volnere victum.
 641 Occidit infelix nostrum ne dedecus Ufens
 642 adspiceret ; Teucris potiuntur corpore et armis.
 643 Exscindine domos (id rebus defuit unum)
 644 perpetiar, dextra nec Dranciam dicta refellam ?
 645 Terga dabo et Turnum fugientem haec terra videbit ?
 646 Usque adeone mori miserum est ? Vos o mihi Manes
 647 este boni, quoniam superis aversa voluntas !
 648 Sancta ad vos anima atque istius inscia culpae
 649 descendam, magnorum haud umquam indignus avorum.
 650 Vix ea fatus erat : medios volat ecce per hostis
 651 vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
 652 saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum :
 653 "Turne, in te suprema salus : miserere tuorum.
 654 Fulminat Aeneas armis summasque minatur
 655 dejecturum arces Italiam exscidioque daturum ;
 656 jamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
 657 in te oculos referunt ; mussat rex ipse Latinus,
 658 quos generos vocet aut quae sese ad foedera flectat.
 659 Praeterea regina, tui fidissima, dextra
 660 occidit ipsa sua lucemque exterrita fugit.
 661 Soli pro portis Messapus et acer Atinas
 662 sustentant aciem. Circum hos utrimque phalanges
 663 stant densae, strictisque seges mucronibus horret
 664 ferrea : tu currum deserto in gramine versas."
 665 Obstipuit varia confusus imagine rerum
 666 Turnus et obtutu tacito stetit. Aestuat ingens
 667 uno in corde pudor mixtoque insania luctu
 668 et furiis agitatus amor et conscia virtus.
 669 Ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,
 670 ardentis oculorum orbes ad moenia torsit
 671 turbidus eque rotis magnam respexit ad urbem.
 672 Ecce autem flammis inter tabulata volutus

673 ad caelum undabat vortex turrimque tenebat,
674 turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse
675 subdideratque rotas pontisque instraverat altos.
676 "Jam jam fata, soror, superant ; absiste morari ;
677 quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
678 Stat conferre manum Aeneae, stat quidquid acerbi est
679 morte pati ; neque me indecorem, germana, videbis
680 amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem."
681 Dixit et e curru saltum dedit ocius arvis
682 perque hostis, per tela ruit maestamque sororem
683 deserit ac rapido cursu media agmina rumpit.
684 Ac veluti montis saxum de vertice praeceps
685 cum ruit avulsum vento, seu turbidus imber
686 proluit aut annis solvit sublapsa vetustas ;
687 fertur in abruptum magno mons improbus actu
688 exsultatque solo, silvas armenta virosque
689 involvens secum : disjecta per agmina Turnus
690 sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
691 sanguine terra madet striduntque hastilibus aerae,
692 significatque manu et magno simul incipit ore :
693 "Parcite jam, Rutuli, et vos tela inhibete, Latini ;
694 quaecumque est Fortuna, mea est : me verius unum
695 pro vobis foedus luere et decernere ferro."
696 Discessere omnes medii spatiumque dedere.
697 At pater Aeneas audito nomine Turni
698 deserit et muros et summas deserit arces
699 praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit,
700 laetitia exsultans, horrendumque intonat armis ;
701 quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse coruscis
702 cum fremit ilicibus quantus gaudetque nivali
703 vertice se attollens pater Appenninus ad auras.
704 Jam vero et Rutuli certatim et Troes et omnes
705 convertere oculos Itali, quique alta tenebant
706 moenia quique imos pulsabant ariete muros,
707 armaque deposuere umeris. Stupet ipse Latinus
708 ingentis, genitos diversis partibus orbis,
709 inter se coiisse viros et cernere ferro.
710 Atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
711 procurso rapido, conjectis eminus hastis,
712 invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
713 Dat gemitum tellus ; tum crebros ensibus ictus
714 congeminant : fors et virtus miscentur in unum.
715 Ac velut ingenti Sila summove Taburno
716 cum duo conversis inimica in proelia tauri
717 frontibus incurrunt ; pavidi cessere magistri,
718 stat pecus omne metu mutum mussantque juvencae,
719 quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur ;
720 illi inter sese multa vi volnera miscent
721 cornuaque obnixi infigunt et sanguine largo
722 colla armosque lavant ; gemitu nemus omne remugit :
723 non alitur Tros Aeneas et Daunius heros
724 concurrunt clipeis ; ingens fragor aethera complet.
725 Juppiter ipse duas aequato examine lances
726 sustinet et fata imponit diversa duorum,
727 quem damnet labor et quo vergat pondere letum.
728 Emicat hic, impune putans, et corpore toto
729 alte sublatum consurgit Turnus in ensem
730 et ferit : exclamant Troes trepidique Latini,

731 arrectaeque amborum acies. At perfidus ensis
732 frangitur in medioque ardentem deserit ictu,
733 ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
734 ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
735 Fama est praecipitem, cum prima in proelia junctos
736 conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
737 dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci.
738 Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
739 suffecit : postquam arma dei ad Volcania ventumst,
740 mortalis mucro glacies ceu futilis ictu
741 dissiluit ; fulva resplendent fragmina harena.
742 Ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus
743 et nunc huc, inde huc incertos implicat orbis
744 undique enim densa Teucri inclusere corona,
745 atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
746 Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
747 interdum genua impediunt cursumque recusant,
748 insequitur trepidique pedem pede fervidus urget :
749 inclusum veluti siquando flumine nanctus
750 cervum aut puniceae saeptum formidine pinnae
751 venator cursu canis et latratibus instat ;
752 ille autem, insidiis et ripa territus alta,
753 mille fugit refugitque vias ; at vividus Umber
754 haeret hians, jam jamque tenet similisque tenenti
755 increpuit malis morsuque elusus inani est.
756 Tum vero exoritur clamor, ripaeque lacusque
757 responsant circa et caelum tonat omne tumultu.
758 Ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnis,
759 nomine quemque vocans, notumque efflagitat ense.
760 Aeneas mortem contra praesensque minatur
761 exitium, si quisquam adeat, terretque trementis
762 excisurum urbem minitans et saucius instat.
763 Quinque orbis explent cursu totidemque retexunt
764 huc illuc ; neque enim levia aut ludicra petuntur
765 praemia, sed Turni de vita et sanguine certant.
766 Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
767 hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
768 servati ex undis ubi figere dona solebant
769 Laurenti divo et votas suspendere vestes,
770 sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
771 sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
772 Hic hasta Aeneae stabat, huc impetus illam
773 detulerat fixam et lenta in radice tenebat.
774 Incubuit voluitque manu convellere ferrum
775 Dardanides teloque sequi, quem prendere cursu
776 non poterat. Tum vero amens formidine Turnus
777 "Faune, precor, miserere," inquit, "tuque optima ferrum
778 terra tene, colui vestros si semper honores,
779 quos contra Aeneadae bello fecere profanos."
780 Dixit opemque dei non cassa in vota vocavit.
781 Namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
782 viribus haud ullis valuit discludere morsus
783 roboris Aeneas. Dum nititur acer et instat,
784 rursus in aurigae faciem mutata Metisci
785 procurrit fratrique ense dea Daunia reddit.
786 Quod Venus audaci nymphae indignata licere
787 adcessit telumque alta ab radice revellit.
788 Olli sublimes armis animisque relecti,

789 hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
790 adsistunt contra certamina Martis anhelii.
791 Junonem interea rex omnipotentis Olympi
792 adloquitur fulva pugnans de nube tuentem :
793 "Qua jam finis erit, conjunx ? Quid denique restat ?
794 Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris
795 deberi caelo fatisque ad sidera tolli.
796 Quid struis, aut qua spe gelidis in nubibus haeres ?
797 Mortalin decuit violari volnere divom,
798 aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret ?)
799 Ereptum reddi Turno et vim crescere victis ?
800 Desine jam tandem precibusque inflectere nostris,
801 [ni te tantus edit tacitam dolor et mihi curae
802 saepe tuo dulci tristes ex ore recursent,]
803 ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
804 Trojanos potuisti, infandum accendere bellum,
805 deformare domum et luctu miscere hymenaeos :
806 ulterius temptare veto." Sic Juppiter orsus ;
807 sic dea submisso contra Saturnia voltu :
808 "Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
809 Juppiter, et Turnum et terras invita reliqui ;
810 nec tu me aerea solam nunc sede videres
811 digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
812 starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.
813 Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
814 suasi et pro vita majora audere probavi,
815 non ut tela tamen, non ut contenderet arcum :
816 adjuro Stygii caput implacabile fontis,
817 una superstitione superis quae reddita divis.
818 Et nunc cedo equidem pugnasque exosa relinquo.
819 Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
820 pro Latio obtestor, pro majestate tuorum :
821 cum jam conubis pacem felicibus, esto,
822 component, cum jam leges et foedera jungent,
823 ne vetus indigenas nomen mutare Latinos
824 neu Troas fieri jubeas Teucrosque vocari
825 aut vocem mutare viros aut vertere vestem.
826 Sit Latium, sint Albani per saecula reges,
827 sit Romana potens Itala virtute propago :
828 occidit, occideritque sinas cum nomine Troja."
829 Olli subridens hominum rerumque repertor
830 "Es germana Jovis Saturnique altera proles :
831 irarum tantos volvis sub pectore fluctus.
832 Verum age et inceptum frustra submitte furorem
833 do quod vis, et me victusque volensque remitto.
834 Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,
835 utque est nomen erit ; commixti corpore tantum
836 subsident Teucris. Morem ritusque sacrorum
837 adiciam faciamque omnis uno ore Latinos.
838 Hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
839 supra homines, supra ire deos pietate videbis,
840 nec gens ulla tuos aequae celebrabit honores."
841 Adnuit his Juno et mentem laetata retorsit.
842 Interea excedit caelo nubemque relinquit.
843 His actis aliud genitor secum ipse volutat
844 Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
845 Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
846 quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram

847 uno eodemque tulit partu paribusque revinxit
848 serpentum spiris ventosasque addidit alas.
849 Hae Jovis ad solium saevique in limine regis
850 adparent acuuntque metum mortalibus aegris,
851 siquando letum horrificum morbosque deum rex
852 molitur meritas aut bello territat urbes.
853 Harum unam celerem demisit ab aethere summo
854 Juppiter inque omen Juturnae occurrere jussit.
855 Illa volat celerique ad terram turbine fertur.
856 Non secus ac nervo per nubem impulsa sagitta,
857 armatam saevi Parthus quam felle veneni,
858 Parthus sive Cydon, telum immedicabile, torsit,
859 stridens et celeris incognita transilit umbras :
860 talis se sata Nocte tulit terrasque petivit.
861 Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
862 alitis in parvae subitam conlecta figuram,
863 quae quondam in bustis aut culminibus desertis
864 nocte sedens serum canit importuna per umbras,
865 hanc versa in faciem Turni se pestis ob ora
866 fertque refertque sonans clipeumque everberat alis.
867 Olli membra novus solvit formidine torpor,
868 adrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
869 At procul ut Dirae stridorem adgnovit et alas,
870 infelix crinis scindit Juturna solutos,
871 unguibus ora soror foedans et pectora pugnis :
872 "Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare ?
873 Aut quid jam durae superat mihi ? Qua tibi lucem
874 arte morer ? Talin possum me opponere monstro ?
875 Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem,
876 obscenae volucres : alarum verbera nosco
877 letalemque sonum, nec fallunt jussa superba
878 magnanimi Jovis. Haec pro virginitate reponit ?
879 Quo vitam dedit aeternam ? Cur mortis ademptast
880 condicio ? Possem tantos finire dolores
881 nunc certe et misero fratri comes ire per umbras !
882 Immortalis ego ? Aut quicquam mihi dulce meorum
883 te sine, frater, erit ? O quae satis ima dehiscet
884 terra mihi Manisque deam demittet ad imos ? "
885 Tantum effata caput glauco contexit amictu
886 multa gemens et se fluvio dea condidit alto.
887 Aeneas instat contra telumque coruscat
888 ingens arboreum et saevo sic pectore fatur :
889 "Quae nunc deinde mora est ? Aut quid jam, Turne, retractas ?
890 Non cursu, saevis certandum est comminus armis.
891 Verte omnis tete in facies et contrahe quidquid
892 sive animis sive arte vales ; opta ardua pennis
893 astra sequi clausumve cava te condere terra."
894 Ille caput quassans ? Non me tua fervida terrent
895 dicta, ferox : di me terrent et Juppiter hostis."
896 Nec plura effatus saxum circumspicit ingens,
897 saxum antiquum ingens, campo quod forte jacebat,
898 limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
899 Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
900 qualia nunc hominum producit corpora tellus :
901 ille manu raptum trepida torquebat in hostem
902 altior insurgens et cursu concitus heros.
903 Sed neque currentem se nec cognoscit euntem
904 tollentemve manus saxumve immane moventem ;

905 genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
906 Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
907 nec spatium evasit totum neque pertulit ictum.
908 Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
909 nocte quies, nequiquam avidos extendere cursus
910 velle videmur et in mediis conatibus aegri
911 succidimus, non lingua valet, non corpore notae
912 sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur :
913 sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
914 successum dea dira negat. Tum pectore sensus
915 vertuntur varii. Rutulos aspectat et urbem
916 cunctaturque metu letumque instare tremescit ;
917 nec quo se eripiat, nec qua vi tendat in hostem,
918 nec currus usquam videt aurigamve sororem.
919 Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
920 sortitus fortunam oculis, et corpore toto
921 eminus intorquet. Murali concita numquam
922 tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
923 dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
924 exitium dirum hasta ferens orasque recludit
925 loricae et clipei extremos septemplexicis orbes.
926 Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
927 ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
928 Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
929 mons circum, et vocem late nemora alta remittunt
930 Ille humilis supplexque oculos, dextramque precantem
931 protendens, "Equidem merui nec deprecor," inquit :
932 "utere sorte tua. Miseri te siqua parentis
933 tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
934 Anchises genitor), Dauni miserere senectae
935 et me seu corpus spoliatum lumine mavis
936 redde meis. Vicisti, et victum tendere palmas
937 Ausonii videre ; tua est Lavinia conjunx :
938 ulterius ne tende odiis." Stetit acer in armis
939 Aeneas, volvens oculos, dextramque repressit ;
940 et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
941 coeperat, infelix umero cum apparuit alto
942 balteus et notis fulserunt cingula bullis
943 Pallantis pueri, victum quem volnere Turnus
944 straverat atque umeris inimicum insigne gerebat.
945 Ille, oculis postquam saevi monimenta doloris
946 exuviasque hausit, furiis accensus et ira
947 terribilis, "Tunc hinc spoliis indute meorum
948 eripiare mihi ? Pallas te hoc volnere, Pallas
949 immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit,"
950 hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit
951 fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra
952 vitaeque cum gemitu fugit indignata sub umbras.